

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАРЛЮГА ЄЛИЗАВЕТА КИРИЛІВНА

УДК 341.655(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ У
МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Є. К. Карлюга

Науковий керівник:

Нігреєва Олена Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Карлюга Є. К. Теорія та практика реалізації економічних санкцій у міжнародному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 – «Право». – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2025.

Дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням сучасних проблем реалізації економічних санкцій міжнародними організаціями та державами. У роботі запропоновано низку авторських термінів, ідей, концепцій і висновків, які відзначаються науковою новизною.

Структуру дисертації було визначено з урахуванням необхідності проведення всебічного та ґрунтовного аналізу значного обсягу наукових джерел та нормативних актів, що було обов'язковою умовою досягнення мети та виконання завдань, поставлених у дослідженні.

Наукова праця містить три розділи. Перший з них присвячений вивченню теоретичних засад інституту санкцій у міжнародному праві, зокрема, аналізу санкцій як міжнародно-правового заходу примусу, визначенню їх поняття та видів. Окрему увагу приділено з'ясуванню правової природи санкцій. Своєю чергою, у другому розділі увагу було зосереджено виключно на економічних санкціях як одному з видів санкцій та практиці їх застосування на міжнародному та національному рівнях. Як наслідок, у підрозділах цього розділу було вивчено особливості примусових заходів економічного характеру як засобу забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань та передумови їхньої ефективності. Також було проаналізовано досвід правового регулювання запровадження економічних санкцій окремими міжнародними організаціями, зокрема Організацією Об'єднаних Націй та Європейським Союзом, а також державами – Сполученими Штатами Америки, Канадою, Великою Британією та Україною. Відокремлення доцільного для запозичення іноземного правового досвіду застосування економічних санкцій дозволило сформулювати рекомендації щодо вдосконалення національно-

правового регулювання цієї сфери суспільних відносин, що викладені в останньому підрозділі другого розділу. Нарешті, третій розділ стосується дослідження правової регламентації забезпечення дотримання економічних санкцій, притаманної для Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу, виявлення переваг правового забезпечення дотримання економічних санкцій у Сполучених Штатах Америки, Канаді та Великій Британії, а також надання пропозицій щодо покращення вітчизняного законодавства в цій частині, які відображені в останньому підрозділі роботи.

З метою належного теоретичного осмислення інституту санкцій у міжнародному праві в дисертації вироблено визначення поняття «санкції», під якими пропонується розуміти заходи міжнародного примусу, що застосовуються суб'єктами міжнародного права з метою зміни поведінки об'єкта санкцій, яка може становити міжнародне правопорушення.

Встановлено, що, враховуючи широкий спектр заходів, охоплених поняттям «санкції», їхнє наукове дослідження є неможливим без класифікації. Зокрема, виокремлено такі основні підстави класифікації санкцій: 1) порядок застосування санкцій; 2) кількість адресантів санкцій; 3) наявність санкційної резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй; 4) особа адресата санкцій; 5) масштаб охоплення санкцій; 6) склад учасників суспільних відносин, на які санкції мають намір вплинути; 7) наявність у адресанта юрисдикції накладати санкції; 8) природа запровадженого санкцією обмеження; 9) збройний характер санкцій; 10) цілі санкцій.

Окрему увагу було приділено визначенню правової природи санкцій. Розгляд цього питання дозволив дійти висновку про те, що залежно від притаманних їм характеристик, окремі заходи можуть бути кваліфіковані як інституційні санкції, зокрема санкції Організації Об'єднаних Націй, реторсії, контрзаходи та, потенційно, примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами, – у разі подальшого розвитку одноманітної практики суб'єктів міжнародного права та демонстрації *opinio juris*. Якщо ж конкретний захід не відповідає ознакам жодної з

названих категорій, його правомірність має оцінюватися з огляду на релевантні норми міжнародного права.

У дисертації доведено, що економічні санкції є найпоширенішим та найвпливовішим видом примусових заходів, які застосовуються суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань. При цьому на підставі аналізу такої характеристики економічних санкцій, як їхня ефективність, було зроблено висновок, що серед чинників, які визначають її рівень, важливе значення мають правові фактори. До них віднесено: 1) належний правовий механізм реалізації санкцій; 2) реалістичне та чітке визначення їхньої мети та цілей; 3) об'єктивне уявлення про потенціал окремих видів санкцій для досягнення поставлених мети та цілей; 4) належне організаційно-правове забезпечення залежно від етапу реалізації санкційного режиму.

У дослідженні продемонстровано, що належний правовий механізм реалізації економічних санкцій має обов'язково включати наступні етапи: 1) запровадження санкцій; 2) імплементація рішення міжнародної організації чи держави про застосування санкцій; 3) моніторинг та оцінка санкційного режиму. Кожному з цих етапів притаманні специфічні завдання, що виконуються на ньому, види діяльності, які здійснюються, а також визначене коло органів, відповідальних за їх реалізацію.

В результаті ретельного вивчення зарубіжної практики реалізації економічних санкцій та її правового оформлення, у дисертації надано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання механізму реалізації економічних санкцій в Україні. У цьому зв'язку обґрунтовано необхідність конкретизації підстави для застосування економічних санкцій, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про санкції», шляхом її доповнення такими кваліфікаційними ознаками, як систематичність та грубість порушення прав та свобод. Запропоновані зміни передбачають уточнення правової норми таким чином: «Підставами для застосування санкцій є... дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які... грубо та систематично порушують права і свободи людини і громадянина».

Також доведено, що існує необхідність виключення п. 1-1, 25 ч. 1 ст. 4, а також збереження чинної редакції ст. 1 та 3 Закону України «Про санкції» у контексті визначення як можливих дестінаторів економічних санкцій «суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність». Водночас пропонується обмежити фактичне застосування зазначеної норми виключно випадками імплементації відповідних резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

На додаток, були з'ясовані шляхи усунення недосконалостей вітчизняного санкційного законодавства, які б посприяли інтеграції України до політичного, безпекового та правового простору Європейського Союзу. Серед них слід виокремити, зокрема, законодавче закріплення: 1) порядку видання дозволів на здійснення операцій, які становлять винятки у застосуванні економічних санкцій з гуманітарних міркувань; 2) переліку економічних санкцій, гармонізованого з видами санкцій, що застосовуються Європейським Союзом; 3) розмежування санкційних режимів на горизонтальні режими та режими за географічним охопленням, із поступовим введенням санкційних режимів за горизонтальною логікою їх організації; 4) відповідальності за порушення санкційного законодавства з урахуванням положень Директиви 2024/1226 Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 24 квітня 2024 р.

Крім того, задля покращення національно-правового регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій запропоновано: 1) врегулювати повноваження органів державної влади щодо моніторингу дотримання санкційного законодавства, а також надання рекомендацій та роз'яснень щодо його виконання; 2) встановити порядок інформування правоохоронних органів про виявлені діяння, що містять ознаки відповідних злочинів, а також механізм надання інформації щодо виявлених та розслідуваних правопорушень у сфері санкцій органу, який здійснює моніторинг та оцінку ефективності санкційних програм; 3) внести зміни до чинного законодавства з метою поширення норм інституту цивільної конфіскації на активи та отримані від них доходи, якщо вони пов'язані з правопорушеннями у сфері санкційного законодавства.

Нарешті, задля удосконалення правової регламентації етапу моніторингу та оцінки санкційного режиму як кінцевої ланки механізму реалізації економічних санкцій було висунуто пропозиції щодо: 1) унормування порядку здійснення відповідних повноважень, насамперед Службою безпеки України, Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку; 2) закріплення за Міжвідомчою робочою групою з питань реалізації державної санкційної політики статусу постійного головного координаційного органу, відповідального за моніторинг санкційних програм та оцінку їхньої ефективності.

Досягнуті внаслідок проведеного дослідження результати становлять вагомий внесок у розвиток доктринальних положень щодо реалізації економічних санкцій на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях, яким вітчизняна наука міжнародного права приділяє недостатньо уваги. У роботі ретельно проаналізовано основні теоретичні та сучасні практичні підходи до цього питання, що надало підставу та можливість виробити авторські пропозиції щодо перспективного розвитку положень міжнародного та національного права в сфері санкцій.

Ключові слова: санкції, економічні санкції, агресія, міжнародно-правова відповідальність, контрзаходи, реторсії, обмежувальні заходи, Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, реалізація економічних санкцій, забезпечення дотримання економічних санкцій, права людини, верховенство права, цивільна конфіскація, кримінальна відповідальність за порушення економічних санкцій.

SUMMARY

Karliuha Ye. K. Theory and practice of the realization of economic sanctions in international law. – Qualifying research work as a manuscript.

Doctoral thesis for an academic degree of the Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – Odessa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2025.

The dissertation is the first comprehensive study in domestic legal scholarship on the contemporary issues surrounding the realization of economic sanctions by international organizations and states. The work introduces a number of original terms, ideas, concepts, and conclusions, which are characterized by scientific novelty.

The structure of the dissertation has been determined by the need for a thorough and multidimensional analysis of a significant body of scholarly sources and legal instruments, which was essential for achieving the objectives and fulfilling the tasks set in the study.

The scholarly work comprises three chapters. The first chapter is dedicated to examining the theoretical foundations of the institution of sanctions in international law, in particular, the analysis of sanctions as a means of international legal coercion, their definition, and classification. Special attention is given to the legal nature of sanctions. The second chapter focuses exclusively on economic sanctions as a specific type of sanctions and the practice of their application at both the international and national levels. Accordingly, the sections of this chapter explore the specific features of coercive measures of an economic nature as a means of ensuring compliance with international obligations and prerequisites for their effectiveness. The chapter also analyzes the legal frameworks governing the imposition of economic sanctions by certain international organisations, notably the United Nations and the European Union, as well as by individual states, including the United States of America, Canada, the United Kingdom, and Ukraine. The identification of foreign legal practices in the application of economic sanctions, which are feasible for adoption, has led to the formulation of recommendations for improving the national legal regulation of this area of social relations, as presented in the final section of the second chapter. Finally, the third chapter addresses the legal

regulation of the enforcement of economic sanctions as practiced by the United Nations and the European Union, highlights the advantages of legal mechanisms for ensuring compliance with economic sanctions in the United States of America, Canada, and the United Kingdom, and presents proposals for improving domestic legislation in this regard, which are discussed in the final section of the study.

For the purpose of a proper theoretical understanding of the institution of sanctions in international law, the dissertation formulates a definition of the term «sanctions», which are proposed to be understood as measures of international coercion applied by subjects of international law with the aim of altering the behavior of the target of the sanctions, where such behavior might constitute an internationally wrongful act.

It has been established that, given the wide range of measures encompassed by the term «sanctions», their academic study is impossible without classification. Specifically, the following main criteria for classifying of sanctions are identified: 1) procedure for the imposition of sanctions; 2) number of sanctioning entities; 3) existence of a United Nations Security Council sanctions resolution; 4) identity of the sanctions' target; 5) scope of sanctions; 6) composition of the actors in the social relations that the sanctions are intended to influence; 7) existence of jurisdiction to impose sanctions; 8) nature of the restriction introduced by the sanction; 9) armed nature of sanctions; 10) objectives of sanctions.

Particular attention is given to the legal nature of sanctions. The analysis of this issue has led to the conclusion that, depending on their inherent characteristics, specific measures may be qualified as institutional sanctions, e.g., sanctions imposed by the United Nations, retorsions, countermeasures, or, potentially, coercive actions by third parties, provided there is further development of consistent state practice and demonstration of *opinio juris*. If a particular measure does not fall within any of the aforementioned categories, its legality must be assessed in light of the relevant norms of international law.

The dissertation substantiates that economic sanctions are the most prevalent and impactful type of coercive measures used by subjects of international law to ensure compliance with international obligations. Based on the analysis of such a characteristic

of economic sanctions as their effectiveness, it is concluded that among the factors determining the level of effectiveness of these coercive measures, legal factors play a crucial role. These include: 1) an appropriate legal mechanism for the realization of sanctions; 2) a realistic and clear definition of their purposes and objectives; 3) an objective understanding of the capacity of specific types of sanctions to achieve their purposes and objectives; 4) adequate organizational and legal arrangements tailored to the respective stage of the sanctions regime's realization.

The study demonstrates that an appropriate legal mechanism for the realization of economic sanctions must necessarily include the following stages: 1) imposition of sanctions; 2) implementation of a decision by an international organization or a state to apply sanctions; 3) monitoring and evaluation of the sanctions regime. Each of these stages involves specific tasks to be performed, activities to be undertaken, and the designation of competent bodies responsible for their execution.

Following a thorough study of foreign practices in the realization of economic sanctions and their legal frameworks, the dissertation provides recommendations for improving the legal regulation of the mechanism for adopting economic sanctions in Ukraine. In this regard, the necessity of specifying the grounds for the imposition of economic sanctions, as provided in Paragraph 1 of Part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Sanctions», is substantiated by adding qualifying characteristics such as the systematic nature and severity of violations of rights and freedoms. The proposed amendments refine the legal provision as follows: «The grounds for the imposition of sanctions are... actions of a foreign state, foreign legal or natural persons, or other subjects who... grossly and systematically violate human and civil rights and freedoms».

It is also argued that there is a need to exclude Paragraph 1-1 and Paragraph 25 of Part 1 of Article 4, while maintaining the current wording of Articles 1 and 3 of the Law of Ukraine «On Sanctions» in the context of defining as potential targets of economic sanctions «entities engaged in terrorist activities». Simultaneously, it is proposed to limit the actual application of this provision exclusively to cases of implementing relevant United Nations Security Council resolutions.

In addition, the ways to eliminate the shortcomings of domestic sanctions legislation, which would also contribute to Ukraine's integration into the political, security, and legal space of the European Union, are identified. Among them, it is particularly important to highlight the legislative consolidation of: 1) the procedure for issuing permits for transactions that are exceptions to the application of economic sanctions for humanitarian reasons; 2) a list of economic sanctions harmonized with the types of sanctions applied by the European Union; 3) the differentiation of sanctions regimes into horizontal and geographic regimes, with the gradual introduction of sanctions regimes according to the horizontal logic of their organization; 4) responsibility for violations of sanctions legislation in line with the provisions of Directive 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024.

Additionally, to enhance the national legal regulation of ensuring compliance with economic sanctions, it is proposed to: 1) to regulate the powers of state authorities regarding the monitoring of compliance with sanctions legislation, as well as the provision of recommendations and clarifications on its implementation; 2) to establish a procedure for informing law enforcement agencies about identified actions that contain signs of correlative crimes, as well as a mechanism for providing information about the detected and investigated violations of sanctions to the body responsible for monitoring and evaluating the effectiveness of sanctions programs; 3) to amend the current legislation to extend the norms on civil confiscation to assets and income derived from them, if they are related to violations of sanctions legislation.

Finally, to improve the legal regulation of the monitoring and evaluation stage of sanctions regimes as the final component of the economic sanctions realization mechanism, proposals are made regarding: 1) the regulation of the procedure for the exercise of relevant powers, primarily by the Security Service of Ukraine, the National Bank of Ukraine, and the National Securities and Stock Market Commission; 2) assigning the Interdepartmental Working Group on Implementation of the State Sanctions Policy a permanent status as the central coordinating body responsible for monitoring sanctions programs and evaluating their effectiveness.

The outcomes of the conducted research make a significant contribution to the development of doctrinal positions on the realization of economic sanctions at both the international and national levels, areas that have not been sufficiently addressed in domestic international law scholarship. The work presents an in-depth analysis of the main theoretical and contemporary practical approaches to this subject, which provided the basis and opportunity to develop the author's proposals for the prospective development of international and national legal frameworks governing sanctions.

Keywords: sanctions, economic sanctions, aggression, international legal responsibility, countermeasures, retorsions, restrictive measures, United Nations, European Union, realization of economic sanctions, enforcement of economic sanctions, human rights, rule of law, civil confiscation, criminal liability for violations of economic sanctions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, у яких відображені основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Карлюга Є. К. Поняття санкцій в доктрині міжнародного права. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 152–163. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304889>.
2. Karliuha Ye. K. UN Economic Sanctions as a Means of Ensuring Compliance with International Law: Problems of Application. *Odesa National University Herald. Jurisprudence*. 2024. Vol. 26. Is. 2 (39). P. 21–30. DOI: [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2\(39\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2(39)-4).
3. Карлюга Є. К. Проблемні аспекти реалізації економічних санкцій в Європейському Союзі. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024. № 85(4). С. 248–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.36>.
4. Карлюга Є. К. Правовий механізм застосування економічних санкцій відповідно до законодавства США. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.18>.
5. Карлюга Є. К. Правова регламентація застосування економічних санкцій в Україні: проблемні аспекти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4 (86). С. 156–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.24>.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

6. Karliuha Y. K. The Impact of Unilateral Sanctions on Sustainable Development: Human Rights Dimension. *Goals of Sustainable Development in the Aspect of Strengthening the National and International Legal Order : Abstracts of the International Scientific and Practical Conference (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhgorod-Kharkiv-Chernivtsi, 27 October 2023)*. Kharkiv, 2023. P. 443–446.
7. Karliuha Y. K. Secondary Sanctions as an Effective Means to Enforce Primary Sanctions Programs: The Case of the US. *Наукова думка заради майбутнього*

України. Незламні. Сильні. Єдині : матеріали 78-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. прац. екон.-правов. факул. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 22–24 лист. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 44–49.

8. Карлюга Є. К. Щодо визначення поняття «санкції» в міжнародному праві. *80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук : зб. тез доп. студентів, аспірантів та здобувачів (м. Одеса, 23–25 квітня 2024 р.). Одеса, 2024. С. 26–29.*

9. Карлюга Є. К. Забезпечення дотримання економічних санкцій з перспективи національного права. *Наукова думка заради майбутнього України. Незламні. Сильні. Єдині : матеріали 79-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. прац. екон.-правов. факул. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2024 р.). Одеса, 2024. С. 15–19.*

10. Карлюга Є. К. Правомірність вторинних санкцій з точки зору інституту юрисдикції в міжнародному праві. *Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, Торунь, 4 лют. 2025 р. Львів, Торунь, 2025. С. 110–113.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ САНКЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	29
1.1. Санкції як примусовий захід у міжнародному праві.....	29
1.2. Поняття санкцій в міжнародному праві	40
1.3. Види санкцій	54
1.4. Правова природа санкцій	61
РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ	76
2.1. Загальна характеристика економічних санкцій як примусового заходу, спрямованого на виконання міжнародно-правових зобов'язань	76
2.2. Правове забезпечення застосування економічних санкцій	87
2.2.1. Застосування економічних санкцій, що накладаються міжнародними організаціями	87
2.2.1.1. Застосування економічних санкцій ООН	89
2.2.1.2. Застосування економічних санкцій ЄС.....	97
2.2.2. Застосування економічних санкцій, що накладаються окремими державами	105
2.2.2.1. США.....	105
2.2.2.2. Канада	113
2.2.2.3. Велика Британія	118
2.2.3. Правовий механізм застосування економічних санкцій в Україні: сучасний стан та рекомендації щодо вдосконалення	123
РОЗДІЛ III. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ.....	135
3.1. Забезпечення дотримання економічних санкцій у рамках міжнародних організацій	135

3.1.1. Правовий механізм забезпечення дотримання економічних санкцій в межах ООН.....	135
3.1.2. Правовий механізм забезпечення дотримання економічних санкцій в межах ЄС.....	147
3.2. Правове регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій на національному рівні.....	154
3.2.1. США	154
3.2.2. Канада.....	162
3.2.3. Велика Британія.....	167
3.3. Правове регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій в Україні: сучасний стан та рекомендації щодо вдосконалення.....	174
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ.....	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ДЄС	Договір про Європейський Союз від 07.02.1992
ДРС	Державний реєстр санкцій
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄС	Європейський Союз
КМУ	Кабінет Міністрів України
МГП	Міжнародне гуманітарне право
Мін'юст України	Міністерство юстиції України
МППЛ	Міжнародне право прав людини
МРГПРДСП	Міжвідомча робоча група з питань реалізації державної санкційної політики
МС ООН	Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй
НБУ	Національний банк України
НКЦПФР	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РБ ООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РНБОУ	Рада національної безпеки і оборони України
СБУ	Служба безпеки України
СЗБП	Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС
США	Сполучені Штати Америки
BIS	Бюро промисловості та безпеки Міністерства торгівлі США (Bureau of Industry and Security of the U.S. Department of Commerce)
CCC	Кримінальний кодекс Канади (Criminal Code of Canada) від 1985 р.
DBT	Міністерство з питань бізнесу та торгівлі Сполученого Королівства Великої Британії (Department for Business and Trade)

DOJ	Міністерство юстиції США (U.S. Department of Justice)
EEAS	Європейська служба зовнішньої дії (European External Action Service)
FACFOA	Акт Канади про заморожування активів корумпованих іноземних державних посадових осіб (Freezing Assets of Corrupt Foreign Officials Act) від 23.03.2011
FCDO	Міністерство закордонних справ, у справах Співдружності націй та розвитку Сполученого Королівства Великої Британії (Foreign, Commonwealth & Development Office)
FINCen	Мережа боротьби з фінансовими злочинами Міністерства фінансів США (Financial Crimes Enforcement Network)
G7	Група семи (Group of Seven)
HMRC	Королівська податкова та митна служба Сполученого Королівства Великої Британії (His Majesty's Revenue and Customs)
IEEPA	Акт США про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (International Emergency Economic Powers Act) від 28.10.1977
JVCFOA	Акт Канади про справедливість для жертв корумпованих іноземних чиновників (Акт Сергія Магнітського) (Justice for Victims of Corrupt Foreign Officials Act (Sergei Magnitsky Law) від 18.10.2017
NCA	Національне агентство з боротьби зі злочинністю Сполученого Королівства Великої Британії (National Crime Agency)
NEA	Акт США про надзвичайні ситуації (National Emergencies Act) від 14.09.1976
OFAC	Управління з контролю за іноземними активами Міністерства фінансів США (Office of Foreign Assets Control)
OFSI	Офіс з імплементації фінансових санкцій Міністерства фінансів Сполученого Королівства Великої Британії (Office of Financial Sanctions Implementation)
OTSI	Офіс з імплементації торговельних санкцій Міністерства з питань бізнесу та торгівлі Сполученого Королівства Великої Британії (Office of Trade Sanctions Implementation)

SAMLA	Акт Сполученого Королівства Великої Британії про санкції та боротьбу з відмиванням грошей (Sanctions and Anti-Money Laundering Act) від 23.05.2018
SDN-список	Список спеціально визначених громадян та заблокованих осіб США (Specially Designated Nationals and Blocked Persons List)
SEMA	Акт Канади про спеціальні економічні заходи (Special Economic Measures Act) від 04.06.1992
SFO	Управління по боротьбі з серйозним шахрайством Сполученого Королівства Великої Британії (Serious Fraud Office)
TWEA	Акт США про торгівлю з ворогом (Trading with the Enemy Act) від 06.10.1917
UNA	Акт Канади про ООН (United Nations Act) від 1985 р.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Міжнародно-правовий інститут санкцій традиційно посідає центральне місце в науковому дискурсі, що є цілком закономірним, враховуючи його роль у відновленні, підтримці та зміцненні міжнародного правопорядку. Так, вивчення цього інституту, норми якого регламентують порядок застосування примусових заходів до суб'єктів, що вчинили міжнародні правопорушення, має фундаментальне теоретичне та практичне значення і є необхідним для глибшого розуміння природи примусу та форм його прояву у міжнародному праві, системи міжнародно-правових санкцій, її окремих елементів та їх властивостей. Необхідність такого розуміння зберігається щоденно, оскільки міжнародні відносини зазнають постійних змін, що супроводжується появою нових загроз і порушень міжнародного миру та безпеки. Ці виклики вимагають безперервного підвищення ефективності правових інструментів для забезпечення міжнародного правопорядку, що є неможливим без ґрунтовного дослідження проблематики санкцій.

Наведені теоретичні міркування повною мірою знаходять відображення в сучасних міжнародних реаліях. Збройна агресія РФ проти України відкрила нову главу в історії застосування санкцій як засобу забезпечення дотримання міжнародного права. Попри те, що окремі аспекти цих трагічних подій як, наприклад, безпорадність механізму колективної безпеки, передбаченого Статутом ООН, перед загрозами, створеними постійним членом РБ ООН, не є новими, незвичною стала реакція міжнародної спільноти на це кричуще міжнародне правопорушення. Так, у відповідь на протиправну поведінку держави-агресора представники міжнародного співтовариства запровадили революційні за видами, масштабом та охопленням санкції [1, с. 1], серед яких економічні заходи відіграють провідну роль [2].

Вказані події надають новий імпульс вивченню проблематики санкцій загалом та економічних санкцій зокрема, як їхнього найпоширенішого та найдієвішого виду [3]. Адже, як демонструє наявна ситуація в контексті України,

економічні санкції наразі є чи не єдиним засобом забезпечення дотримання міжнародного права, доступним його суб'єктам за умови блокування діяльності РБ ООН. Така роль економічних санкцій провокує необхідність їх ретельного дослідження, насамперед з точки зору їхньої ефективності у виконанні цієї функції та можливих шляхів її підвищення.

З правничої точки зору це завдання досягається шляхом вивчення правового регулювання, яким оформлюється реалізація економічних санкцій. Правова регламентація здійснення економічних санкцій перебуває у сфері наукових інтересів дослідників вже не один рік, що відображено в їхніх академічних працях. Водночас, оскільки ці дослідження мають фрагментарний характер, складно стверджувати, що проблематика реалізації економічних санкцій отримала комплексне теоретичне осмислення. Це, своєю чергою, зумовлює актуальність і новизну теми дослідження. Останнє охоплює санкційні системи як міжнародного, так і національного рівня, що існують у ключових санкційних юрисдикціях, таких як ООН, ЄС, США, Канада та Велика Британія. Ці суб'єкти володіють значним досвідом у впровадженні та забезпеченні економічних санкцій, який, проте, суттєво різниться, зважаючи на відмінності у їхній правосуб'єктності, формах правління та державного устрою.

Додатковим чинником, що визначив вибір цих міжнародних акторів, є актуальність їхньої практики для України, яка потребує подальшого вдосконалення власної санкційної політики з огляду на її не до кінця розкритий потенціал [4, с. 8]. Попри блокування РБ ООН, вона зберігає головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки [5, ч. 1 ст. 24], тоді як Україна, як член ООН, зобов'язана сумлінно виконувати взяті на себе статутні зобов'язання [5, ч. 2 ст. 2]. Окрім того, Україна, яка вже давно визначила своїм стратегічним курсом набуття повноправного членства в ЄС, 23 червня 2022 р. отримала статус кандидата на членство. Наслідком цих політичних рішень і необхідним кроком для кінцевого досягнення проголошених цілей є приведення вітчизняного законодавства у відповідність до *acquis communautaire* [6], що вимагає й узгодження санкційного законодавства. Натомість вибір США, Великої Британії та Канади пояснюється

їхньою найактивнішою санкційною політикою, значними ресурсами, інвестованими в її розбудову, високою ефективністю санкційних режимів, а також тісною координацією зусиль між цими державами та ЄС у реалізації санкційних заходів [7, с. viii]. Як здається, запозичення їхнього останнього досвіду могло б стати дуже корисним для вдосконалення національного правового регулювання реалізації та забезпечення дотримання санкцій в Україні. Ці міркування обумовлюють актуальність і новизну цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано згідно із планом науково-дослідної роботи кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права та кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за темами «Національна правова система України: сучасний стан, тенденції на напрями розвитку» № 309 (державний реєстраційний номер 0121U112814) і «Приватно-правове регулювання суспільних відносин в Україні: проблеми теорії та практики» № 345 (державний реєстраційний номер 0123U102606) відповідно.

Метою дослідження є визначення теоретичної бази та особливостей практичної реалізації економічних санкцій у міжнародному праві, з'ясування сучасного стану їх застосування та забезпечення дотримання міжнародними організаціями і окремими державами, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій і пропозицій, спрямованих на вдосконалення правової регламентації економічних санкцій як на міжнародному рівні, так і в Україні.

Досягнення мети обумовило постановку і вирішення таких **завдань дослідження:**

визначити юридичну функцію та визначальні характеристики санкцій у міжнародному праві;

запропонувати дефініцію терміна «санкції»;

виокремити основні види санкцій і розкрити їх правову природу;

виявити особливості економічних санкцій як засобу забезпечення виконання міжнародних зобов'язань та з'ясувати передумови їхньої ефективності;

визначити особливості правового регулювання запровадження економічних санкцій ООН та ЄС, що обумовлюють специфіку їх імплементації на національному рівні;

відокремити корисний для запозичення правовий досвід реалізації економічних санкцій у США, Канаді та Великій Британії;

встановити сучасний стан правової регламентації застосування економічних санкцій в Україні та надати рекомендації щодо її удосконалення;

надати комплексну характеристику механізму забезпечення дотримання економічних санкцій, характерного для ООН та ЄС;

виявити переваги правового забезпечення дотримання економічних санкцій у США, Канаді та Великій Британії;

надати пропозиції щодо покращення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення дотримання економічних санкцій.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією економічних санкцій суб'єктами міжнародного права.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти запровадження та забезпечення дотримання економічних санкцій у міжнародному праві.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, які забезпечили всебічний та ґрунтовний аналіз досліджуваної проблематики. Зокрема, діалектичний метод надав можливість комплексно розглянути інститут санкцій у процесі його становлення та трансформації у міжнародному праві, а також посприяв поглибленню понятійного апарату та уточненню дефініції санкцій (підрозділи 1.1, 1.2). За допомогою методів аналізу і синтезу вдалося сформулювати цілісне уявлення про сучасну систему санкцій у міжнародному праві, їхні види та характерні особливості (підрозділ 1.3). Аналіз і тлумачення правової природи кожного з елементів системи санкцій стали можливими завдяки застосуванню герменевтичного методу (підрозділ 1.4). Важливе значення у проведенні дослідження мав також історичний метод, який дав змогу простежити еволюцію концепції економічних санкцій та практики їх застосування для забезпечення

дотримання норм міжнародного права (підрозділ 2.1). Корисним виявився і порівняльно-правовий метод, який був використаний для зіставлення правових норм, що регулюють механізм реалізації економічних санкцій міжнародними організаціями, іноземними державами та Україною (підрозділ 2.2, розділ 3). У процесі дослідження було також застосовано метод теоретико-правового моделювання, завдяки якому стало можливим формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання реалізації економічних санкцій в Україні (пункт 2.2.3, підрозділ 3.3).

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці юристів-міжнародників, присвячені проблемам загального міжнародного права, права ЄС та національного права окремих держав. Під час проведення дослідження використовувалися здобутки таких українських та іноземних дослідників, як: Г. Абі-Сааб, Е. Агамалієв, Р. А. Абдуллаєв, М. Асада, А. Бассірі Табрізі, Б. Бернацький, Т. Бірстекер, Ш. Босільйон, М. Боссюйт, М. Боте, А. Бугаертс, К. Бугайчук, В. Г. Буткевич, П. ван Бергейк, П. Воленстін, В. Гелхед, В. Голланд-Деббас, Дж. Гордон, К. В. Громовенко, Ж.-М. Тувенен, Е. Далл, М. де Вріс, Ф. Джумеллі, М. Доксі, Дж. М. Фарралл, О. В. Задорожній, І. Кесслер, Т. Кітінг, Я. Ключе, Д. Коваль, Дж. Кунц, С. Лейн, М. О. Левчій, С. Ломанн, Дж. А. Лопез, Е. Лоуенфельд, Ю. В. Малишева, В. В. Мицик, Д. Мігер, А. Мірон, А. Молезіні, Р. Нефью, О. О. Нігреєва, І. С. огли Нуруллаєв, А. Пелле, А. Пеллет, К. Портела, Н. Ронзітті, Т. Кітінг, Т. Руйс, Ю. О. Седляр, В. М. Шамраєва, О. І. Шнирков, О. В. Ткаченко, П. Террі, Н. Уайт, М. Л. Форлаті Піккьо, Г. Хафбайер, Ю. С. Хоббі, О. Хофер, З. Худакова та інших.

Особливу увагу було приділено дисертаційним дослідженням Ю. В. Малишевої («Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН», 2016), Р. А. Абдуллаєва («Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу», 2022), а також дослідженню І. Богданової («Односторонні санкції в міжнародному праві та дотримання прав людини», 2022), що присвячені окремим аспектам реалізації санкцій.

Нормативною базою дослідження є міжнародні договори, міжнародно-правові звичаї, акти міжнародних організацій, а також акти вітчизняного та іноземного законодавства.

Емпіричною базою дослідження виступає практика застосування та забезпечення дотримання економічних санкцій міжнародними організаціями, як-от ООН та ЄС, а також окремими державами, такими як США, Канада, Велика Британія та Україна, зокрема, правозастосовні акти та судові рішення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням проблем реалізації економічних санкцій міжнародними організаціями та державами. За результатами дослідження зроблено висновки та сформульовано пропозиції, які мають значущість для розвитку теорії та практики міжнародного права, а також для вдосконалення санкційного законодавства України шляхом втілення найкращих підходів.

Наукова новизна проведеного дослідження розкривається в тому, що:

уперше:

виявлено особливості правового механізму реалізації економічних санкцій, що запроваджуються ООН та ЄС як міжнародними організаціями універсального та регіонального типу, а також недоліки, притаманні їхній санкційній практиці на сучасному етапі;

обґрунтовано необхідність конкретизації підстави для застосування економічних санкцій, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про санкції», шляхом доповнення її кваліфікаційними ознаками, такими як систематичність та грубість порушення прав та свобод. Запропоновані зміни передбачають уточнення правової норми таким чином: «Підставами для застосування санкцій є... дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які... грубо та систематично порушують права і свободи людини і громадянина» (Див. Додаток 2);

доведено, що існує необхідність виключення п. 1-1, 25 ч. 1 ст. 4, а також збереження чинної редакції ст. 1 та 3 ЗУ «Про санкції» у контексті визначення як

можливих дестінацій економічних санкцій «суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність», однак із фактичним обмеженням застосування цієї норми виключно на виконання резолюцій РБ ООН;

на підставі аналізу досвіду міжнародних організацій та іноземних держав обґрунтовано важливість забезпечення дотримання економічних санкцій як одного з елементів правового механізму їх реалізації. Запропоновано удосконалення санкційного законодавства України шляхом: 1) врегулювання повноважень органів державної влади щодо моніторингу дотримання санкційного законодавства та надання рекомендацій та роз'яснень щодо його виконання; 2) встановлення порядку інформування правоохоронних органів про виявлені діяння, що містять ознаки відповідних злочинів, а також механізму надання інформації щодо виявлених та розслідуваних правопорушень у сфері санкцій органу, який здійснює моніторинг та оцінку ефективності санкційних програм;

встановлено необхідність удосконалення правового регулювання діяльності органів державної влади щодо реалізації та моніторингу ефективності санкційної політики України. Зокрема, обґрунтовано доцільність: 1) унормування порядку здійснення відповідних повноважень, насамперед СБУ, НБУ та НКЦПФР; 2) закріплення за МРГПРДСП статусу постійного головного координаційного органу, відповідального за моніторинг санкційних програм та оцінку їхньої ефективності;

вдосконалено:

дефініцію поняття «санкції», під якими пропонується розуміти заходи міжнародного примусу, що застосовуються суб'єктами міжнародного права з метою зміни поведінки об'єкта санкцій, яка може становити міжнародне правопорушення;

класифікацію санкцій та характеристику їхніх правових властивостей. Залежно від правової природи примусового заходу, запропоновано розрізняти: інституційні санкції, зокрема санкції ООН, реторсії, контрзаходи та примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами;

виокремлення етапів реалізації суб'єктами міжнародного права економічних санкцій, які включають: 1) етап запровадження санкцій; 2) етап імплементації

рішення міжнародної організації чи держави про застосування санкцій; 3) етап моніторингу та оцінки санкційного режиму. Зокрема, конкретизовано завдання, що виконуються на кожному з етапів, види діяльності, які здійснюються, а також органи, відповідальні за їх реалізацію;

дістали подальшого розвитку:

визначення правових факторів, які впливають на ефективність економічних санкцій, а саме: належний правовий механізм реалізації санкцій, реалістичне та чітке визначення їхньої мети та цілей, об'єктивне розуміння потенціалу окремих видів санкцій для досягнення поставлених мети та цілей, належне організаційно-правове забезпечення залежно від етапу запровадження санкційного режиму;

шляхи усунення недосконалостей вітчизняного законодавства, спрямовані на сприяння інтеграції України до політичного, безпекового та правового простору ЄС. Запропоновано, зокрема, законодавчо закріпити: 1) порядок видання дозволів на здійснення операцій, які є винятками у застосуванні економічних санкцій з гуманітарних міркувань; 2) перелік економічних санкцій, гармонізований з видами санкцій ЄС; 3) розмежування санкційних режимів на горизонтальні режими та режими за географічним охопленням, із поступовим введенням санкційних режимів за горизонтальною логікою їх організації; 4) відповідальність за порушення санкційного законодавства з урахуванням положень Директиви 2024/1226;

положення щодо необхідності внесення змін до чинного законодавства України щодо поширення норм інституту цивільної конфіскації на активи та отримані від них доходи, якщо вони пов'язані з правопорушеннями у сфері санкційного законодавства.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що його висновки та пропозиції можуть бути використані у: науково-дослідницькій сфері – для подальшого розвитку доктрини міжнародного права, зокрема удосконалення концептуальних засад інституту санкцій та його співвідношення з міжнародно-правовою відповідальністю; нормотворчій сфері – у процесі нормотворчої діяльності, під час розробки нових та внесення змін до чинних актів

міжнародного та національного права, які регламентують реалізацію економічних санкцій; правозастосовній сфері – для забезпечення точного і правильного застосування норм санкційного законодавства судовими та правоохоронними органами України (Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників апарату Котовського міськрайонного суду Одеської області № 02.49/10/2024 від 27.12.2024 (Додаток 3 В); Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників Управління стратегічних розслідувань в Одеській області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України від 19.02.2025 (Додаток 3 С)); навчально-методичній роботі – при підготовці навчальних посібників, підручників та науково-методичних матеріалів з міжнародного права та порівняльного правознавства; навчальному процесі – під час підготовки та проведення лекційних і практичних занять у межах курсів «Міжнародне публічне право» та «Порівняльне правознавство».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням авторки. Усі висновки, пропозиції, новітні наукові положення, представлені у роботі, становлять її особистий науковий внесок.

Апробація результатів дослідження. Висновки і положення дисертації обговорено та затверджено на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права та кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Основні результати проведеного дослідження були представлені на таких науково-практичних конференціях: «Міжнародна науково-практична конференція «Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку» (м. Запоріжжя, Львів, Одеса, Ужгород, Харків, Чернівці, 27.10.2023); «78-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» (м. Одеса, 22–24.11.2023); «80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук» (м. Одеса, 23–25.04.2024); «79-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і

наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» (м. Одеса, 27–29.11.2024); «Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні» (м. Львів, Торунь, 04.02.2025).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у 10 наукових публікаціях, зокрема в 5 тезах доповідей на науково-практичних конференціях та 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, у яких розміщені десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний об'єм дисертаційного дослідження становить 233 сторінки, з них основного тексту – 174 сторінки. Список використаних джерел включає 297 найменувань та розташований на 32 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ САНКЦІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1.1. Санкції як примусовий захід у міжнародному праві

Як відомо з загальної теорії права, однією з ознак права як системи соціальних норм є забезпечення їхнього дотримання за допомогою примусу [8, с. 149]. Саме примус слугує засобом забезпечення реалізації правових норм і, відповідно, є невід'ємним інститутом будь-якої галузі права. В цьому сенсі не є виключенням і міжнародне право, де охорона прав та інтересів його суб'єктів у разі необхідності може здійснюватися за допомогою примусу. При цьому необхідно виокремлювати два види примусу: санкціонований або правомірний, тобто такий, що дозволений нормами міжнародного права, та несанкціонований або неправомірний, застосування якого, відповідно, не передбачено міжнародним правом [9, с. 58]. Санкції в цій класифікації завжди є видом санкціонованого, дозволеного міжнародним правом примусу.

Цікаво однак, що такі погляди на міжнародне право не здобули одностайного визнання серед дослідників. Так, дискусія щодо наявності примусу в міжнародному праві триває вже не одне десятиріччя [10, с. 273]. Як влучно зазначає М. Хелаль, примус повсюди використовується в міжнародних відносинах, проте міжнародне право не надало ні визначення примусу, ні розуміння його природи, процесів або правомірності [11, с. 1].

В цілому можна спостерігати, що в науковому дискурсі невирішеними залишаються такі питання, як правова природа примусу в міжнародних відносинах, підстави застосування примусу, заходи або форми, в яких він може виражатися, а також регламентовані міжнародним правом межі його застосування.

Дискусійність зазначених питань пов'язується з плюралізмом концепцій праворозуміння, через призму яких пояснюються сутність і призначення права загалом та міжнародного права зокрема. В цьому зв'язку одним із факторів, який

впливає на формування того чи іншого підходу до міжнародно-правового примусу, є погляди науковця – представника тієї чи іншої школи міжнародного права.

З точки зору його мети, найбільш релевантними для цього дослідження є дві групи поглядів: ті, що вказують на відсутність в міжнародному праві механізмів юридичного примусу, та ті, що підкреслюють їх наявність, але в незвичному для національного права вигляді. Саме про ці дві групи поглядів йтиметься далі.

Як вказує Л. Ф. Дамрош, основною підставою для критики міжнародного права є слабкість його механізмів примусу, адже нормативна система, якій бракує засобів задля примусу до дотримання її норм, навряд чи може вважатися «правом», принаймні в тому значенні, в якому цей термін використовується в національно-правових системах [12, с. 19].

Зокрема, за теорією британського правознавця XIX ст. Дж. Остіна, міжнародне право є лише різновидом «позитивної моралі», а не права, оскільки його норми не забезпечені примусовими заходами [13, с. 141–142]. Висновок про відсутність примусових заходів в міжнародному праві вчений робив на підставі концепції юридичного позитивізму XIX ст., яка зображала право як наказ суверена, що охоронявся санкцією [14, с. 37]. Водночас відсутність «суверена» в сфері міждержавних відносин з огляду на фундаментальний принцип міжнародного права – принцип суверенної рівності держав – означає відсутність наказу та, відповідно, санкції, а, отже, міжнародного права як системи правових норм [15, с. 6].

Натомість вже у XX ст. позитивізм перестав наділяти санкції роллю невід’ємної характеристики права та визнав міжнародне право правовою системою [16, с. 48], якій притаманні певні властивості. Ці властивості зумовлюються, насамперед, переважно координаційним характером міждержавних відносин і методів їх правового регулювання. Адже, як суверенно рівні суб’єкти міжнародного права, держави не підпорядковуються одна одній, і їх відносини мають скоріше координаційний, аніж субординаційний характер. Окрім цього, над державами як незалежними суб’єктами міжнародного права відсутні будь-які вищі централізовані органи влади, які, подібно до національно-правових систем,

наділені законодавчими, виконавчими або судовими повноваженнями [17, с. 1]. У зв'язку з цим міжнародне право визначається як децентралізований правовий порядок [16, с. 91–95], де повноваження створювати та застосовувати правові норми, встановлювати факти їх порушення та примушувати до їх дотримання залишаються у володінні суверенних держав [18, с. 324].

Безумовно, ці характеристики відобразилися на становленні інституту примусу в міжнародному праві, який історично перебував у віданні держав. Вважалося, що охорона їхніх прав та інтересів здійснюється ними власноруч – через примус, який застосовується самими державами [19, с. 5]. Тому примус властивий міжнародному праву, є неодмінним елементом цього децентралізованого правопорядку, що зрештою забезпечує функціонування останнього і віддзеркалює його особливості.

Варто зазначити, що інститут примусу в міжнародному праві протягом періоду свого історичного розвитку пережив істотну еволюцію. Зокрема, до початку XX ст. вважалося, що застосування сили, в тому числі у відповідь на міжнародні правопорушення і з метою примушення правопорушника до виконання його міжнародно-правових зобов'язань, є невід'ємним і нічим не обмеженим правом держав. Як зазначав Г. Кельзен, «війна і репресалії є основними примусовими заходами міжнародного права, його санкціями» [20, с. 110]. На такий перелік заходів міжнародно-правового примусу також вказував Дж. Кунц, який додатково зауважував, що вказані санкції не є унікальною особливістю міжнародного права, а характерні для всіх високо децентралізованих правових систем. В таких системах у зв'язку з відсутністю центрального апарату влади немає й монополії на застосування сили. Остання залишається у володінні членів відповідної спільноти – в цьому випадку держав, які вдаються до неї в порядку самодопомоги на підставі власного тлумачення положень міжнародного права, самостійного встановлення міжнародного правопорушення та держави-правопорушниці. Водночас дослідник звертав увагу на сумнівність визначення війни як міжнародно-правової санкції, адже міжнародне право йшло шляхом регулювання *jus in bello* (права війни), а не *jus ad bellum* (права на війну). Тому, за

загальним міжнародним правом у тому вигляді, в якому воно існувало до 1914 р., держави могли в будь-який час і з будь-якої причини розпочати війну, і для цього не потрібно було жодних правових підстав, включаючи попередньо вчинене міжнародне протиправне діяння. Репресалії ж, на відміну від війни, обґрунтовано розглядалися як санкції, оскільки ці заходи збройного чи неозброєного характеру, відповідно до вимог міжнародного права, вживалися тільки у відповідь на первісно вчинене правопорушення [18, с. 325].

Натомість, починаючи з 1914 р., міжнародне право перебувало в стані кризи, трансформації та змін. У цей період відбувався перехід від класичного до сучасного міжнародного права, характерною рисою якого була зміна ставлення міжнародної спільноти до війни. Так, після Першої світової війни спроби розмежувати законне і незаконне застосування збройної сили, підпорядкувати її застосування контролю з боку міжнародного співтовариства, підтримати міжнародний мир і безпеку, замінити індивідуальні дії окремих держав колективними заходами – системою «колективної безпеки» – стали головними завданнями міжнародного співтовариства [18, с. 326].

Зокрема, у спробах обмежити безконтрольне застосування примусу, включно зі збройною силою, держави поступово почали створювати систему міжнародних організацій, наділивши їх певною нормотворчою і нормозастосовчою компетенцією з метою підвищення ефективності регулювання міждержавних відносин. З цієї причини поряд із традиційно координаційними зв'язками, притаманними відносинам суверенних держав, виникли певні субординаційні елементи, що характеризують відносини між державами і міжнародними організаціями та між самими міжнародними організаціями.

Першою такою спробою можна вважати Лігу Націй, яка була створена після Першої світової війни. Цей збройний конфлікт завдав величезних соціальних, демографічних, економічних та культурних втрат, що змусило міжнародну спільноту дійти висновку про необхідність заснування міжнародної міжурядової організації, яка мала б сприяти підтриманню міжнародного миру та безпеки [21, с.

7]. Власне, такою організацією стала Ліга Націй, організаційно-правові основи діяльності якої регламентувалися Статутом Ліги Націй від 1919 р.

Останній втілював ідею про те, що новий і більш мирний світовий порядок буде створений, якщо держави зобов'язуються мирно вирішувати міжнародні спори, а не шляхом застосування сили [10, с. 274]. З цією метою Статутом Ліги Націй було засновано постійні органи, такі як Асамблея, Рада, Секретаріат [22, с. 41–42], а пізніше – Постійну палату міжнародного правосуддя, впроваджено механізми мирного вирішення спорів, включено плани скорочення національних озброєнь і, найголовніше, запроваджено систему колективної безпеки [23, с. 13]. Її основу становили ст. 11–16 статуту, де ст. 11 проголошувала, що будь-яка війна або загроза війни є предметом занепокоєння всієї Ліги Націй, і організація повинна вжити заходів, здатних захистити мир націй [24]. Наступні статті запроваджували зобов'язання держав-членів, у разі виникнення між ними спору, звернутися до низки дипломатичних та судових засобів його мирного вирішення і не вдаватися до війни до закінчення тримісячного терміну після винесення відповідного рішення [24, ст. 12–13, 15]. Якщо ж держава, у супереччя цим зобов'язанням, вдавалася до війни, остання вважалася незаконною та *ipso facto* розглядалася як така, що оголошена проти всіх членів Ліги Націй. Це, своєю чергою, запускало механізм колективної безпеки, запроваджений ст. 16 Статуту Ліги Націй [24], відповідно до якої держави зобов'язувалися застосувати заходи військового та невійськового характеру проти держави-правопорушниці – колективні санкції [10, с. 274].

Очікувалося, що загроза застосування санкцій діятиме як стримуючий фактор, а їх безпосереднє застосування слугуватиме засобом забезпечення дотримання порушеного міжнародно-правового зобов'язання. Як вказує М. Доксі, санкції Ліги Націй мали бути автоматичною відповіддю на порушення приписів її статуту, і держави-члени повинні були негайно розірвати всі стосунки з державою-правопорушницею [10, с. 274]. Однак ці статутні положення виявилися неефективними і здебільшого так і залишилися «на папері» [18, с. 326]. Адже загалом вважається, що цій організації не вдалося запобігти наступній, ще більш руйнівній війні, ніж тій, що призвела до її створення.

Слід зазначити, що неефективність Ліги Націй як інструменту підтримання миру певною мірою зумовлювалася самим статутом, який фактично запровадив «децентралізовану та добровільну» систему колективної безпеки [23, с. 14]. Так, як і раніше, визначення того, чи порушила держава статутні зобов'язання, вдаючись до війни, залишалося у віданні держав-членів. Так само рішення про запровадження невійськових санкцій повністю перебувало в компетенції держав-членів, що фактично означало відсутність обов'язку вживати відповідних заходів навіть у разі порушення статуту. Що стосується військових заходів, то Рада Ліги Націй була уповноважена рекомендувати державам-членам, які військові заходи вони можуть застосувати [24, ч. 2 ст. 16]. Звичайно, такі рекомендації мали необов'язковий характер. До того ж ухвалення цих рекомендацій вимагало одностайності [24, ч. 1 ст. 5], у зв'язку з чим їх прийняття було малоімовірним [23, с. 15].

На підставі цих міркувань, деякі вчені роблять висновок про те, що за допомогою Статуту Ліги Націй була здійснена спроба інституціоналізації ідеї колективної безпеки, але його положення виявилися неадекватними для її реалізації [25, с. 10].

Спираючись на цей досвід, міжнародна спільнота вдруге зробила спробу створити міжнародну організацію, більш досконалу та ефективну, яка мала б розробити дієвий механізм колективної безпеки [26, с. 22]. Безпрецедентно руйнівний характер Другої світової війни, а також загроза того, що новий повномасштабний конфлікт може носити вже ядерний характер, призвели до усвідомлення необхідності обмеження застосування сили та примусу як одного з її проявів у міжнародних відносинах. Ці фактори посприяли створенню у 1945 р. ООН і формуванню системи міжнародного права в її сучасному вигляді.

Стосовно останнього варто зазначити, що, визнаючи важливість примусу у забезпеченні міжнародного правопорядку, сучасне міжнародне право встановлює правові кордони для його застосування. По-перше, якщо класичне міжнародне право дозволяло державам вдаватися до війни та репресалій для захисту своїх прав, то Статут ООН ввів загальну заборону на застосування сили або погрози силою у

міжнародних відносинах, яка також «охоплювала звернення до цих заходів для цілей забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань» [27, с. 154]. Вказане правило, однак, передбачає виключення. Вони охоплюють ситуації застосування сили при здійсненні права на самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН, а також на підставі рішення РБ ООН, прийнятого в порядку ст. 39 і 42 Статуту ООН – у разі «загрози миру, порушення миру або акту агресії» [5].

Таким чином, Статут ООН, запроваджуючи зобов'язання утримання від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах [5, ч. 4 ст. 2], виключив із системи примусових засобів сучасного міжнародного права війну та збройні репресалії, які фактично могли застосовуватися для захисту будь-яких прав і врегулювання міжнародних спорів без жодних обмежень до 1945 р.

По-друге, Статут ООН заснував згаданий вище орган – РБ ООН, яка створює основу колективної безпеки ООН. Цей орган наділений повноваженнями визначати «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» та вживати заходи військового та невійськового характеру «для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки» [5, ст. 39]. На відміну від Ради Ліги Націй, рішення РБ ООН щодо вжиття заходів, передбачених ст. 41–42 Статуту ООН, є обов'язковими для держав-членів. З урахуванням цього, деякі вчені вказували на централізацію та інституціоналізацію застосування примусу в рамках передбаченого Статутом ООН механізму, що покликаний забезпечити колективну безпеку на глобальному рівні [23, с. 18]. Зокрема, на думку Дж. Кунца, створення РБ ООН було значним кроком вперед, адже вперше орган міжнародної організації був наділений повноваженнями встановлювати факти вчинення міжнародного правопорушення, державу, винну у його скоєнні, а також накладати колективні санкції та забезпечувати їх виконання. Дієвість та «реальність» цих повноважень забезпечувалася юридично обов'язковим характером рішень цього органу для всіх держав-членів ООН [18, с. 330].

Одночасно з цим при характеристиці компетенції РБ ООН, увага звертається на те, що остання є органом підтримки та відновлення міжнародного миру й безпеки, а не органом, який забезпечує дотримання міжнародного права в інших

випадках його порушення [18, с. 329]. Такі висновки прямо витікають з аналізу Розділу VII Статуту ООН, де вказується, що РБ ООН застосовує санкції у відповідь на «загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії», а не порушення міжнародного права [5]. У зв'язку з цим вчені зазначають, що зосередження санкційної компетенції в руках органів влади є нормою сучасних національно-правових систем, яка не повною мірою втілилася в міжнародному праві [23, с. 224]. Це пов'язується з тим, що, незважаючи на передачу державами значних повноважень ООН, сучасне міжнародне право й досі характеризується відсутністю наддержавної системи органів влади з обов'язковими законодавчими, виконавчими, судовими компетенціями. Тому право міжнародних організацій на примус жодною мірою не слід асоціювати з ідеєю відмови держав-членів від суверенітету з метою створення «надуряду» і вбачати його прообраз в ООН. Зрештою, реалізація цього права залежить від волі держав-членів, здійснюється в межах вироблених ними статутних приписів і являє собою форму спільного застосування ними примусу за допомогою механізму міжнародної організації. Аналогічні погляди висловлює Д. Саруші, стверджуючи, що формально джерелом «поліцейських повноважень» РБ ООН є статут цієї міжнародної організації, але «першоджерелом» цих повноважень, що тільки передаються за допомогою статуту як інструменту, є держави-члени ООН. При цьому делегування цих повноважень не є делегуванням суверенітету [28, с. 27].

Отже, навіть із створенням ООН міжнародне право й досі залишається децентралізованим, «нерозвиненим» правопорядком, головними акторами якого виступають держави, володіючи «найповнішим набором міжнародних прав та обов'язків» [23, с. 224–225].

На підставі цього аргументованою є позиція, відповідно до якої держави, з огляду на відсутність централізованого апарату примусу до дотримання міжнародного права, уповноважені вдаватися до такого примусу самотійно, з метою забезпечення дотримання їхніх прав та виконання належних їм зобов'язань [23, с. 224]. На це вказують, зокрема, В. Г. Буткевич, В. В. Мицик та О. В. Задорожній, які зазначають, що право на примусові заходи «належить кожному

суб'єктові міжнародного права, але практика його реалізації в них різна... Тому не зовсім правильно вважати, що примусові заходи – це лише колективні дії, передбачені статутами міжнародних організацій» [29, с. 493]. На погляд науковців, реалізація права на примус здійснюється державами у порядку самодопомоги, а також через відповідний інституційний механізм міжнародної організації [29, с. 493].

Таким чином, примус на міжнародній арені здійснюється державами як децентралізовано – в порядку самодопомоги, так і централізовано – за допомогою міжнародних організацій. На додаток, кожна держава, як суверенний суб'єкт міжнародного права, має право на примус. Це право має не тільки первинний, але й універсальний характер, оскільки держава може реагувати на будь-яке порушення своїх прав у будь-якій сфері міждержавних відносин і застосовувати проти суб'єкта-правопорушника будь-які дозволені міжнародним правом примусові заходи [15, с. 16].

З урахуванням наведеного вище, невірно вважати, що Статут ООН виключив право держав на самодопомогу, адже цей міжнародний договір тільки запровадив основоположні засади регламентації санкційного примусу у сфері міждержавних відносин, встановивши певні обмеження на здійснення державами цього права.

Такий підхід підтримується і зарубіжною наукою, окремі представники якої вказують, що міжнародне право традиційно визнає за державами право захищати свої суб'єктивні права шляхом застосування заходів самодопомоги [30, с. 3]. Про це зазначає в тому числі Л. Ф. Дармош, яка підкреслює, що санкції в міжнародному праві є переважно децентралізованими. Так, держави, чиї права були порушені, можуть скористатися заходами самодопомоги як засобом правового захисту [12, с. 19]. Аналогічні висновки представлені в статті Н. Уайта, де йдеться про те, що, незважаючи на активне використання централізованих санкцій, особливо після Холодної війни, «приватне правосуддя» продовжує залишатися в руках держав, які хочуть відреагувати на правопорушення у їхніх двосторонніх відносинах з іншою державою [15, с. 7–8]. Такі реакції розглядаються як акти самодопомоги, що

дозволяються сучасним міжнародним правом, але функціонують відповідно до чітко визначених обмежень [31, с. 32, 38–39].

Враховуючи вищенаведене, виваженою видається позиція, відповідно до якої механізм примусу визнається необхідним елементом будь-якої системи права, в тому числі міжнародного. Однак, з огляду на те, що в міжнародному праві – на відміну від внутрішньодержавного – відсутній централізований апарат примусу до дотримання правових норм, засоби такого примусу перебувають у віданні самих держав. Саме держави і застосовують примус – як безпосередньо, так і через механізми міжнародних організацій. При цьому санкції виступають проявом дозволеного, санкціонованого примусу в міждержавних відносинах і, залежно від порядку застосування примусу, поділяються на децентралізовані та централізовані. Децентралізовані санкції застосовуються в порядку самодопомоги, що передбачає вжиття окремими державами примусових заходів для захисту й відновлення їхніх порушених прав та інтересів у двосторонніх відносинах з іншою державою. Централізовані санкції здійснюються за допомогою міжнародних організацій, особливу роль серед яких відіграє ООН як універсальна міжнародна організація, покликана забезпечити колективну безпеку на глобальному рівні.

На наш погляд, цей підхід до міжнародно-правового інституту примусу загалом та санкцій зокрема є вдалим також з практичної точки. Оскільки, згідно з ним, випадки застосування правомірного примусу охоплюють також вжиття децентралізованих санкцій, а не зводяться виключно до централізованих, які нерідко є неефективними. Неефективність таких санкцій була продемонстрована ще з перших спроб їх інституціоналізації в межах Ліги Націй [30, с. 15]. Як зазначалося вище, однією з причин розпуску останньої стала її неспроможність приймати рішення. Одним із чинників цього вважається, з одного боку, статутна вимога щодо одноголосного ухвалення рішень та, з іншого, блокування відповідних рішень шляхом неголосування окремими державами-членами [21, с. 8]. Здавалося б, що ця проблема мала б бути вирішена у Статуті ООН, який передбачає менш вибагливі правила для ухвалення рішень РБ ООН – рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосували 9 з 15 членів РБ ООН,

включаючи голоси, які збігаються, всіх постійних членів [5, ч. 3 ст. 27]. Однак, як засвідчує практика, зниження вимог щодо консенсусу в прийнятті рішень не посприяло уникненню аналогічної проблеми в практиці ООН, оскільки розробники статуту надали спеціальне право голосування постійним членам РБ ООН, відоме як «право вето». Це, у свою чергу, створило передумови для зловживання цим правом та паралізованості санкційної функції РБ ООН.

Такий стан речей спровокував критику запровадженого Статутом ООН інституту права вето як такого, що в цілому є несумісним з правом, яке повинно уникати відмінностей, заснованих виключно на владній позиції суб'єкта права. Проте право вето функціонує у прямо протилежному напрямку, сприяючи тому, що норми Розділу VII Статуту ООН застосовуються вибірково і зрідка всупереч інтересам держав-постійних членів РБ ООН [30, с. 30]. Це, а також складнощі у досягненні консенсусу серед постійних членів РБ ООН і повільність цього органу у реагуванні на міжнародні кризи [32, с. 10], підривають дієвість механізму колективної безпеки ООН, який час від часу виявляється неспроможним забезпечити міжнародний мир та безпеку, а також дотримання міжнародного права як необхідної передумови для цього. Яскравою ілюстрацією цього є практика застосування санкцій у період з 1946 по 1990 рр., що хронологічно співпадає з часовими рамками Холодної війни, яка ознаменувалася ідеологічним протистоянням між Західним і Східним блоками і під час якої РБ ООН застосувала санкції тільки двічі: проти Південної Родезії у 1968 р. і Південної Африки у 1977 р. [33]. Натомість, з 1990 р., можна помітити, що санкційна політика РБ ООН суттєво активізувалася [34], що пов'язується з закінченням Холодної війни і збільшенням шансів на досягнення консенсусу під час голосувань у РБ ООН [35, с. 3].

В цьому контексті М. Доксі зазначає, що неспроможність ООН послідовно виявляти та реагувати на порушення норм міжнародного права була передбачуваною, враховуючи суперництво великих держав та існування права вето [10, с. 285].

Таким чином, в ситуації, коли діяльність РБ ООН заблокована вето одного з її постійних членів, єдиними доступними для суб'єктів міжнародного права

примусовими заходами реагування на міжнародні правопорушення є акти самодопомоги. З огляду на це, сучасний стан теорії та практики міжнародного права не дозволяє виключати ці заходи з номенклатури міжнародно-правових санкцій. Оскільки, в протилежному випадку, міжнародне право, втративши будь-які примусові заходи, що забезпечують дотримання його приписів, позбудеться статусу «права» і повною мірою буде відповідати визначенню Дж. Остіна, який охарактеризував цю галузь як «позитивну мораль» [13, с. 141–142].

1.2. Поняття санкцій в міжнародному праві

Щодо самого поняття «санкції», то в науці міжнародного права досі не вироблено єдиного підходу. Вказаний термін використовується для окреслення широкого, а інколи й різнорідного, кола явищ. Більше того, поряд з відсутністю консенсусу щодо дефініції санкцій, також можна спостерігати, що для опису цього поняття використовуються різні терміни [36, с. 6], як-от «обмежувальні заходи» [37], «спеціальні економічні заходи» [38], «заходи» [39].

Провідним чинником, який зумовив множинність термінів та підходів до їх трактування, слід визнати те, що до теперішнього часу жодний міжнародно-правовий документ не закріплює юридично обов'язкового визначення терміна «санкції». Так само актам *soft law* не вдалося передбачити загальновизнане і підтримане державною практикою визначення цього поняття. Натомість розроблення універсальної, точної та коректної дефініції поняття «санкції» має велике практичне значення, враховуючи роль цих заходів в охороні міжнародного правопорядку. Зрештою, забезпечення міжнародної законності значною мірою залежить від чіткого розуміння поняття і сутності заходів примусу, наявних в арсеналі міжнародного права, та умов їх правомірного застосування. Водночас термінологічна неоднозначність породжує труднощі для розуміння змісту відповідних понять, зокрема, під час встановлення відповідності цих заходів приписам міжнародного права. Також згадана термінологічна «плутанина» не сприяє уніфікації практиці запровадження санкцій, що в сукупності негативно

впливає на їх легальність та ефективність, ускладнюючи об'єктивну оцінку цих характеристик.

Вказані фактори свідчать про необхідність комплексного вивчення тенденцій використання терміна «санкції» як на теоретичному, так і на практичному рівнях. При цьому, хоча це дослідження не має на меті вироблення та пропозицію єдиного вірного поняття «санкцій», такому аналізу має бути приділена увага задля, по-перше, зручності і послідовності його проведення та, по-друге, досягнення його завдань.

Тому, не вдаючись до висвітлення всіх наявних концепцій трактування поняття «санкції», зосередимось на тих, що здобули широку підтримку та визнання в наукових колах.

Відповідно до однієї з таких концепцій, санкції розглядаються в їх співвідношенні до інституту міжнародно-правової відповідальності. В межах цієї концепції сформувався два підходи до визначення санкцій. Перший підхід постулює, що санкції є складовою цього інституту і визначаються або як форма міжнародно-правової відповідальності, або як сукупність несприятливих наслідків міжнародного правопорушення, які охоплюють примусові заходи та відповідальність [29, с. 494]. Серед представників правової думки, яка тлумачить санкцію як форму міжнародної відповідальності, можна згадати Д. Анцилотті. На погляд італійського правознавця, відшкодування завданих збитків є єдиною можливою санкцією в міжнародному праві, яке одночасно виступає покаранням за міжнародне правопорушення [40, с. 510]. Натомість П. Гутгенхайм, наприклад, вважався представником іншої точки зору, згідно з якою санкції являють собою сукупність всіх негативних наслідків для держави-правопорушниці, включаючи відшкодування збитків, заходи самопомоги і колективні примусові заходи міжнародних організацій [40, с. 510].

Показово, що наведений підхід домінував у другій половині XX ст., коли в міжнародно-правовій доктрині почалася жвава дискусія щодо питань відповідальності держав, в межах якої санкціям відводилася значна увага [41, с. 14]. Виправданість цього підходу вбачалася в тому, що міжнародно-протиправне

діяння держави тягне за собою настання для неї негативних наслідків: міжнародно-правову відповідальність і можливість застосувати до неї міжнародно-правові заходи примусу.

Як пояснював Дж. М. Фарралл, причина ототожнення примусу і відповідальності полягає у рівнозначному віднесенні і форм відповідальності, і примусових заходів до негативних для правопорушника наслідків, що відбувається під впливом внутрішньодержавних концепцій, значною мірою заснованих на уподібненні двох явищ [35, с. 6].

Однак вказаний підхід до інтерпретації терміна «санкції» не здобув одностайної підтримки серед науковців, а згодом втратив свою актуальність у зв'язку з ухваленням ГА ООН Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (далі – Статті про відповідальність держав) як додаток до резолюції A/RES/56/83 від 12 грудня 2001 р. Статті про відповідальність держав, які, як вважають деякі вчені, являють собою кодифікацію норм звичаєвого права щодо міжнародно-правової відповідальності [42, с. 31], заклали підвалини другого підходу до питання розмежування поняття «санкції» та «міжнародно-правова відповідальність», відокремивши їх. Так, вважається, що відсутність згадки терміна «санкції» у зазначеному документі, а також обмеженням ним форм міжнародно-правової відповідальності реституцією, компенсацією та сатисфакцією [43, ст. 34], свідчить про те, що санкції та міжнародно-правова відповідальність є інституційно різними правовими явищами [44, с. 171].

Варто зауважити, що застосований в Статтях про відповідальність держав підхід здобув широке визнання в доктрині. Серед його прихильників, зокрема, Ю. В. Манійчук, який розглядає санкції як окремий, але тісно пов'язаний з відповідальністю, міжнародно-правовий інститут. Підкреслюючи, що санкції не є формами міжнародно-правової відповідальності, науковець пояснює це тим, що завдання санкцій «полягає у примусі держави-правопорушниці до виконання своїх обов'язків у рамках охоронних міжнародно-правових відносин» [41, с. 99]. На цю відмінність звертають увагу й інші вітчизняні вчені. При цьому важливою характеристикою санкцій визначається те, що їх застосування дозволяється

міжнародним правом у відповідь не на кожне міжнародне правопорушення, а тільки на відмову «виконати зобов'язання щодо ліквідації шкідливих наслідків первинного протиправного акту» [29, с. 495].

Ці зобов'язання витікають з правоохоронних відносин відповідальності, які починаються з моменту вчинення міжнародного правопорушення і створюють для його сторін нові права та обов'язки. Відповідні положення містяться у Статтях про відповідальність держав, де ст. 28 встановлює, що «міжнародна відповідальність держави, яку тягне за собою міжнародно-протиправне діяння... породжує юридичні наслідки» [43]. Тому, на відміну від міжнародно-правової відповідальності, підставою для застосування санкцій є не первинний делікт, а вторинний, сутність якого полягає у відмові винної держави виконати обов'язки, що витікають з міжнародно-правової відповідальності [45, с. 325]. Більше того, санкції в цьому випадку функціонують як примусові заходи впливу, покликані забезпечити реалізацію тієї чи іншої форми міжнародно-правової відповідальності. Це свідчить про те, що відповідальність в міжнародному праві не є сама по собі примусом і, власне, тому потребує примусових заходів задля забезпечення дотримання правил, що регламентують негативні наслідки, які держава зобов'язана понести у випадку вчинення міжнародного правопорушення.

Інша відмінність полягає у тому, що міжнародно-правова відповідальність є необхідним і прямим наслідком будь-якого міжнародного делікту. Санкції, своєю чергою, є факультативним наслідком, оскільки держава-правопорушниця може піти на добровільне виконання обов'язків, що випливають із її відповідальності, тим самим уникаючи вчинення вторинного правопорушення [46, с. 354]. У зв'язку з цим міжнародно-правова відповідальність не зводиться обов'язково до застосування санкцій, що вказує на те, що останні не є її формою.

Необхідно також констатувати, що розмежування категорій «санкції» та «міжнародно-правова відповідальність» було не єдиним здобутком Комісії ООН з питань прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права (далі – Комісія ООН з міжнародного права), яка підготувала Статті про відповідальність держав. Іншим результатом її діяльності щодо кодифікації норм, якими регулюються

відносини в сфері відповідальності держав, став висновок про те, що термін «санкції» використовується виключно для позначення примусових заходів, «вжитих відповідно до установчого документа певної міжнародної організації», зокрема, відповідно до Розділу VII Статуту ООН [42, с. 75].

Запропоноване Комісією ООН з міжнародного права розуміння санкцій заклало наукове підґрунтя для ще однієї концепції визначення санкцій, яка при окресленні дефініції цих примусових заходів спирається на суб'єкта їх застосування. В межах цієї концепції виокремилося три самостійні підходи до дефініції санкцій.

Перший підхід відрізняється тим, що пропонує найвужче розуміння санкцій, а саме як примусових заходів, що вживаються в порядку Розділу VII Статуту ООН [5, ст. 39]. Таке вузьке розуміння санкцій притаманно переважно західній доктрині міжнародного права. Зокрема, як зазначає Н. Ронзітті, термін «санкції» використовується для позначення заходів, що вживаються РБ ООН з метою реагування на ситуації, що підпадають під дію ст. 39 Статуту ООН і становлять загрозу миру, порушення миру або акт агресії [47, с. 9].

Вчені А. Пеллет та А. Мірон також підтримують цю позицію, зазначаючи, що більш доречним і практичним є визначення санкцій як колективно організованих обмежувальних актів [48, с. 3]. В цьому контексті вчені цитують Дж. Абі-Сааба, який визначає санкції як «примусові заходи, вжиті на виконання рішення компетентного соціального органу, тобто органу, юридично уповноваженого діяти від імені суспільства або співтовариства», відносини всередині якого упорядковані правом [31, с. 35]. Схожі погляди висловлюються також Ф. Ахіллеасом, відповідно до яких, зі створенням ООН, держави передали право накладати санкції цій міжнародній організації. Так, в силу приписів Розділу VII Статуту ООН, головна відповідальність за застосування примусових заходів проти держав, які не дотримуються міжнародного права, покладена на РБ ООН як «соціальний орган», який замінив індивідуальні примусові заходи [49, с. 24, 26].

Як впливає з наведених визначень, їх основою слугує запозичена у внутрішньодержавної правової доктрини ідея про те, що міжнародне

співтовариство має орган, компетентний, по-перше, об'єктивно встановлювати факт порушення правової норми, а по-друге, застосовувати щодо правопорушника примусові заходи з метою відновлення правопорядку. Таким органом, відповідно, виступає РБ ООН, яка, активізувавши свою діяльність у 1990-х рр. у сфері застосування санкцій, підтвердила тезу про те, що міжнародна правова система наділена централізованим механізмом примусу [48, с. 4]. Окрім цього, уявлення про ООН як єдину міжнародну організацію, уповноважену на застосування санкцій, базується на тому, що «ООН є єдиною організацією, членство і повноваження якої є достатньо широкими, щоб представляти міжнародне співтовариство в цілому» [27, с. 157]. В цьому випадку на увазі мається те, що санкції РБ ООН мають універсальний характер, оскільки є обов'язковими для всіх суб'єктів міжнародного права. Ця теза знаходить підтримку в тому, що «Статут ООН як міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого було надано 193 державами, закріплює повноваження РБ ООН приймати рішення щодо вжиття примусових заходів» [27, с. 157], які в силу приписів ст. 25 Статуту ООН є обов'язковими для її держав-членів [5], та повноваження забезпечувати виконання цих рішень [48, с. 4]. Окрім цього, комплексний аналіз ч. 6 ст. 2, ч. 1–2 ст. 24, ст. 25, ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 36, ст. 39 та ст. 50 Статуту ООН [5] дає підстави стверджувати, що примусові заходи, що вживаються РБ ООН відповідно до Розділу VII, повинні виконуватися не тільки державами-членами, але й іншими суб'єктами міжнародного права.

Водночас маємо згадати, що вказаний підхід іноді піддається сумнівам, що пов'язано з тим, що термін «санкції» не згадується в Статуті ООН, замість нього застосовується термін «заходи» [5, ст. 41–42]. Іншою причиною слугує те, що статут передбачає повноваження РБ ООН на застосування санкцій у відповідь на «загрозу миру, будь-яке порушення миру або акт агресії» [5, ст. 39], а не на порушення міжнародного права. У цьому зв'язку Г. Кельзен наголошував, що метою примусових дій РБ ООН є «не підтримання або відновлення права, а підтримання або відновлення миру, що не обов'язково тотожно праву» [50, с. 5]. У свою чергу, така мета примусових заходів не узгоджується з концепцією санкцій

як примусових заходів, вжитих у відповідь на міжнародне правопорушення з метою забезпечення дотримання міжнародного права.

Незважаючи на логічну послідовність наведеної аргументації, остання не справила значний вплив на практику визначення примусових заходів РБ ООН саме як санкцій. Навпаки, деякі вчені, у відповідь на критику досліджуваного підходу, продовжили його розвивати, наводячи подальше обґрунтування. Не заперечуючи компетенцію РБ ООН на застосування примусових заходів у випадках «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» [5, ст. 39], зауважувалося, що такі випадки зазвичай є наслідком порушення міжнародного права, і що в будь-якому разі РБ ООН, визначаючи наявність загрози миру або порушення миру, створює тим самим спеціальні зобов'язання утримуватися від дій, що становлять загрозу або порушення миру [51, с. 151]. В цьому сенсі примусові заходи, передбачені ст. 41–42 Статуту ООН, є санкціями за порушення цього зобов'язання. Окрім цього, практика РБ ООН підтверджує, що в більшості ситуацій підставою для кваліфікації ситуації як такої, що загрожує миру, є порушення міжнародного права, фактичне або потенційне [23, с. 220]. Про це свідчить досвід останніх десятиліть, впродовж яких РБ ООН реагувала, наприклад, на серйозні порушення МГП та робила це у способи, що фактично призводили до покарання за міжнародні злочини, зокрема шляхом створення кримінальних трибуналів [23, с. 96].

Схоже спостереження висловлюється В. Голланд-Деббас, яка звертає увагу на те, що, хоча РБ ООН не є органом, початково створеним для забезпечення дотримання міжнародного права, останніми роками його санкційні резолюції пов'язують визначення загрози миру або його порушення з порушенням фундаментальних міжнародно-правових норм [52, с. 5]. У зв'язку з цим дихотомія між міжнародним миром і безпекою, з одного боку, та міжнародним правом, з іншого, є оманливою, оскільки ці категорії значною мірою взаємозалежні [48, с. 5–6].

Окрім наведеного вузького розуміння санкцій наразі великого поширення набув і ширший підхід, яким пропонується охоплювати примусові заходи, що

застосовуються також іншими міжнародними організаціями. Так, як зазначає М. В. Буроменський, «у теорії існує тенденція розуміння під санкціями примусових заходів, що здійснюються лише міжнародними організаціями» [45, с. 325]. На цьому також наголошується у дисертаційному дослідженні Ю. В. Малишевої, яка зауважує, що якщо раніше «лише деякі представники доктрини міжнародного права називали санкціями примусові заходи міжнародних організацій», то зараз в науковій літературі дедалі частіше зустрічаються такі підходи [41, с. 25]. Зазначена тенденція характерна не тільки для вітчизняних досліджень, але й для зарубіжних [10, с. 276–277; 15, с. 7; 17, с. 2]. Крім цього, такий підхід підтримується Комісією ООН з міжнародного права, що відображено у коментарях до Статей про відповідальність держав [42, с. 75].

Одночасно з цим в контексті цього підходу слід звернути увагу на те, що він не тільки розширює коло осіб-«авторів» відповідних примусових заходів, але й перелік таких заходів. Приміром, Ю. В. Малишева, за результатами аналізу сучасної міжнародної практики, до категорії «санкції» пропонує відносити дві групи примусових заходів: 1) ті, що «застосовуються міжнародними організаціями до держав-членів через порушення ними своїх статутних зобов'язань, тобто у сфері їх внутрішнього права»; 2) ті, що «застосовуються міжнародними організаціями за порушення норм загального міжнародного права» [41, с. 31].

З такими висновками погоджується М. Соссай, констатує поширення практики застосування санкцій міжнародними регіональними та субрегіональними організаціями протягом останніх десятиліть. Водночас вчений зауважує, що переважна більшість міжнародних організацій, зокрема Економічне Співтовариство Держав Західної Африки (далі – ЕКОВАС), Африканський Союз (далі – АС), Ліга Арабських Держав, вдаються до застосування тільки тих примусових заходів, які, згідно з класифікацією Ю. В. Малишевої, належать до першої групи [50, с. 395]. Такі примусові заходи отримали в міжнародно-правовій літературі назву «інституційні санкції» [53, с. 21]. Підставою для їх накладення є порушення державою-членом права міжнародної організації, обов'язковість дотримання якого визнається нею як передумова для її членства [36, с. 5]. В такому

разі застосування санкцій становить реакцію міжнародної організації у відповідь на протиправну поведінку її держави-члена. Вказана реакція передбачає настання для такої держави негативних наслідків, які можуть полягати у призупиненні прав і привілеїв, пов'язаних із членством в міжнародній організації, або ж у виключенні з міжнародної організації [29, с. 499].

До другої групи примусових заходів, відповідно до запропонованого Ю. В. Малишевою підходу, належать санкції, які застосовуються міжнародними організаціями у відповідь на порушення норм загального міжнародного права та запроваджуються у формі «переривання економічних та політичних зв'язків, відмови від дипломатичних та консульських відносин, припинення військового співробітництва» [41, с. 32].

Зауважимо, що наведена класифікація є дискусійною, оскільки нею не охоплюються примусові заходи військового та невійськового характеру, вжиття яких передбачається установчими документами деяких міжнародних організацій саме як реакція на порушення їхнього внутрішнього права. Така практика переважно характерна для африканських міжнародних організацій, зокрема АС [54, ст. 23] та ЕКОВАС [55, ст. 45].

Також важливо підкреслити, що вказаний підхід до визначення поняття «санкції», який включає до цієї категорії примусові заходи, що застосовуються не лише ООН, а й іншими міжнародними організаціями, попри широку підтримку, зазнав і критики. Окремі дослідники наполягають на тому, що міжнародні регіональні організації не наділені самостійними повноваженнями запроваджувати санкції, їх застосування відбувається виключно в порядку виконання санкційних резолюцій РБ ООН або ж в порядку самодопомоги [47, с. 32]. На нашу думку, з таким твердженням важко погодитися, оскільки воно не враховує всі різновиди примусових заходів, що об'єднуються поняттям «санкції» за цим підходом, їхні різні властивості та міжнародно-правову регламентацію. Зокрема, що стосується санкцій, які міжнародна організація застосовує проти своїх членів у вигляді призупинення прав і привілеїв або виключення з членів, то в науці міжнародного права однозначно усталилась думка щодо правомірності таких заходів [56, с. 72].

Щодо примусових заходів військового та невійськового характеру, що вводяться міжнародною організацією проти її держави-члена, то правомірність їх застосування є контроверсійною. Суперечки виникають з приводу того, чи підпадають такі заходи під дію ст. 53 Статуту ООН, яка вимагає отримання дозволу РБ ООН на вжиття «примусових дій» [5]. Наразі панівною є точка зору, відповідно до якої термін «примусові дії», що вживається у згаданій статті, включає тільки заходи військового характеру [50, с. 413]. Заходи ж невійськового характеру залишаються поза обсягом ст. 53 Статуту ООН, що, за висновком Р. Колба, вказує на те, що РБ ООН «не має монополії» на вжиття невійськових примусових заходів [57, с. 1403, 1417].

Водночас акцент необхідно зробити на тому, що вищезазначені висновки стосуються примусових заходів, застосованих міжнародною регіональною організацією проти її держав-членів. Коли ж йдеться про примусові заходи, що вживаються такою організацією проти третіх держав як засіб реагування на правопорушення загального міжнародного права, то наука міжнародного права досить скептично ставиться до кваліфікації таких актів як санкцій та їх правомірності [47, с. 17]. Це обумовлено тим, що теоретично невирішеним залишається питання щодо повноважень міжнародних регіональних організацій застосовувати санкції у відповідь на порушення норм загального міжнародного права, якщо таке порушення сталося не в межах двосторонніх відносин між міжнародною організацією та державою-правопорушницею [50, с. 416]. До того ж, практика вжиття міжнародними регіональними організаціями примусових заходів проти третіх держав є нечисленною: наразі тільки ЄС накладає санкції на держави, що не є його членами [58, с. 22]. При цьому зауважимо, що, хоча правова природа ЄС і досі залишається предметом наукових дискусій [59, с. 367], в межах цього дослідження вказане наддержавне утворення пропонується розглядати як міжнародну регіональну організацію інтеграційного типу [60, с. 27]. Такий підхід зумовлений, по-перше, домінуючою позицією в зарубіжній доктрині права ЄС, яка тяжіє до цього трактування [61, с. 2], і, по-друге, прагненням забезпечити

послідовність, логічність та структурованість викладення матеріалу в межах цього дослідження.

Третій підхід до визначення поняття «санкції» вирізняється своєю максимальною широтою, оскільки в його рамках термін застосовується до найширшого спектра примусових заходів. Для прикладу, за визначенням Ж. Сальмона, санкцією є будь-який примусовий захід, застосований у відповідь на міжнародне протиправне діяння [62, с. 1017]. Така всеосяжна дефініція включає в себе як акти самодопомоги, що вживаються державами поза інституціональним механізмом міжнародних організацій, так і примусові заходи самих міжнародних організацій. Цей підхід здобув значну підтримку серед представників як вітчизняної (В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній [29, с. 492–495]), так і зарубіжної науки (К. Александер [63, с. 55–62], Е. Деко [64, с. 27]).

Зокрема, К. Александер, висловлюючись в підтримку наведеного підходу, вказував, що «визнання якості санкцій тільки за примусовими заходами міжнародних організацій веде до перебільшення примусових прерогатив міжнародних організацій і ставить під сумнів право держав на примус, тобто створює небезпеку неправильного розуміння природи і механізму примусу у сфері міждержавних відносин» [63, с. 30–31].

Слід звернути увагу на те, що цей підхід визнається не тільки на теоретичному рівні. Як зауважує М. Асада, у світлі практики застосування санкцій окремими державами, що істотно розширилася у 1990-х рр., цей термін став повсюдно використовуватися для позначення примусових заходів ООН, а також примусових заходів, до яких вдаються держави або їх група поза межами рішення «компетентного соціального органу» [32, с. 4].

Дійсно, аналіз національного законодавства окремих держав свідчить, що під санкціями зазвичай розуміються всі зазначені вище примусові заходи. Такий висновок впливає з аналізу Закону України «Про санкції» (далі – ЗУ «Про санкції»), який у ст. 3 визначає підстави для застосування санкцій, серед яких є дії, що потенційно можуть становити міжнародне правопорушення, вчинене іншою державою в тому числі у двосторонніх відносинах з Україною, а також рішення

ООН, якими запроваджуються санкції [65]. Зокрема, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 закону, підставою для застосування цих заходів є «дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави...» [65], а також ті самі дії вчинені щодо «іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої» [65, ч. 3 ст. 3]. Як окрему підставу ЗУ «Про санкції» виділяє резолюції ГА та РБ ООН [65, п. 2 ч. 1 ст. 3].

Так само законодавство США використовує термін санкції для позначення примусових заходів, що застосовуються ними індивідуально «з метою стримування або зміни небажаної поведінки чи політики в інтересах національної безпеки або зовнішньої політики США» [66, с. 1], а також примусових заходів, вжитих під егідою ООН [66, с. 3–4].

В аналогічний спосіб надається правове регулювання застосуванню санкцій законодавством ЄС, яке передбачає загальну процедуру для вжиття як санкцій ООН, так і обмежувальних заходів ЄС [67, ст. 29, 31]. В цьому контексті Ш. Босільйон зазначає, що право ЄС не проводить різниці між санкціями РБ ООН, прийнятими відповідно до Розділу VII Статуту ООН, та санкціями, запровадженими ЄС *proprio motu* [68, с. 110]. Що стосується дефініції цих заходів, то остання не отримала чіткого закріплення у праві ЄС. Натомість визначення поняття «санкції» надається на офіційних веб-сайтах інституцій ЄС. Зокрема, Європейська комісія визначає санкції як «інструмент спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, за допомогою якого ЄС може втручатися, якщо це необхідно для запобігання конфлікту або реагування на нові чи поточні кризи» [69]. Як далі зазначає комісія, санкції спрямовуються на зміну політики або діяльності держав, що не є членами ЄС, а також на юридичних і фізичних осіб, відповідальних за зловмисну поведінку [69].

Як впливає з процитованих положень, у внутрішньодержавному праві санкції розглядаються як примусові заходи, що застосовуються РБ ООН та що

накладаються державами індивідуально у відповідь на широкий спектр ситуацій, які потенційно можуть становити міжнародне правопорушення. В цьому сенсі важливо звернути увагу на те, що внутрішні правопорядки при тлумаченні поняття «санкції» адаптують концепцію санкцій, подібну до тієї, що закріплена в Статуті ООН: санкції розглядаються як заходи, що застосовуються не лише у відповідь на міжнародне правопорушення, але й у відповідь на загрози або порушення міжнародного миру та безпеки. Більш того, вони можуть вводитися у відповідь на виклики, що становлять загрозу зовнішній політиці чи безпеці суб'єктів міжнародного права. Показово, що така адаптація відбувається не тільки стосовно санкцій ООН, але й індивідуальних санкцій держав, які в міжнародному праві прийнято пояснювати через призму концепції самодопомоги, тобто примусових заходів, до яких суб'єкти міжнародного права звертаються з метою реагування на порушення їхніх прав іншою державою та їх подальшого відновлення [15, с. 7; 48, с. 3].

На ці обставини вказує Дж. М. Фарралл, який зазначає, що «термін «санкції» широко використовується для визначення дії, за допомогою якої намагаються змусити поводитися в конкретний спосіб або покарати за протиправну поведінку, котру суб'єкт, який вводить санкції, вважає неприйнятною. Мотивом введення санкцій може бути реакція на порушення правової норми або прагнення попередити таке порушення. Це також можуть бути дії, спрямовані на досягнення цілей власної зовнішньої політики або для отримання переваг над суб'єктом, щодо якого вводяться санкції» [35, с. 6–8].

Цей підхід законодавців до тлумачення санкцій в міжнародному праві викликав заперечення з боку наукової спільноти. За твердженням Ю. В. Малишевої, така розширена інтерпретація правової природи санкцій маскує під їх виглядом «відверто протиправні заходи, які не мають нічого спільного з нормами, що містяться у міжнародно-правових документах, тим самим намагаючись надати їм видимість юридичної законності» [41, с. 25]. Іноземні дослідники також неодноразово висловлювали стурбованість щодо легальності цих примусових заходів, які в національних законодавствах фігурують під терміном «санкції».

Зокрема, зазначається, що вжиття державами «санкцій» з власної ініціативи, відповідно до власних зовнішньополітичних цілей та на підставі суб'єктивного бачення міжнародної ситуації, на яку ця держава реагує і прагне вплинути, відрізняє ці заходи від справжніх санкцій, які застосовуються об'єктивно та неупереджено міжнародними організаціями на основі колективно прийнятого рішення [61, с. 4]. Більше того, зазначені акти породжують сумніви щодо їхньої правомірності, зокрема стосовно того, чи мають держави право одноосібно примушувати треті держави до певної поведінки, керуючись власною інтерпретацією норм міжнародного права, а також своїми цінностями, інтересами та цілями [61, с. 8].

Спираючись на ці міркування, робиться висновок, що національно-правова кваліфікація примусових заходів, вжитих у відповідь на те, що окрема держава сприймає як порушення міжнародного права та/або загрозу національним зовнішній та безпековій політиці, як санкцій, може бути необґрунтованою і не відповідає поняттю «санкції» *stricto sensu* [61, с. 7].

Таким чином, на підставі аналізу основних підходів до визначення поняття «санкції», вважаємо за доцільне зазначити наступне. Оскільки, як вказувалося вище, ця робота не ставить за мету розвиток наявної термінології в царині санкцій та пропозиції остаточної та незаперечної дефініції цих заходів, видається, що остання повинна, перш за все, відображати розвиток практики застосування санкцій на сучасному етапі міжнародних відносин. З огляду на це та задля зручності проведення цього дослідження, пропонується використовувати термін «санкції» у максимально широкому значенні, а саме як заходи міжнародного примусу, що застосовуються державами та міжнародними організаціями з метою зміни поведінки об'єкта санкцій, яка може становити порушення міжнародного права.

1.3. Види санкцій

На підставі розглянутих підходів до визначення поняття «санкції» формується чітке уявлення про те, що цей термін використовується для позначення розлогого спектру різноманітних примусових заходів. Одним з ефективних способів вивчення таких складних правових категорій є класифікація, яка дозволить сформулювати правильне уявлення про сучасну систему санкцій в міжнародному праві та її окремі елементи. Окрім цього, класифікація примусових заходів, які охоплюються терміном «санкції», надасть можливість ґрунтовно, повно та всебічно встановити характерні особливості кожного з елементів цієї системи. Отримані в результаті проведення цієї логічної операції висновки матимуть не тільки науково-теоретичне, але й практичне значення, яке полягає у підвищенні ефективності правотворчої і правозастосовної практик завдяки яснішому розумінню природи і специфіки цих заходів, а також правових кордонів, передбачених міжнародним правом для їх застосування.

Оскільки, як було вказано вище, в межах цього дослідження буде використовуватися найширший підхід до визначення поняття «санкції», який охоплює примусові заходи, що здійснюються самими державами індивідуально (децентралізовано) в порядку самодопомоги і колективно (централізовано) за допомогою міжнародних організацій, то першою очевидною класифікацією буде поділ цих заходів залежно від порядку їх застосування на ті, що вживаються державами в порядку самодопомоги, та ті, що вживаються державами за допомогою міжнародних організацій [46, с. 354–355].

При цьому в межах першої групи заходів в науці міжнародного права усталеним є виокремлення таких видів актів, як реторсії, контрзаходи [70, с. 186–187] та репресалії [71, с. 24]. Окрім цього, у вітчизняній науці міжнародного права можна зустріти погляди, які до цієї групи санкцій також відносять невизнання, припинення або призупинення дії міжнародних договорів [30, с. 40], розрив дипломатичних і консульських відносин, самооборону [45, с. 325]. Натомість друга група представлена такими заходами, як призупинення прав і привілеїв, що

впливають із членства в міжнародній організації, виключення із членів, а також заходами військового та невійськового характеру, застосування яких зафіксовано в установчому документі міжнародної організації.

Подібною до цієї класифікації є класифікація санкцій за кількістю держав, від яких виходить ініціатива щодо застосування санкцій. Згідно з цим критерієм, санкції розмежовуються на односторонні, тобто такі, що вводяться однією державою, та багатосторонні, тобто такі, що застосовуються міжнародною організацією (інституціональні) або неформально організованою групою держав (неінституціональні). Проте, як звертає увагу Ш. Босільйон, вказаний поділ не позбавлений недоліків. Зокрема, дослідниця зазначає, що при його «технічній правильності», останній не враховує головну відповідальність РБ ООН за підтримання міжнародного миру і безпеки, яка реалізується в тому числі шляхом запровадження так званих «багатосторонніх», «універсальних» або «колективних» санкцій. У зв'язку з цим вчена вважає більш доцільним під «багатосторонніми» санкціями розуміти виключно примусові заходи, вжиті РБ ООН відповідно до приписів Розділу VII Статуту ООН, у той час, як заходи, застосовані державою, їх групою або міжнародною регіональною організацією повинні позначатися терміном «односторонні санкції» [61, с. 3]. Таких самих висновків доходить Ж.-М. Тувенен, який відмежовує односторонні примусові заходи, що застосовуються державою, їх групою або міжнародною регіональною організацією одноосібно, від колективних заходів як таких, що прийняті в межах інституційного механізму ООН і згадка про які міститься у ч. 1 ст. 1 Статуту ООН. Одночасно з цим дослідник відзначає, що іноді заходи, прийняті більш ніж однією державою, класифікують як «багатосторонні», що призводить до «термінологічної плутанини», оскільки термін «багатосторонні» зазвичай використовується як еквівалент терміна «колективні». У зв'язку з цим Ж.-М. Тувенен пропонує використовувати термін «скоординовані» односторонні санкції як більш доречний [51, с. 149].

При цьому, аналізуючи різноманітні санкційні режими, Ж.-М. Тувенен класифікує передбачені ними санкції на: 1) ті, що вводяться суб'єктами міжнародного права на підставі резолюції РБ ООН, прийнятої на реалізацію

регламентованих Розділом VII Статуту ООН повноважень; 2) ті, що прийняті з метою посилення і на додаток до тих, вжиття яких прямо передбачено резолюцією РБ ООН – такі санкції іноді називаються «додатковими» [72, с. 1–2] або «гібридними» [48, с. 9]; 3) ті, що прийняті за відсутності такої резолюції РБ ООН [51, с. 156].

Окрім класифікації санкцій за ознаками суб'єкта, що їх застосовує, можливо також провести класифікацію за критерієм адресата санкцій. Згідно з цим критерієм, санкції розпадаються на два види: санкції проти держав і санкції проти недержавних суб'єктів. Санкції проти держав націлені на державу або її частину, включаючи фізичних та юридичних осіб, що знаходяться під її юрисдикцією. Адресатами цього виду санкцій також виступають органи державної влади, окремі фізичні та юридичні особи, чия поведінка згідно з міжнародним правом розглядається як поведінка самої держави [43, ст. 4–5]. Натомість санкції проти недержавних суб'єктів охоплюють заходи проти осіб, які діють не від імені держави, а в особистій якості [73, с. 8].

Наступна класифікація стосується масштабу охоплення адресатів санкцій, за якою вони поділяються на всеосяжні та цілеспрямовані («розумні» [36, с. 6]). Всеосяжні санкції – це вид примусових заходів, що накладаються на державу-об'єкта санкцій в цілому і охоплюють заборону на різного роду взаємодії з нею [61, с. 4]. Всеосяжні санкції вважаються невідбірковими і такими, що можуть завдати невинуватеної супутньої шкоди цивільному населенню держави-адресата санкцій та третім державам.

У свою чергу, цілеспрямовані санкції являють собою вид примусових заходів, який передбачає обмеження для конкретних юридичних та фізичних осіб, їх груп, або окремих секторів економіки всередині держави. Ці заходи отримали відповідні епітети завдяки закладеній в їх основу ідеї про мінімізацію супутньої шкоди, яка характерна для випадків введення всеосяжних санкцій [36, с. 5].

Одночасно з цим цілеспрямовані санкції також варіюються. Зокрема, міжнародна група дослідників *Targeted Sanctions Consortium* виокремлює такі цілеспрямовані санкції, як: 1) індивідуальні санкції (наприклад, заборона в'їзду,

заморожування активів); 2) дипломатичні санкції (наприклад, перегляд візової політики, обмеження на в'їзд дипломатичного персоналу, закриття дипломатичних та консульських установ); 3) секторальні санкції (наприклад, заборона імпорту та/або експорту озброєння, заборона авіасполучення, постачання матеріалів, пов'язаних із режимом нерозповсюдження); 4) товарні санкції (наприклад, заборона імпорту та/або експорту окремих товарів); 5) фінансові санкції (наприклад, заборона інвестицій, заморожування активів, контроль імпорту та/або експорту капіталу та фінансових послуг) [74, с. 15–17].

Окрім того, санкції також можна розрізняти залежно від складу учасників суспільних відносин, на які ці примусові заходи мають намір вплинути. Так, первинні санкції націлені на заборону або обмеження відносини між особами, які перебувають під юрисдикцією адресанта санкції, і особами, що перебувають під юрисдикцією їх адресата [58, с. 22]. Таким чином, первинні санкції спрямовані на регулювання відносин між суб'єктом, що застосовує санкції, та суб'єктом, проти якого вони запроваджені. Вторинні санкції, навпаки, поширюють свій регулятивний вплив на відносини між третьою державою і її фізичними та юридичними особами, з одного боку, і державою-адресатом санкцій, з іншого [75, с. 7]. Тобто, вторинні санкції спрямовані на встановлення правил поведінки для іноземних осіб – тих, що знаходяться під юрисдикцією третьої держави і під юрисдикцією держави-об'єкта санкцій.

В цьому контексті іншою можливою класифікацією санкцій виступає класифікація на підставі наявності у адресанта юрисдикції накладати санкції. Згідно з цією класифікацією, санкції поділяються на ті, що мають екстериторіальний характер, і ті, що такого характеру не мають. Загальноприйнято вважати, що первинні санкції зазвичай не мають екстериторіального характеру, оскільки вони регулюють поведінку лише осіб, які перебувають під юрисдикцією суб'єкта, який запроваджує санкції [61, с. 5].

На відміну від первинних санкцій, вважається, що більшість вторинних санкцій мають екстериторіальний характер. Як наслідок, термін «вторинні санкції» часто використовується як взаємозамінний з терміном «екстериторіальні санкції»,

обидва з яких спрямовані на регулювання поведінки осіб, які перебувають поза межами юрисдикції суб'єкта-ініціатора санкцій. Проте, як стверджують Т. Руйс і К. Рінгаерт, вживання цих термінів як еквівалентних не завжди є коректним, оскільки введення вторинних санкцій не обов'язково відбувається поза межами юрисдикції адресанта санкцій [75, с. 8].

Санкції можна також диференціювати на основі типів цінностей, яких позбавляється дестінатор санкцій, або, інакше кажучи, на основі природи запровадженого санкцією обмеження [76, с. 174]. На підставі цього критерію, М. Доксі виділяє чотири групи санкцій: 1) дипломатичні та політичні санкції, серед яких вчена називає «протест, осуд, засудження, перенесення або скасування офіційних візитів, зустрічей, переговорів, скорочення чи зниження рівня дипломатичного персоналу, розрив дипломатичних відносин»; 2) санкції в галузі культури та спілкування, як-от «скорочення чи відмова від обмінів чи зв'язків в галузях культури, науки, освіти та спорту, заборона туризму, відмова у видачі віз, заборона телефонних, телеграфних та поштових зв'язків, заборона повітряним суднам приземлятися чи здійснювати транзитні польоти, заборона чи призупинення водного або морського транзиту, докерського обслуговування, надання привілеїв в портах, заборона чи призупинення надання привілеїв у тому, що стосується автомобільного та залізничного транспорту»; 3) економічні санкції, зокрема «занесення підприємств чи підприємців, що ведуть торгівлю з державою-порушницею до чорних списків, скорочення, призупинення чи припинення технічної допомоги або програм навчання»; 4) санкції, пов'язані з членством у міжнародних організаціях [77, с. 14–15]. Схожі класифікації пропонуються М. Боссюйтом [78], Й. Галтунгом [79, с. 19], М. Боте [80, с. 35–41].

Варто зауважити, що при внутрішньоправовій регламентації запровадження санкцій, суб'єкти міжнародного права виходять з подібної, але більш точкової та деталізованої класифікації, критерієм якої так само виступає сутність передбаченого санкцією обмеження. Наприклад, ЄС виділяє 6 видів санкцій, серед яких ембарго на постачання зброї, заборона на поїздки, заморожування активів, фінансові, торговельні та дипломатичні обмеження [81, с. 8]. Також в окрему групу

ЄС виділяє так звані «заходи, подібні до санкцій», які, хоча офіційно не іменуються санкціями в праві ЄС, але мають схожу правову природу. До таких заходів відносять припинення двосторонніх переговорів, призупинення допомоги та кредитів на розвиток, скасування торговельних преференцій [82, с. 6–7].

Слід також зазначити, що економічні санкції превалюють в сучасній практиці міжнародних відносин [83], чим і пояснюється фокус цього дослідження. Цей вид санкцій також вирізняється різноманітністю форм. За Д. А. Балдвіном, до них відносять: торговельні (ембарго, бойкот, тарифна дискримінація, відкликання режиму найбільшого сприяння, чорний список, квоти на імпорту та/або експорт, відмова у видачі ліцензій на імпорту та/або експорт тощо) та фінансові санкції (заморожування активів, контроль імпорту та/або експорту капіталу, призупинення допомоги, експропріація, утримання внесків до міжнародних організацій тощо) [84, с. 41]. Більш детальна характеристика цього виду санкцій буде надана в наступному розділі, який присвячений вивченню особливостей економічних санкцій як примусового заходу, спрямованого на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань.

У той же час у контексті дискусії щодо класифікації санкцій на підставі характеру запровадженого обмеження слід також згадати класифікацію санкцій за ознакою збройного характеру цих заходів, що проводиться за аналогією з розмежуванням примусових заходів РБ ООН на збройні (ст. 42) і неозброєні примусові заходи (ст. 41) [5]. Користуючись прикладом санкцій РБ ООН, до групи неозброєних примусових заходів слід віднести: 1) дипломатичні санкції у формі повного або часткового припинення дипломатичних відносин, скорочення чисельності дипломатичного персоналу або зниження його рівня; 2) санкції в галузі спілкування, що матеріалізуються у формі повного або часткового припинення «залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення»; 3) економічні санкції у формі повного або часткового переривання економічних відносин [5, ст. 41]. Як зазначає К. В. Громовенко, аналіз практики застосування РБ ООН економічних санкцій дозволяє зробити висновок, що «повне або часткове припинення економічних відносин» може передбачати

«ембарго, бойкот, економічну блокаду, заморожування фінансових ресурсів, включаючи кошти, одержувані або здобуті завдяки майну, що знаходиться у володінні або під прямим чи непрямим контролем об'єкта санкцій, заборону капіталовкладень в економіку об'єкта санкцій, а також надання йому фінансової, матеріальної, технічної та іншої допомоги» [85, с. 72]. Збройні примусові заходи включають заходи з вжиттям повітряних, морських або сухопутних сил, як-от демонстрація сили, блокада тощо [5, ст. 42]. Варто зауважити, що вищенаведений перелік санкцій, що можуть застосовуватися РБ ООН, не є вичерпним [47, с. 15].

Наступною класифікацією, що зустрічається в науковій літературі, є класифікація, запропонована П. Конлоном, який розрізняє превентивні та примусові санкції. Якщо превентивні санкції (наприклад, ембарго на постачання зброї) спрямовані проти акторів, які ще не вчинили міжнародного правопорушення, то примусові санкції застосовуються проти осіб, винних у скоєнні делікту, для примусу їх до правомірної поведінки [86, с. 3]. Вітчизняний дослідник К. Фліссак також підкреслює ці відмінності і на підставі аналізу сучасної практики міжнародних відносин доходить висновку, що остання використовує цілий набір заходів примусового впливу, «при цьому одні з них вживаються постфактум (після порушення міжнародних правових норм), інші – до здійснення можливих порушень, тобто носять превентивний характер» [87, с. 73]. При цьому, як зазначає Ю. В. Малишева, першорядною метою санкцій має бути спонукання відповідальної держави припинити вчинене нею міжнародне правопорушення та виконати покладені на неї правовідносинами відповідальності зобов'язання. За висновком дослідниці, ця «мета обумовлена характером санкцій як саме примусових заходів, котрі застосовуються задля примушення правопорушника діяти згідно з правом» [41, с. 42].

У літературі можна зустріти й іншу класифікацію санкцій, яка тісно пов'язана з наведеною вище. Так, з точки зору цілей, на досягнення яких спрямовані санкції, деякі вчені виділяють санкції, вжиті з метою: 1) змінити політику держави-адресата санкцій; 2) змінити політичний режим держави-адресата санкцій; 3) припинити військову авантюру; 4) послабити військовий потенціал держави-адресата санкцій;

5) в інший спосіб істотно змінити політику держави-адресата санкцій [88, с. 52–53]. Інший погляд на цю класифікацію пропонується Я. Болтоном, який вказує, що санкції можуть застосовуватися з різною метою. Так, в той час, як санкції РБ ООН мають на меті підтримку або відновлення міжнародного миру й безпеки, санкції ЄС використовуються для просування його СЗБП [89, с. 6].

Дещо інша класифікація санкцій, заснована на їхній меті, представлена у дослідженні С. Еккерт, яка виокремлює: 1) санкції, які застосовуються з метою примусити об'єкт санкцій змінити політику або поведінку; 2) санкції, які застосовуються з метою обмежити доступ об'єкта санкцій до ресурсів, необхідних для здійснення забороненої діяльності; 3) санкції, які застосовуються з метою сигналізувати про порушення міжнародної норми та стигматизувати об'єкт санкцій за це порушення [90, с. 58].

Таким чином, проведення класифікації на основі наведених вище критеріїв дозволило систематизувати різноманіття санкційних заходів, характерних для сучасної міжнародної практики, виявити їхні спільні ознаки та згрупувати в релевантні для цього дослідження види. Виокремлені види слугуватимуть основою для визначення правової природи примусових заходів, яка розглядається нижче.

1.4. Правова природа санкцій

Як вбачається з наведеного вище, санкції охоплюють неоднорідне коло заходів, що застосовуються різними суб'єктами міжнародного права, на різних правових підставах та заради досягнення різних цілей. При цьому для кожного з цих заходів міжнародне право передбачає особливий для нього порядок правового регулювання. Визначення, конкретизація та дотримання правових обмежень, в межах яких ці заходи можуть застосовуватися, обумовлюють їхню правомірність, а зрештою – й ефективність.

З урахуванням цього, пропонується дослідити правову природу примусових заходів, які в міжнародному праві охоплюються поняттям «санкції», задля

розв'язання завдань підвищення ефективності правового регулювання відносин в сфері реалізації суб'єктами міжнародного права своїх санкційних компетенцій.

Розпочати дискусію пропонується з санкцій міжнародних організацій. Так, сферою, яка викликає найменшу кількість питань з точки зору відповідності міжнародно-правовим приписам, є сфера застосування інституційних санкцій. Оскільки останні є заходами, що адресуються міжнародною організацією її членам та є складовою пакету прав і обов'язків, попередня згода з якими є умовою членства в міжнародній організації [36, с. 5], то вони в цілому вважаються такими, що відповідають положенням міжнародного права [56, с. 72].

Так само застосування санкцій ООН в своїй більшості не суперечить вимогам міжнародного права. За аналогією з санкціями інших міжнародних організацій, прийнято вважати, що право на введення санкцій присутнє в тому випадку, коли юрисдикція того, хто використовує це повноваження, поширюється на дестінатора примусових заходів. Це можливо у рамках мандата, наданого міжнародним співтовариством для примусу делінквента до дотримання внутрішнього права міжнародної організації або загального міжнародного права. У контексті забезпечення дотримання загального міжнародного права головними повноваженнями володіє РБ ООН [36, с. 7].

Разом з цим в науковій літературі висувається думка, що компетенцією застосовувати санкції з обмеженого кола питань володіє також ГА ООН. Аналізуючи повноваження ГА і РБ ООН та практику їх реалізації, вчені доходять висновку, що ці органи «володіють частково виключними, частково паралельними та частково сумісними повноваженнями» [85, с. 73]. Зокрема, виключно в компетенції ГА ООН перебуває можливість позбавлення держави-члена права голосу. З низки питань ГА і РБ ООН мають паралельну компетенцію, яка полягає у правомочності кожного з цих органів обговорювати в різний час і ухвалювати незалежно один від одного резолюції щодо застосування санкцій при наявності загрози миру, порушення миру або акту агресії [85, с. 73]. Сумісна компетенція цих органів знаходить своє відображення у тому, що ГА ООН за рекомендацією РБ ООН має право ухвалювати юридично обов'язкові рішення про припинення прав і

привілеїв держави-члена у разі застосування проти неї заходів превентивного або примусового характеру, а також про її виключення з організації – у разі систематичного порушення принципів Статуту ООН [5, ст. 5–6].

Таким чином, санкційні повноваження ГА і РБ ООН взаємодоповнюють одне одного і є складовими елементами санкційної компетенції ООН загалом. Проте можна спостерігати явну перевагу санкційних повноважень РБ ООН. Цей пріоритет виявляється в тому, що головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки покладається на РБ ООН, яка діє від імені всіх держав-членів ООН (ст. 24) і рішення якої є обов'язковими для виконання кожною з них (ст. 25) [5]. Натомість резолюції ГА ООН мають рекомендаційний характер, за виключенням окремих, згаданих вище випадків.

Важливим наслідком такого розмежування є те, що правила ст. 103 Статуту ООН не поширюються на випадки порушення державами-членами їхніх міжнародних зобов'язань при імплементації резолюцій ГА ООН, які містять рекомендації про накладення санкцій. Ці висновки підтверджуються рішенням, винесеним Постійним третейським судом у спорі щодо прав прибережної держави в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці. В цьому рішенні наголошується, зокрема, на необов'язковості резолюцій ГА ООН щодо російської анексії Криму і визнається, що держава-окупант може висунути юридичні претензії щодо півострова, незважаючи на чіткий заклик «не визнавати жодних змін статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополь», який містять резолюції [91, п. 171].

У свою чергу, дія ст. 103 Статуту ООН, яка закріплює примат статутних зобов'язань держав-членів над іншими договірними зобов'язаннями у разі їх колізії [5], поширюється на санкційні резолюції РБ ООН.

Слід наголосити, що вказана стаття не звільняє саму РБ ООН від обов'язку дотримуватися статутних положень при введенні санкцій. Ця позиція була підкреслена МС ООН у консультативному висновку «Певні витрати ООН», де йшлося, що «навіть коли дії РБ ООН необхідні для підтримання міжнародного миру і безпеки, слід виходити з презумпції, що вона не діє *ultra vires*» [92, с. 168].

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії зробив аналогічні висновки у справі «Прокурор проти Душко Тадіча», вказавши, що повноваження РБ ООН не є необмеженими і що остання за будь-яких обставин повинна дотримуватися вимог Статуту ООН [93, п. 20–28].

З огляду на це, вважається, що дії РБ ООН обмежуються основними принципами, викладеними в ст. 1–2 статуту ООН, а також більш чітко визначеними в статуті фундаментальними вимогами, які висуваються до держав-членів і РБ ООН [94, с. 137]. Вони включають повагу до принципів самовизначення (ч. 2 ст. 1), прав людини й основних свобод (ч. 3 ст. 1), суверенної рівності держав (ч. 1 ст. 2), добросовісності (ч. 2 ст. 2), мирного вирішення спорів (ч. 3 ст. 2), утримання від загрози силою або застосування сили (ч. 4 ст. 2), а також повагу до принципу невтручання у внутрішні справи держав (ч. 7 ст. 2) [5]. Більш детально питання юридичної сили резолюцій РБ ООН висвітлюються в наступному розділі.

Окрім розглянутих примусових заходів, як згадувалося вище, сучасне міжнародне право закріплює право його суб'єктів реагувати на ординарні міжнародні правопорушення в будь-яких сферах міжнародних відносин, вдаючись до актів самодопомоги. Адже, як вірно підкреслює Н. Уайт, «за змістом ст. 39 Статуту ООН повноваження Ради Безпеки на застосування заходів примусу поширюються тільки на ситуації, викликані загрозою миру, порушенням миру або актом агресії. Із цього випливає, що в тих випадках, коли міжнародне правопорушення не породжує загрози миру, не стає порушенням миру і не є актом агресії, будь-які зацікавлені суб'єкти міжнародного права з власної ініціативи і незалежно від рішень Ради Безпеки мають право застосувати невійськові міжнародно-правові санкції щодо держави-правопорушниці» [15, с. 13].

Власне в самій практиці міжнародних відносин спостерігається тенденція поширення застосування санкцій поза інституційним механізмом міжнародних організацій. Варто також враховувати розмаїття, характерне для цієї практики, яке пов'язується з тим, що попередньо вчинене міжнародне правопорушення не є єдиною підставою для запровадження санкцій. Це, відповідно, зумовлює те, що правовий характер цих примусових заходів не є однаковим у всіх випадках. Так

само не є однаковими міжнародно-правові норми, якими обґрунтовується правомірність їхнього застосування. При цьому релевантні норми міжнародного права мають важливе значення для визначення легальності актів самодопомоги, адже слід пам'ятати, що ці акти пов'язані, насамперед, із примусом, застосування якого спрямоване на силове примушення суб'єкта до певної, небажаної для нього поведінки, яку він відмовляється вчинити добровільно [95, с. 321]. Тому, оскільки примусові заходи – це завжди насильницькі заходи, вдавання до яких міжнародне право прагне регламентувати, то, залежно від обставин, такі заходи можуть мати правомірний або неправомірний характер.

Водночас зазначається, що область міжнародного права, присвячена врегулюванню порядку використання актів самодопомоги, «сповнена різноманітних делікатних суперечностей і «сірих зон» [75, с. 23–24]. На недосконалості правової регламентації цих відносин вказують Н. Уайт та А. Абасс, на погляд яких застосування примусових заходів невійськового характеру «залишається однією з найменш розвинених галузей міжнародного права» [96, с. 537].

Ця неповнота характерна не тільки для міжнародного права як галузі права, але й як для науки, адже донині відкритим є питання щодо чіткого переліку актів, які слід розглядати як заходи самодопомоги. Дискусія, серед іншого, розгортається щодо віднесення самооборони до кола таких заходів. Не заглиблюючись у цю дискусію з огляду на обмежений обсяг цього дослідження та те, що його предметом є економічні санкції як різновид неозброєних примусових заходів, зазначимо тільки те, що для вітчизняної науки панівним є підхід, який відносить самооборону до актів самодопомоги [45, с. 325; 97, с. 576]. Його обґрунтуванням є те, що самооборона розглядається як «міжнародно-правова санкція, покликана слугувати *ultima ratio* індивідуального гарантування безпеки держави під час відбиття збройних посягань на її територіальну недоторканність або політичну незалежність» [98, с. 30]. До того ж, цілі самооборони полягають «не тільки у відбитті збройного нападу і забезпеченні відновлення порушеного миру і

правопорядку, а й у примусі держави-агресора реально нести міжнародно-правову відповідальність» [99, с. 51–52].

Зарубіжна ж наука не погоджується з тим, що цілі самооборони включають примушення держави-делінквента нести міжнародно-правову відповідальність, і наголошує на тому, що такі цілі не повинні простягатися далі відновлення порушеного збройним нападом права на територіальну недоторканність і політичну незалежність [100, с. 166]. Більше того, лєвова частка іноземних досліджень при вивченні актів самодопомоги згадує виключно такі акти, як реторсії, контрзаходи та репресалії. Згадані акти є примусовими заходами, не пов'язаними з застосуванням збройної сили. При цьому репресалії, хоча такими актами і є, але зазвичай згадуються виключно для повноти аналізу та зображення ретроспективного розвитку концепції контрзаходів. З огляду на це, а також через те, що предметом нашого дослідження є економічні санкції, далі мова піде саме про міжнародно-правові концепції реторсій, контрзаходів та репресалій.

Одним із основних джерел інформації про ці акти є Статті про відповідальність держав та коментарі до них. Також слід згадати і про Проєкт статей про відповідальність міжнародних організацій, прийнятих Комісією ООН з міжнародного права у 2011 р. Цей документ містить положення про застосування актів самодопомоги проти і з боку міжнародних організацій, більшість з яких за змістом подібна до тих, що передбачені Статтями про відповідальність держав [70, с. 188]. У цьому зв'язку Статті про відповідальність держав будуть слугувати основним орієнтиром при дослідженні міжнародно-правової регламентації питань звернення суб'єктів міжнародного права до самодопомоги, адже коментарі до Проєкту статей про відповідальність міжнародних організацій рекомендують застосовувати Статті про відповідальність держав за аналогією [56, с. 72].

Зокрема, Комісія ООН з міжнародного права описує реторсії як «заходи, які зазвичай є правомірними... які, хоча і завдають шкоди інтересам суб'єкта, що порушив суб'єктивне право іншої держави, проте не суперечать міжнародному зобов'язанню перед цим суб'єктом» [101, с. 56]. Саме ознака правомірності відрізняє реторсії від інших примусових заходів, що здійснюються суб'єктами

міжнародного права в порядку самопомоги. З огляду на цю їхню властивість зазначається, що реторсії належать до дискреційних повноважень суб'єктів міжнародного права і здебільшого не регулюються міжнародним правом [102, с. 5]. Іншими словами, згідно зі звичаєвим міжнародним правом, суб'єкти міжнародного права, як правило, вільні використовувати вказаний інструмент самопомоги, якщо ця свобода не обмежується конкретними міжнародно-правовими нормами [103, с. 60].

Показовим прикладом в цьому контексті є реторсії економічного характеру, основоположною ідеєю яких є правило щодо свободи суб'єкта міжнародного права вступати або не вступати в торговельні відносини з іншими суб'єктами [96, с. 544], яка обмежується тільки його зобов'язаннями, прийнятими ним на себе шляхом укладення міжнародного договору або внаслідок формування міжнародно-правового звичаю. Серед іншого, зазначені зобов'язання можуть витікати з принципу невтручання у внутрішні справи держав [104, с. 25], принципу суверенної рівності держав [75, с. 4], похідних від цих принципів норм, що регулюють здійснення державами юрисдикції за міжнародним правом, а також з права Світової Організації Торгівлі (далі – СОТ) [103, с. 133–161], двосторонніх інвестиційних угод [105, с. 312–316], МППЛ [53, с. 31].

Іншою властивістю цих заходів є те, що їх застосування дозволяється не тільки у відповідь на протиправні діяння іншого суб'єкта міжнародного права, але й також на його недружню, несправедливу або упереджену поведінку з метою змусити цього суб'єкта відмовитися від неї [106, с. 134].

На відміну від реторсій, репресалії та контрзаходи є неправомірними за звичайних обставин актами, правомірність яких презюмується лише у разі наявності спеціальної вказівки на це в міжнародно-правовій нормі. Що стосується репресалій, то ці заходи були відомі міжнародному праву ще у XVIII ст. та являли собою збройні чи неозброєні примусові заходи, що вживалися державою, постраждалою від протиправних діянь іншої держави, проти якої ці заходи застосовувалися. Репресалії могли набувати різних форм, включаючи відмову постраждалої держави сплатити борг, затримання іноземних кораблів у її портах, а

також застосування нею збройної сили, включаючи розв'язування війни [53, с. 33]. Проте, як вказувалося вище, у 1945 р. Статутом ООН було введено заборону погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах [5, ч. 4 ст. 2], що «одразу ж скоротило кількість заходів, які держави могли вживати у відповідь на порушення міжнародного права» [96, с. 538]. Так, хоча державам все ще дозволяється вживати заходи з використанням збройної сили для самооборони [5, ст. 51], будь-які інші примусові заходи з застосуванням сили, що виходять за межі цієї клаузули або інших випадків, при яких Статут ООН дозволяє звертатися до збройних заходів, є забороненими. На думку окремих науковців, ця новела Статуту ООН призвела до того, що термін «репресалії» був замінений двома різними концепціями, а саме: 1) концепцією самооборони, яка об'єднала заходи з використанням збройної сили, що застосовуються за правилами ст. 51 Статуту ООН у відповідь на збройний напад; 2) концепцією контрзаходів, представлених заходами, не пов'язаними з застосуванням збройної сили, які застосовуються у відповідь на міжнародне протиправне діяння [53, с. 33].

Слід відмітити, що термін «контрзаходи» увійшов в активний ужиток тільки з початком роботи Комісії ООН з міжнародного права над Статтями про відповідальність держав [95, с. 321], тому можна помітити, що до того часу для правової доктрини характерним було збереження практики використання поняття «репресалії» для позначення усього кола примусових заходів. Водночас, згідно з сучасним міжнародним правом, це виглядає дещо некоректним, «оскільки наразі термін «репресалії» використовується у вузькому значенні для позначення збройних репресалій, до яких вдаються в умовах збройного конфлікту» [27, с. 155].

Таким чином, слушним видається вживання саме терміна «контрзаходи» для позначення примусових заходів, непов'язаних з застосуванням збройної сили, що вживаються індивідуально суб'єктом міжнародного права проти держави-делінквента у відповідь на протиправне діяння [102, с. 179]. При цьому, як в одному зі своїх рішень підкреслив МС ООН, «контрзаходи можуть виправдати в іншому випадку протиправні дії, вжиті у відповідь на міжнародно-протиправне діяння іншої держави, яке передувало цьому» [107, с. 52–53]. З огляду на це, контрзаходи

вважаються обставиною, що виключає протиправність діяння, на що прямо вказується у Статтях про відповідальність держав [43, ст. 22]. Одночасно з цим контрзаходи визнаються такою обставиною виключно за умови відповідності цих актів матеріальним та процедурним вимогам, закріпленим у ст. 49–54 Статей про відповідальність держав.

По-перше, відповідно до ч. 1 ст. 49 Статей про відповідальність держав, потерпіла держава може вживати контрзаходи лише «проти держави, відповідальну за міжнародно-протиправне діяння» [43]. По-друге, контрзаходи повинні бути спрямовані виключно проти держави-делінквента, а не проти третіх держав [43, ч. 1–2 ст. 49]. По-третє, контрзаходи мають бути тимчасовими, а їх припинення має наставати коли держава-делінквент поновить виконання своїх зобов'язань. В цьому контексті логічним є висновок, що «випереджувальні контрзаходи є незаконними, оскільки за визначенням вони передують фактичному порушенню» [108, с. 63].

Також контрзаходи, як правило, мають бути зворотними за своєю природою, щоб у майбутньому залишалася можливість відновлення відносини між потерпілим суб'єктом та державою-делінквентом [43, ч. 2–3 ст. 49, ст. 53]. Якщо вжиті заходи спрямовані на покарання відповідальної за протиправну поведінку держави, завдаючи їй непоправної шкоди, то вони не є контрзаходами. Такі каральні заходи, як видається, є незбройними репресаліями, легальність яких виключається за сучасним міжнародним правом. Ці висновки були зроблені МС ООН, який зазначив, що метою контрзаходів є «спонукання держави-правопорушниці до дотримання своїх зобов'язань за міжнародним правом, і тому заходи повинні бути зворотними» [107, с. 54].

На додаток, важливою вимогою є пропорційність контрзаходів первісному міжнародно-протиправному діянню та завданій ним шкоді, з урахуванням його тяжкості та порушених ним прав [43, ст. 51]. У цьому зв'язку зазначається, що контрзахід як відповідь на міжнародно-протиправний акт може матеріалізуватися лише у формі призупинення виконання міжнародного зобов'язання, яке суб'єкт-ініціатор цих заходів несе перед делінквентом [96, с. 545]. Також зазначається, що

контрзахід, який із більшою ймовірністю відповідатиме вимозі пропорційності, за своїм характером скоріше буде пов'язаний із первісно порушеним зобов'язанням [53, с. 34].

Окрім цього, контрзаходи не повинні порушувати окремі зобов'язання за міжнародним правом, а саме зобов'язання утримуватися від погрози силою або її застосування, зобов'язання гуманітарного характеру та щодо основних прав людини, а також зобов'язання, що випливають з норм *jus cogens* [43, ч. 1 ст. 50]. Додатково, Статті про відповідальність держав передбачають, що контрзаходи не можуть вживатися з метою обмеження консульських або дипломатичних імунітетів і не можуть зачіпати зобов'язань держави, яка вживає контрзаходи, за будь-якою процедурою врегулювання спорів, що застосовується між нею та державою-правопорушницею [43, ч. 2 ст. 50].

Згідно з процедурними вимогами, передбаченими Статтями про відповідальність держав, держава, яка застосовує контрзаходи, зобов'язана спочатку зажадати від правопорушниці виконання її обов'язків, а також повідомити про наміри застосувати контрзаходи та запропонувати провести переговори. Ці вимоги не поширюються на випадки, коли для захисту порушених прав необхідно терміново вжити контрзаходи. Нарешті, контрзаходи не застосовуються або повинні призупинитися, якщо міжнародно-протиправне діяння припинено або спір між відповідними державами перебуває на розгляді в міжнародному судовому органі [43, ст. 52].

Водночас аналіз сучасної практики застосування односторонніх санкцій навряд чи дає підстави розглядати ці заходи як контрзаходи у значенні, визначеному в Статтях про відповідальність держав, або як реторсії. Том Руйс вказує на низку чинників, які на це впливають. Так, багато санкційних режимів запроваджуються суб'єктами міжнародного права у відповідь на діяння, які не становлять порушення міжнародного права. Більше того, часто ініціаторами контрзаходів виступають суб'єкти, права яких не були безпосередньо порушені імовірно протиправним міжнародним діянням держави, яка, у свою чергу, не має відповідних зобов'язань перед ініціаторами. До того ж, навіть при дотриманні умов

щодо наявності попередньо вчиненого міжнародного правопорушення і застосовування контрзаходів потерпілим від нього суб'єктом міжнародного права, в більшості випадків такі акти не відповідають вимогам пропорційності [53, с. 35], тимчасовості та зворотності [78].

Інші вчені серед цих чинників виділяють і те, що «розумні» санкції, що спрямовані проти недержавних акторів, так само виходять за межі концепції контрзаходів як актів, спрямованих проти держави-правопорушниці, а не фізичних та юридичних осіб, що діють в особистій якості. Сумнівною видається і підстава вжиття контрзаходів проти таких осіб, оскільки нею переважно виступає не первісно вчинене міжнародне правопорушення, яке є необхідною ознакою примусового заходу для його кваліфікації як контрзаходу [70, с. 190]. Також нерідко при застосуванні контрзаходів суб'єктами міжнародного права порушуються процедурні вимоги [105, с. 324].

Ці спостереження рівною мірою застосовуються до вторинних санкцій, які, до того ж, всупереч положенням Статей про відповідальність держав, запроваджуються проти третіх держав, замість держави-делінквента [109, с. 38], і націлені на спонукання дотримання не зобов'язань за міжнародним правом, а обов'язків, встановлених внутрішнім правом суб'єкта-ініціатора санкцій [103, с. 157].

Наведені міркування призводять до висновку, що сучасне міжнародне право практично не надає його суб'єктам ефективних та, що важливо, правомірних примусових заходів для реагування на міжнародні правопорушення в порядку самодопомоги. Адже в більшості випадків така реакція на міжнародні правопорушення, які порушують міжнародне зобов'язання, що не належить конкретному суб'єкту міжнародного права, і які вчиненні поза його двосторонніми відносинами з делінквентом, є необхідною [53, с. 47]. Проте за цих обставин, будь-яка реакція суб'єкта міжнародного права з використанням примусу автоматично виходить за межі дозволеної міжнародним правом концепції контрзаходів.

Ця проблематика набуває більш вагомого значення, коли дії РБ ООН, необхідні у зв'язку з «загрозою миру, будь-яким порушенням миру або актом

агресії» [5, ст. 39], є заблокованими через застосування державою-постійним членом права вето [110, с. 32–33]. За цим сценарієм, міжнародна спільнота виглядає як безпорадна через відсутність в її розпорядженні законних примусових засобів, покликаних забезпечити дотримання норм міжнародного права, що захищають її «колективні інтереси» [111, с. 158], а не суб'єктивні права окремих членів.

Ці обставини спровокували наукову дискусію щодо того, чи пропонує міжнародне право підстави для вжиття його суб'єктами примусових заходів, що суперечать відповідним договірним або звичаєвим нормам (і, відповідно, не можуть бути кваліфіковані як реторсії), і неправомірність яких не виключається за допомогою концепції контрзаходів. Як таку підставу дослідники почали розглядати доктрину примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами.

За визначенням примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами, які в окремих джерелах також позначаються термінами «санкції третіх держав», «контрзаходи третіх сторін», «заходи солідарності» або «контрзаходи в колективних інтересах» [112, с. 406] – це примусові заходи, вжиті суб'єктом міжнародного права або їх групою, які, згідно зі Статтями про відповідальність держав, не є потерпілими особами, тобто особами, чий індивідуальні права були заперечені або порушені міжнародно-протиправним діянням [42, с. 116]. Такі примусові заходи можуть бути застосовані у випадках порушення зобов'язання перед групою держав, членом якої є їхній суб'єкт-ініціатор (зобов'язання *erga omnes partes*), або зобов'язання перед міжнародним співтовариством в цілому (зобов'язання *erga omnes*) [43, ч. 1 ст. 48].

Саме в цій концепції деякі науковці шукають юридичне обґрунтування для примусових заходів, які входять до поняття «санкції», але не охоплюються жодною з вище розглянутих категорій. Зокрема, І. Богданова констатує, що значна частина введених контрзаходів підпадає під визначення контрзаходів третіх сторін, адже більшість із них були введені проти держав, які порушили норми міжнародного права, що захищають інтереси міжнародного співтовариства [103, с. 65].

Водночас, незважаючи на те, що з твердженням І. Богданової важко не погодитися, слід зауважити, що правомірність примусових заходів, що

застосовуються третіми сторонами, є окремим предметом дискусії в міжнародному праві. Серед іншого, це пояснюється тим фактом, що Статті про відповідальність держав вказують тільки на право непотерпілих держав «притягнути до відповідальності» делінквента у спосіб, визначений ч. 2 ст. 48, а також «вжити правомірних заходів для забезпечення припинення порушення та надання відшкодування» [43, ст. 54].

Конкретних висновків щодо цього питання не дозволяє досягнути і практика міжнародних відносин, яка характеризується як «непослідовна» [96, с. 547], «обмежена і досить зародкова» [42, с. 137]. Це в тому числі пов'язується з тим, що адресанти примусових заходів зазвичай уникають чіткої кваліфікації своїх дій як реторсій, контрзаходів або заходів солідарності [53, с. 47]. За судженням А. Хофер, суб'єкти міжнародного права не бажають виправдовувати ці заходи юридично і воліють, аби санкції залишалися інструментом зовнішньої політики, а отже, не регулювалися міжнародним правом [113, с. 93].

Так само концепт зобов'язань *erga omnes* «й зараз... залишається нормативно невизначеним та таким, що породжує безліч запитань як щодо змісту та переліку відповідних зобов'язань, так і щодо особливостей забезпечення їх виконання» [114, с. 30].

Окремим напрямом наукових дебатів є виправданість закріплення за суб'єктами міжнародного права звернення до заходів солідарності. Деякі науковці вважають, що примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами, сприятимуть зміцненню міжнародного верховенства права, оскільки можливість їх застосування працюватиме як стримуючий фактор [53, с. 47]. Інші дослідники побоюються передавати в руки окремих держав або міжнародних регіональних організацій, які діють на основі власних, суб'єктивних уявлень про міжнародну законність, захист інтересів міжнародного співтовариства [115, с. 1237].

При цьому навіть якщо презюмувати, що міжнародне право загалом прихильно ставиться до примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами, проблемним аспектом залишається те, що ці заходи, подібно до контрзаходів, повинні бути реакцією на порушення норм міжнародного права, а

саме норм *erga omnes*. Натомість практика міжнародних відносин свідчить про те, що ці примусові заходи не завжди вживаються у відповідь на дії, які є чітким порушенням вказаних норм, а також не завжди є пропорційними, що особливо простежується у випадках вжиття економічних санкцій [96, с. 547–549].

Як пояснює Т. Руйс, «в світлі цих факторів існує ризик того, що (особливо, могутні) держави можуть посилатися на порушення норм *erga omnes* як на привід для запровадження економічних санкцій, коли насправді це продиктовано іншими, політичними мотивами» [53, с. 49]. В цьому контексті доречним буде навести міркування Н. Уайта, що для США та ООН першочерговим завданням при введенні санкцій є забезпечення миру та безпеки, і лише опосередковано – порушення міжнародного права. При цьому, якщо санкції ООН знаходять правове обґрунтування у Статуті ООН, то санкції США є «юридично проблематичними», оскільки вони виходять за рамки концепції контрзаходів та заходів солідарності, а також інших форм несилкових заходів самопомоги, і, таким чином, є примусовими заходами, що порушують міжнародно-правовий принцип невтручання у внутрішні справи держав. У свою чергу, санкції ЄС значною мірою ґрунтуються на забезпеченні дотримання норм міжнародної спільноти, а отже, їх легше виправдати концепцією примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами, хоча ця доктрина, знов-таки, залишається спірною в міжнародному праві [15, с. 23–24].

Отже, з урахуванням наведеного вище, наразі складно надати остаточну відповідь на питання, чи можуть примусові заходи суб'єктів міжнародного права, які виходять за усталені в міжнародному праві межі актів самопомоги, бути виправданими концепцією примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами.

Одночасно важливо зауважити, що примусові заходи, що не знаходять правового обґрунтування в концепції актів самопомоги, і, відповідно, не можуть розглядатися як випадки правомірного застосування примусу, можуть, тим не менш, бути визнані легальними на підставі положень окремих міжнародних договорів. Зокрема, йдеться про ст. XXI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі від

1947 р. [116] та ст. XIVbis Генеральної угоди про торгівлю послугами від 1994 р. [117], які звільняють членів СОТ від виконання їхніх зобов'язань за цими договорами з міркувань захисту «істотних інтересів безпеки». Схожі винятки зазвичай містяться у двосторонніх інвестиційних договорах, договорах про дружбу, співробітництво та партнерство, що мають ширшу сферу регулювання [118, с. 58, 60]. До того ж, на думку М. Гестрі, обставини, що виключають протиправність, можуть бути передбачені у праві міжнародних договорів. Йдеться, зокрема, про принцип *inadimplenti non est adimplendum*, який знайшов своє закріплення у ст. 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 1986 р. [119, с. 75].

Таким чином, санкції в міжнародному праві, згідно з запропонованим нами розумінням, охоплюють широке коло примусових заходів, які володіють різною правовою природою і, залежно від їхнього ініціатора та відповідності міжнародним договірним та звичаєвим нормам, можуть бути кваліфіковані як інституційні санкції, зокрема санкції ГА і РБ ООН, реторсії, контрзаходи та, потенційно, примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами – у разі подальшого розвитку одноманітної практики суб'єктів міжнародного права та демонстрації *opinio juris*. У разі ж, якщо той чи інший захід не відповідає характеристикам, притаманним одній з цих категорій, його правомірність має оцінюватися з точки зору релевантних норм та інститутів міжнародного права.

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

2.1. Загальна характеристика економічних санкцій як примусового заходу, спрямованого на виконання міжнародно-правових зобов'язань

Завданням цього розділу є більш поглиблений та детальний аналіз економічних санкцій як одного з різновидів примусових заходів, що вживаються суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань.

Доцільність окремого теоретичного осмислення саме цього виду санкцій обумовлюється наступними чинниками. По-перше, з закінченням Холодної війни застосування економічних санкцій тільки зростало [120, с. 5]. Сьогодні ж, популярність економічних санкцій є вищою, ніж будь-коли [121, с. 10]. По-друге, окрім поширеності економічних санкцій, увагу привертає і їхня ефективність у досягненні дотримання міжнародного права з боку його порушників, в порівнянні з іншими видами санкцій. Зокрема, вважається, що дипломатичні санкції мають здебільшого символічне значення. Натомість примусові заходи економічного характеру можуть завдати реальної шкоди об'єкту санкцій, що підвищує «ймовірність їхнього успіху» [122, с. 23]. При цьому, незважаючи на те, що наразі в науці спірним залишається питання щодо ефективності економічних санкцій, привабливість використання цього примусового заходу зберігається і, як підкреслює, Д. Дрезнер, є всі підстави стверджувати, що в майбутньому роль економічного примусу тільки зростатиме [123, с. 7]. Пов'язується це з оцінкою економічних санкцій як менш жорстокого, менш суперечливого і – принаймні для суб'єкта, що їх запроваджує, – менш витратного інструменту примусу в міжнародних відносинах, особливо в порівнянні з військовим втручанням [120, с. 5].

По-третє, одночасно з розширенням практики застосування економічних санкцій, розвивається і їх інструментарій. Глобалізація та зростаюча складність

інформаційних технологій визначили значні інновації у сфері економічних санкцій, зокрема, стосовно природи обмежень, сфери їх охоплення, а також об'єктів санкційного тиску [124, с. 26]. Разом з цим зазначені нововведення йдуть рука в руку з новими викликами в сфері реалізації цих примусових заходів – процес, який стає дедалі складнішим, витратним і ресурсоємним [7, с. 1] не тільки для суб'єктів міжнародного права, але й для фізичних та юридичних осіб, зобов'язаних дотримуватися запроваджених санкційних заборон і обмежень. Вказані обставини вимагають більш глибокого розуміння цих примусових заходів як з боку політиків, так і з боку науковців.

Так, як впливає з самого поняття, істотна властивість, що визначає зміст економічних заходів і відрізняє їх від інших примусових заходів, полягає у тому, що мета їх запровадження досягається насамперед шляхом здійснення економічного впливу на об'єкт санкцій. Вказаний вплив може мати як всеосяжний, так і цілеспрямований характер. На підставі цього розрізняють всеосяжні та цілеспрямовані економічні санкції.

До всеосяжних економічних санкцій зазвичай відносять ембарго, бойкот та блокаду [125, с. 5]. Під ембарго розуміється припинення або обмеження експорту товарів, робіт і послуг до держави-дестінатора санкцій. Залежно від обсягу обмежень, ембарго може бути повним або частковим. Повне ембарго передбачає припинення всіх експортних операцій, тоді як часткове обмежується певними категоріями товарів, робіт чи послуг. Варто зазначити, що лише повне ембарго належить до категорії всеосяжних економічних санкцій, тоді як часткове ембарго є прикладом цілеспрямованих обмежень.

Бойкот, на відміну від ембарго, передбачає заборону або обмеження на здійснення імпорتنих операцій з державою-дестінатором санкцій. Бойкот може бути як частковим, так і повним. Основним критерієм їхнього розрізнення є всеосяжний характер повного бойкоту, який охоплює всі імпортні операції, тоді як частковий бойкот обмежується окремими категоріями товарів, робіт чи послуг.

Насамкінець, блокада являє собою комплекс всеосяжних заходів, які спрямовані на зовнішньоекономічну ізоляцію держави-об'єкта санкцій та можуть включати як заходи ембарго, так і бойкоту як складові компоненти [46, с. 358].

Першими в історії сучасного міжнародного права прикладами введення всеосяжних санкцій стали заходи, застосовані РБ ООН проти Іраку (1990–1991), Гаїті (1993–1994) та колишньої Югославії (1992–1995) [94, с. 135]. Зокрема, економічні санкції, застосовані проти Іраку, вважаються одними з наймасштабніших в історії в контексті економічних і гуманітарних наслідків, що виникли в результаті реалізації цих примусових заходів. За оцінкою Ю. В. Малишевої, «прорахунки» міжнародної спільноти при застосуванні тотальної блокади щодо Іраку не тільки продемонстрували неефективність всеосяжних санкцій через неможливість досягнення ними тієї мети, заради якої їх було введено, але й призвели до гуманітарної катастрофи, яка затьмарила «потенційні політичні вигоди, що мали на меті санкції» [41, с. 57].

Повністю погоджуючись із судженням дослідниці, зазначимо, однак, що мову про «прорахунки» при застосуванні економічних санкцій в цьому випадку слід вести в контексті поширеної в ті часи теорії, яка пояснювала логіку застосування цих примусових заходів. Згідно з цією теорією, економічні санкції є інструментами примусу, використання яких має на меті змінити поведінку об'єкта санкцій або обмежити його здатність вдаватися до неї [126, с. 168], що досягається шляхом нанесення «економічного болю» [127, с. 40]. Останній є рушійною силою всеосяжних економічних санкцій, якого держава-дестінація бажає уникнути, і який змушує правлячу еліту виконувати вимоги адресанта санкцій. При цьому, за виразом К. Портелі, чим «інтенсивніша депривація цінностей, тим глибша політична дезінтеграція» [128, с. 6] або, іншими словами, «чим сильніший економічний біль, тим імовірніший політичний виграш» [129, с. 13].

Згодом, однак, цю теорію було піддано серйозній критиці та прозвано «наївною» [79, с. 393]. Зазначалося, що підхід, заснований на постулаті «виграш від болю», базується на хибних припущеннях і представляє систему причинно-наслідкових зв'язків між економічними санкціями та наслідками їх застосування в

надмірно спрощеному вигляді [127, с. 39]. Важливо зауважити, що ці висновки були підтверджені на практиці. В цьому зв'язку доцільно ще раз послатися на санкційний режим РБ ООН проти Іраку, який виявився не тільки неефективним, але й контрпродуктивним, спричинивши нищівні економічні й гуманітарні наслідки всередині країни, що також справило негативний вплив на економіку третіх держав [41, с. 56–57, 59].

Цей досвід вказав на необхідність переосмислення концепції всеосяжних економічних санкцій. Прикладним результатом численних дискусій на цю тему став процес реформування практики застосування економічних санкцій РБ ООН, що відбувся наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Вказаний процес мав на меті відтворення санкцій як прийнятного політичного інструменту за допомогою зменшення гуманітарного впливу цих заходів з одночасним покращенням практики їх імплементації [130, с. 15]. Одними з найбільш значущих віх цього процесу прийнято вважати серію міжнародних зустрічей, відомих як Інтерлакенський (1999–2000), Бонн-Берлінський (2000) та Стокгольмський процеси (2002–2003) [131, с. 180]. Підсумком цих зустрічей стало розроблення концепції цілеспрямованих санкцій, які мали відрізнятися від традиційних заходів підвищеною ефективністю і мінімізацією супутньої шкоди, що завдається цивільному населенню держави-об'єкту санкцій, а також третім державам [132, с. vi]. Передбачалося, що таких ефектів цілеспрямованим санкціям вдасться досягти завдяки фокусу на конкретних особах або їх групах, чия поведінка розглядається адресантом санкцій як міжнародно-протиправна або шкідлива для його зовнішньої політики чи національної безпеки [132, с. vi], а також на конкретних економічних секторах, що слугують фінансовим джерелом протиправної чи небажаної з точки зору суб'єкта, що запроваджує санкції, діяльності цих осіб [133, с. 1].

Цікаво зауважити, що в цілому винайдена концепція цілеспрямованих економічних санкцій зберегла первісну логіку всеосяжних санкцій – здійснення тиску з метою позбавлення певних цінностей, що знаходить свій вираз у економічних, фінансових, особистих або політичних витратах, з тією відмінністю,

що ці витрати несуть особи, відповідальні за міжнародну протиправну або небажану з точки зору адресанта санкцій поведінку [128, с. 6].

З цієї перспективи, різниця між всеосяжними і цілеспрямованими санкціями полягає в суб'єкті, що несе витрати. Як зазначають К. Майснер і К. Граціані, між цими двома видами санкцій існує континуум: «всеосяжні обмеження, що знаходяться на одній крайній точці цього континууму, тягнуть за собою витрати для всього населення держави-об'єкта санкцій... Цільові санкції, на іншій крайній точці континууму, тягнуть за собою витрати лише для конкретних осіб» [134, с. 380].

Одночасно з цим на цьому континуумі, залежно від спрямованості санкційного інструменту, серед «розумних» санкцій виокремлюють два основні види: індивідуальні (персональні) та секторальні санкції. Індивідуальні санкції є найбільш вибіркоким видом економічних санкцій, оскільки вони спрямовані на чітко ідентифікованих осіб [128, с. 5]. Зазвичай до індивідуальних санкцій відносять заборону на надання фінансових або інших ресурсів підсанкційним особам [135, с. 554], а також заморожування або, мовою вітчизняного законодавства, блокування їхніх активів [65, п. 1 ч. 1 ст. 1]. До першої групи заходів можна віднести заборону на надання кредитів, позик, інших видів фінансової допомоги, а також заборону на відкриття рахунків у банківських установах держав-адресантів санкцій [128, с. 5]. У свою чергу, заморожування активів передбачає недопущення будь-яких дій щодо володіння, користування та розпорядження коштами, «іншими фінансовими активами» або «іншими економічними ресурсами», а також отримання від них вигоди [136, с. 2].

Окремі дослідники як індивідуальні економічні санкції визначають також заборони на поїздки [103, с. 153]. Цей вид обмежень стосується заборони підсанкційним фізичним особам в'їзду на територію адресанта санкцій або транзитного проїзду через таку територію [137]. Економічний аспект в цьому випадку вбачається в обмеженні можливостей підсанкційної особи придбати зброю або ж вирішити фінансові проблеми, що стосуються особистого добробуту чи її протиправної діяльності, якщо для цього необхідно виїхати за кордон [138, с. 11].

На додаток, в контексті індивідуальних санкцій доцільно згадати горизонтальні або тематичні санкції [61, с. 5]. Ці санкції вирізняються з-поміж інших примусових заходів тим, що вони застосовуються не в межах окремого санкційного режиму, спрямованого проти визначеної держави, а у зв'язку з окремими видами діяльності, які можуть становити загрозу міжнародній або національній безпеці. Це наразі стосується серйозних порушень прав людини, кібератак, поширення зброї масового знищення, тероризму тощо [139, с. 441, 445]. При цьому обмеження, що запроваджуються горизонтальними санкціями, є ідентичними до тих, які характерні для індивідуальних санкцій. Однак незважаючи на тотожність запроваджуваних обмежень, горизонтальні санкції вважаються більш вибірковими, являючи собою «кульмінацію індивідуалізації санкцій» [139, с. 445–446]. Остання досягається за рахунок того, що застосування санкцій проти осіб відбувається безвідносно до їх громадянства або постійного місця проживання, які зазвичай виступають типовими прив'язками до держави-дестінатора санкцій і, відповідно, слугують одним з критеріїв віднесення осіб до об'єктів санкційного тиску. Навпаки, у випадку горизонтальних санкцій, таким критерієм виступає причетність особи до певної поведінки, яка потягла за собою запровадження санкцій [139, с. 441, 445].

Наступними економічними примусовими заходами, які знаходяться на згаданому вище континуумі, є секторальні санкції. До них слід відносити заходи примусового характеру, які мають на меті завдати шкоди основному, але, теоретично, не критично важливому сектору економіки держави-дестінатора санкцій [140, с. 386].

Згаданий вплив досягається завдяки запровадженню часткових ембарго та/або бойкоту, які передбачають обмеження на імпорт або експорт окремих видів товарів, робіт або послуг [141, с. 13]. Як правило, такими товарами виступають цінні природні ресурси [139, с. 443], зброя та предмети розкоші [68, с. 118]. Особливе місце в переліку вищезазначених товарів посідає зброя, у зв'язку з чим доволі часто ембарго на постачання зброї розглядається як окремий вид санкцій [142].

Важливо також зауважити, що, хоча ембарго на постачання зброї здебільшого класифікується як секторальна санкція, в міжнародній практиці траплялися випадки, коли цей примусовий захід застосовувався не проти оборонно-промислового комплексу держави-цілі, а як індивідуальна санкція – проти окремих осіб та їх груп, як у випадку санкцій РБ ООН проти терористичної організації «Аль-Каїда» та її поплічників [143, с. 112].

Додатково в контексті вивчення секторальних економічних санкцій, слід зауважити, що останні нерідко не обмежуються заборонами та обмеженнями щодо окремих видів товарів, робіт та послуг, але включають й інші заходи, спрямовані на переривання визначених активностей всередині економічного сектору держави-дестінатора санкцій. Це є релевантним, зокрема, для фінансового сектору, де введені санкції стосуються заборон та обмежень на проведення фінансових операцій з об'єктом санкційного тиску [144, с. 104].

Останнє, на що слід звернути увагу при розгляді видів економічних санкцій, є їх логічний поділ на торговельні та фінансові заходи залежно від сутності обмеження. Торговельні санкції спрямовані на припинення або скорочення торгівлі з державою-адресатом санкцій та найчастіше реалізуються у формі імпортних та експортних обмежень. У свою чергу, фінансові санкції передбачають заходи щодо переривання фінансових потоків об'єкта санкційного тиску [145, с. 75].

Таким чином, виконаний аналіз типології економічних санкцій та сутності запроваджуваних ними обмежень дозволяє звернутися до наступного питання, яке потребує висвітлення в межах цього дослідження, а саме питання ефективності економічних санкцій як засобу забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань.

Як часто підкреслюється, проблематика ефективності санкцій є однією з найбільш дискусійних [146, с. 3]. Зокрема, як вказує Д. Балдвін, наукова література щодо оцінки економічних санкцій «характеризується аналітичною та концептуальною анархією» [147, с. 169].

З урахуванням цього, задля чіткого окреслення напряму цього дослідження та звуження його охоплення вважаємо за необхідне зазначити наступне. По-перше, під час визначення поняття «ефективність економічних санкцій» пропонується не

відходити від поширеного в науці підходу і, відповідно, розуміти її як здатність санкцій досягати заявлених політичних цілей застосування цих примусових заходів [148, с. 33, 73]. При цьому варто відрізняти ефективність економічних санкцій у досягненні їхніх цілей від ефективності з точки зору економічної шкоди, яку ці примусові заходи завдають. Адже економічні санкції мають як економічні, так і політичні ефекти, які не слід повністю ототожнювати. Так, санкції можуть виявитися дуже ефективними у заподіянні економічної шкоди, але не досягти задекларованих політичних цілей [149, с. 3]. Натомість, незважаючи на відмінності цих ефектів, між ними існує і певний зв'язок, який пояснюється логікою економічних санкцій як примусового заходу – останні передбачають завдання економічних витрат задля досягнення політичних цілей [150, с. 12].

По-друге, на сьогодні відсутня одностайна думка щодо ключових факторів, які впливають на ймовірність успіху економічних санкцій [121, с. 11]. Втім, на наш погляд, аналіз практики застосування вказаних примусових заходів дозволяє говорити про існування декількох груп факторів, які на це впливають. Серед них можна виділити соціальні, економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні, а також правові фактори [151, с. 19–27].

З урахуванням правового характеру нашого дослідження, видається, що при розгляді питання ефективності економічних санкцій увагу слід присвятити саме її правовим аспектам. Останні існують на окремих етапах реалізації економічних санкцій та пов'язані з сучасним станом правового регулювання суспільних відносин в цій сфері, а також фактичною практикою правозастосування [152, с. 1]. В той час, як детальне обговорення правових аспектів здійснюється у наступному підрозділі, нижче мова піде про такий ключовий правовий фактор ефективності економічних санкцій, як цілі їх реалізації.

Такий підхід до викладу матеріалу зумовлюється тим, що, як пояснювалося вище, наразі адресантами економічних санкцій виступають різні суб'єкти міжнародного права, а саме держави та міжнародні організації як універсального, так і регіонального характеру. Ця обставина призводить до того, що в межах міжнародної системи існують різні рівні реалізації економічних санкцій, кожному

з яких притаманна його особлива правова регламентація. З урахуванням цього, доцільним вважається окремий розгляд кожного з цих рівнів та характерної для них проблематики, що здійснюється у наступному підрозділі. У свою чергу, питання наявності у адресанта економічних санкцій чіткого уявлення про цілі цих примусових заходів та запровадження адекватних їм засобів примусу, що дозволять такі цілі досягнути, є спільною вимогою для кожного з рівнів реалізації економічних санкцій і, тому, вивчається нижче.

Як видається, аналіз цієї проблематики доцільно розпочати з констатації різноманітності цілей, досягнення яких має забезпечуватися введенням економічних санкцій, а також їх періодичною неоднозначністю [153, с. 44]. З огляду на це та враховуючи обмежений обсяг цього дослідження, висвітлення цілей застосування економічних санкцій пропонується провести у контексті їх класифікації.

Свого часу, британський дослідник Дж. Барбер запропонував виокремлення трьох груп цілей економічних санкцій. До першої групи науковець відносив так звані «первинні» цілі, які стосуються поведінки адресатів санкцій і які, як правило, офіційно оголошуються адресантом санкцій при їх запровадженні [154, с. 370]. Ці цілі вважаються найрізноманітнішими та можуть включати протидію міжнародному тероризму, реагування на кібератаки, боротьбу з розповсюдженням ядерної зброї та зброї масового ураження, підтримку поваги до прав людини, демократії, верховенства права та належного врядування, врегулювання внутрішніх збройних конфліктів тощо [155, ст. 2]. До другої групи належать «вторинні» цілі, які здебільшого притаманні економічним санкціям, застосованим державами, і які стосуються репутації та статусу адресанта санкцій. Ці цілі мають позитивні і негативні аспекти, і вони спрямовані як на внутрішню, так і на міжнародну аудиторію. Позитивні аспекти полягають в тому, що економічні санкції покликані продемонструвати ефективність уряду держави, який запроваджує примусові заходи, а також його готовність і здатність діяти. Негативні аспекти пов'язані з бажанням уникнути критики та відповісти на обурення

всередині держави, мобілізувати громадську підтримку та заспокоїти електорат [154, с. 379–380].

Нарешті, «третинні» цілі – це цілі, що пов'язані з більш глобальними міркуваннями і направлені на захист та підтримку функціонування міжнародної системи. Досягнення цих цілей забезпечується шляхом застосування економічних санкцій у відповідь на порушення міжнародного права. В цей спосіб, як наголошував Дж. Барбер, «санкції стають засобом підтримки міжнародних норм, стримуючи тих, хто може піддатися спокусі їх порушити, і, за необхідності, караючи тих, хто їх порушує» [154, с. 382].

Одночасно з цим на доктринальному рівні було висунуто думку, що від цілей економічних санкцій необхідно відрізнити їх мету. Як зазначають представники дослідницької групи *Targeted Sanctions Consortium*, мета (англ. *purpose*) економічних санкцій означає спосіб, в який санкції здійснюють вплив на їхні об'єкти, в той час як ціль (англ. *objective*) визначає результат, якого адресанти санкцій бажають досягти, використовуючи наявні в їхньому розпорядженні інструменти економічного примусу [127, с. 44].

У цьому зв'язку усталеною є думка, що економічні санкції зазвичай переслідують одну або декілька з наступних мет: примушення адресата санкцій змінити поведінку, обмеження можливості її продовжувати, а також надсилання на національному чи міжнародному рівнях сигналу щодо її несхвалення [156, с. 133].

Перша мета, що полягає у зміні поведінки дестінатора санкцій, досягається шляхом чинення на нього тиску у формі торговельних, фінансових, особистих або політичних витрат. При цьому важливими є два аспекти: об'єктивна оцінка здатності адресатів економічних санкцій виконати поставлені перед ними вимоги, а також чітке та прозоре визначення цілей санкцій, що дозволить адресатам зрозуміти, які зміни в їхній поведінці необхідні для досягнення цілей примусових заходів і які, відповідно, дозволять їх скасувати [63, с. 11].

Друга мета втілюється завдяки ускладненню участі об'єктів санкцій у забороненій діяльності через обмеження їх доступу до ресурсів, таких як кошти, зброя, технології, міжнародне пересування тощо. В цьому випадку економічні

санкції, введені задля досягнення вказаної мети, не вимагають виконання вимог адресанта санкцій, а радше мають на меті перешкодити досягненню цілей їх адресата шляхом збільшення його витрат. У зв'язку з цим вважається, що друга мета є досягнутою, коли адресати економічних санкцій не можуть вдаватися до небажаної поведінки, оскільки вони більше не мають для цього можливостей.

Третя мета економічних санкцій виконується самим фактом їх застосування [151, с. 23]. Так, введення економічних санкцій може сигналізувати про те, що певна поведінка є неприйнятною та/або становить порушення міжнародного права. В останньому випадку економічні санкції сприяють більш чіткому визначенню змісту міжнародно-правової норми, вказуючи на обставини, за яких відповідна норма підлягає застосуванню, а також на дії або бездіяльність, що її порушують [141, с. 21].

Окрім цього, санкції стигматизують об'єкт їхнього впливу, визначаючи його як «девіанта», тобто суб'єкта, який порушує встановлені норми поведінки [127, с. 47–48]. У свою чергу, міжнародний остракізм, якому піддається адресат економічних санкцій в процесі їх застосування, покликаний виконувати виховну та превентивну функції, впливаючи на правосвідомість міжнародної спільноти загалом. Цікаво, що згадані сигнали можуть бути спрямовані як на внутрішню, так і на міжнародну аудиторію, оскільки, як зазначалося вище, адресанти економічних санкцій в такий спосіб можуть намагатися догодити власному електорату з приводу конкретної кризи.

Звичайно, що всі три зазначені мети взаємопов'язані, адже в кінцевому підсумку всі вони спрямовані на зміну поведінки, яка викликала їх запровадження. В цьому сенсі друга та третя мета можуть розглядатися як непряма спроба досягнення першої мети, тобто як «непрямий примус» [141, с. 22].

З урахуванням наведеного вище, можна зробити наступні попередні висновки. На сьогодні, широкого визнання здобула ідея, що зміна поведінки об'єкта санкційного тиску, хоча і залишається основною [150, с. 14], але не є єдиною метою економічних санкцій [118, с. 15]. Насправді, ці примусові заходи можуть слугувати різній меті або навіть її комбінаціям, що важливо враховувати

при розробці санкційного режиму та оцінці його ефективності. З огляду на це, коли економічні санкції не призводять до зміни поведінки девіанта, хибним видається категоричне твердження, що економічні санкції виявилися неефективними, адже останні могли бути успішними у обмеженні ресурсів, доступних об'єкту санкційного тиску, а також у надісланні сигналу щодо підтримки певних норм поведінки [151, с. 19].

Окрім цього, очевидно, що різні економічні санкції мають різний потенціал для досягнення поставленої мети. Наприклад, вважається, що індивідуальні санкції є ефективними примусовими заходами у випадках, коли адресант економічних санкцій має на меті обмежити можливості участі об'єктів санкційного примусу у забороненій діяльності. У свою чергу, секторальні санкції, є ефективними не тільки для обмеження доступу такого об'єкта до необхідних ресурсів, але й також можуть бути достатніми для зміни його поведінки [89, с. 10]. Деякі дослідники окремо наголошують на ефективності вторинних санкцій у досягненні зміни поведінки первинного об'єкта санкційного тиску [129, с. 24].

Наведені міркування вказують на те, що адресанти економічних санкцій повинні мати реалістичне уявлення щодо цілі та мети запровадження примусових заходів, що є першою передумовою їхньої ефективності.

2.2. Правове забезпечення застосування економічних санкцій

2.2.1. Застосування економічних санкцій, що накладаються міжнародними організаціями

Визначившись з ключовими характеристиками економічних санкцій, наступним логічним кроком у їх дослідженні є аналіз правової регламентації суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації цих примусових заходів.

Потрібно наголосити, що проблематика реалізації економічних санкцій належить до найбільш складних і вагомих питань міжнародного права. Складність цього питання обумовлена існуванням трьох різних рівнів реалізації санкцій, кожен

із яких характеризується специфічною правовою регламентацією та проблемами, що виникають у контексті правозастосування. Своєю чергою, значущість цього питання полягає в тому, що ефективність економічних санкцій значною мірою залежить від наявності належного правового механізму реалізації цих примусових заходів [41, с. 177].

Так, на наш погляд, доцільно виділяти саме 3 рівні реалізації економічних санкцій, визначальною підставою розмежування яких є суб'єкт міжнародного права, що приймає рішення про застосування примусових заходів. Відповідно, необхідно відрізнити:

1) універсальний рівень, на якому суб'єктом, що приймає рішення про застосування санкцій, виступає ООН як міжнародна організація універсального характеру;

2) регіональний рівень, де адресантом економічних санкцій є міжнародна організація регіонального характеру, наприклад, ЄС;

3) національний рівень, на якому рішення про застосування примусових заходів приймається окремою державою.

Перейдемо до розгляду перших двох рівнів. Насамперед аналіз застосування економічних санкцій міжнародними організаціями має враховувати багатоетапність цього процесу. Це пояснюється тим, що рішення про введення економічних санкцій ухвалюється міжнародною організацією (міжнародний рівень), але в кінцевому підсумку останні здійснюються її державами-членами, на яких лежить обов'язок проведення імплементаційних заходів (національний або внутрішньодержавний рівень). Відповідно, до етапів застосування міжнародною організацією економічних санкцій слід віднести:

1) етап введення економічних санкцій, в межах якого міжнародна організація в особі органу, уповноваженого її установчим документом, ухвалює рішення про застосування санкцій;

2) етап імплементації, який вимагає від держав-членів міжнародної організації: а) закріплення на рівні національного законодавства загальних засад та порядку трансформації рішень міжнародної організації у внутрішні правопорядки;

б) визначення органу державної влади або їх системи, уповноважених на безпосереднє виконання запроваджених примусових заходів та здійснення контролю за їх дотриманням; в) встановлення заходів впливу (відповідальності) за порушення санкційних заборон і обмежень [157, с. 58–60];

3) етап моніторингу та оцінки, у межах якого органи міжнародної організації здійснюють нагляд або контроль за імплементацією державами-членами санкційних рішень, а також аналізують ефективність запровадженого санкційного режиму [158, с. 100].

2.2.1.1. Застосування економічних санкцій ООН

Із заснуванням ООН питання застосування економічних санкцій цією міжнародною організацією постійно привертає увагу дослідників. Однак, незважаючи на важливість економічних санкцій для підтримання міжнародного миру та безпеки, їх застосування РБ ООН залишається однією з найскладніших проблем сучасного міжнародного права [159, с. 377]. Дискусійними залишаються численні аспекти, що виникають як на етапі ухвалення рішень про введення економічних санкцій, так і на етапі імплементації цих рішень державами. Ці чинники підкреслюють важливість ретельного дослідження правового механізму застосування економічних санкцій ООН.

Ухвалення РБ ООН резолюції про введення економічних санкцій – є початковою ланкою правового механізму реалізації економічних санкцій, яка посідає одне з найважливіших місць в цьому процесі. Її обговорення доцільно розпочати з наступних зауважень.

Підтримання миру і безпеки значною мірою залежить від розуміння того, коли застосування економічних санкцій ООН є легальним, адже відсутність такого розуміння загрожує послабленням міжнародного правопорядку. У зв'язку з цим під час ухвалення рішення щодо запровадження економічних санкцій необхідно виходити насамперед із того, щоб суб'єкти, наділені повноваженнями в цій сфері, діяли виключно в межах цих повноважень. Таким чином, проблема правомірності

застосування економічних санкцій безпосередньо пов'язана із санкційною компетенцією [85, с. 73], яка передбачає дотримання як матеріальних, так і процесуальних вимог, визначених Статутом ООН та регламентами її органів.

Щодо матеріальних вимог, вони стосуються розмежування санкційної компетенції органів ООН. Так, як обговорювалося вище, згідно зі Статутом ООН, санкційними повноваженнями наділені РБ і ГА ООН, із явним пріоритетом повноважень Ради Безпеки [5, ст. 5–6].

Щодо процесуальних вимог, то вони закріплені Розділом VII Статуту ООН. Відповідно до ст. 39, РБ ООН «визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» [5]. Встановлення РБ ООН існування однієї з цих ситуацій є підставою для надання рекомендацій або ухвалення рішення щодо заходів, які мають бути вжиті у відповідності зі ст. 41 [5]. Коли РБ ООН приймає рішення про застосування примусових заходів в порядку цієї статті і жадає від держав-членів їхнього застосування, виконання цих заходів державами стає обов'язковим на підставі ст. 25 [5].

При цьому статут не вимагає, щоб РБ ООН прямо посилалася на конкретні статті установчого документа. Важливим, натомість, є встановлення РБ ООН факту існування загрози миру, порушення миру або акту агресії, аби привести в дію положення Розділу VII Статуту ООН [160, с. 855]. Так само установчий договір, залишаючи відкритим перелік заходів, закріплений у ст. 41, наділяє РБ ООН широкою дискрецією у виборі конкретних видів економічних санкцій. Як наслідок, усі заходи, що застосовуються РБ ООН, «є результатом багаторічного досвіду її роботи з урахуванням певних соціально-економічних відносин... спектр таких санкцій може бути дуже широким» [161, с. 30].

В цьому контексті варто зауважити, що і визначення «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» є політичним рішенням, прийняття якого також належить до дискреційних повноважень РБ ООН [52, с. 4]. Як вказує практика цього органу, поняття «загроза миру» може тлумачитися дуже широко, охоплюючи ситуації, які порушують або загрожують порушенню мирного співіснування держав, в тому числі збройні конфлікти,

загрози їх початку, тероризм, серйозні порушення прав людини, епідемічні загрози тощо [4, с. 32].

Пояснюється це, зокрема, відсутністю в міжнародному праві юридично обов'язкової дефініції понять «загроза миру» або «порушення миру». Таким чином, РБ ООН має право кваліфікувати ситуацію як таку, що загрожує миру і безпеці, на власний розсуд [49, с. 26]. Така кваліфікація нерідко носить політизований та вибірковий характер, як пояснювалося у підрозділі 1.1. Нагадаємо, що цьому сприяє насамперед інститут права вето, який значно обмежує можливість застосування економічних санкцій і часто спричиняє безпорадність, а, отже, неефективність РБ ООН у здійсненні її функцій.

Тісно пов'язаною з інститутом права вето є проблема оперативності запровадження РБ ООН санкцій, що безпосередньо впливає на їхню ефективність. Адже, варто враховувати те, що розроблення і ухвалення РБ ООН санкційної резолюції саме по собі не має негайного примусового впливу на делінквента, а лише створює правові підстави для реалізації державами-членами визначених примусових заходів – процес, який також відрізняється своєю довготривалістю. Тому, як стверджує П. ван Бергейк, «одна з поширених помилок – санкції узгоджуються занадто довго. Країна, щодо якої вони вводяться, встигає підготуватись – змінити структуру економіки, створити резерви й запаси» [162, с. 115–138].

Необхідно підкреслити, що, окрім РБ ООН, важливу роль на етапі розроблення та прийняття санкційної резолюції відіграють її допоміжні органи, а також інші органи ООН. Ключовими з них є Комітети із санкцій та Секретаріат ООН [49, с. 32].

Цікаво, що протягом тривалого часу основний акцент робився на питаннях імплементації державами-членами санкційних резолюцій, як головному чиннику ефективності примусових заходів. Такий підхід залишав поза увагою роль інституційної складової механізму реалізації санкцій у межах ООН і посприяв формуванню хибних уявлень про одноосібну відповідальність держав-членів за

реалізацію економічних санкцій. Це призвело до нехтування органами ООН своїми обов'язками в цій сфері [163, с. 150].

Зокрема, що стосується діяльності Секретаріату ООН, то деякі оглядачі підкреслюють неналежне виконання цим органом своїх обов'язків [163, с. 159]. Водночас, хоча секретаріат не приймає безпосередньої участі в розробці та імplementації санкційної політики ООН, помилковим є применшення його ролі в цих процесах, адже саме він відповідає за забезпечення координації та комунікації в межах системи ООН [164]. До того ж, як вказують Е. Каріш і Л. Рікард-Мартін, РБ ООН значною мірою покладається на секретаріат для отримання «важливих інституційних знань, необхідної матеріальної, технічної та організаційної підтримки» [163, с. 159]. У зв'язку з цим варто погодитися з вченими, які зазначають, що «вузьке бачення секретаріатом своєї ролі обмежує ефективність санкцій; замість того, щоб реагувати, секретаріат повинен забезпечити лідерство своїх найвищих посадових осіб у формулюванні єдиної санкційної політики та координації всіх органів ООН у більш узгоджених зусиллях з імplementації санкцій» [163, с. 159].

Що ж до комітетів із санкцій, то вони є допоміжними органами РБ ООН і складаються з усіх її членів [49, с. 32]. Як правило, комітет із санкцій створюється на підставі санкційної резолюції РБ ООН, в якій визначаються його повноваження [49, с. 38].

Зазвичай до компетенції комітетів із санкцій входять питання: 1) прогнозування; 2) встановлення необхідності введення, зміни та припинення економічних санкцій; 3) визначення характеру, змісту та об'єктів санкційних заходів; 4) координація та контроль за виконанням санкційних програм; 5) визначення та надання дозволів, що звільняють від виконання санкційних зобов'язань, тощо [160, с. 856].

З урахуванням цих завдань ефективність економічних санкцій значною мірою залежить від ретельності роботи комітетів із санкцій, що безпосередньо впливає на якість санкційної резолюції, її обґрунтованість і законність. Особливого значення ці твердження набувають у контексті запровадження секторальних

санкцій, ефективна реалізація яких, на відміну від всеосяжних санкцій, вимагає глибокого та детального розуміння внутрішніх механізмів функціонування економіки держави-об'єкта санкцій та її політичної кон'юнктури [141, с. 15]. Схожа логіка притаманна індивідуальним санкціям, ефективність яких залежить від міцності доказової бази, на підставі якої ухвалюється рішення про застосування економічних санкцій, а також повноти інформації, яка дозволяє ідентифікувати підсанкційних осіб [141, с. 16].

В цьому контексті важливо зауважити, що питання правомірності також зберігають свою актуальність для санкцій РБ ООН, зокрема в частині дотримання норм МГП та МППЛ [165, с. 7].

Частково це питання було вирішено шляхом впровадження двох ключових заходів. По-перше, на комітети із санкцій було покладено обов'язок включати до санкційних програм положення про виключення з гуманітарних міркувань задля задоволення основних гуманітарних потреб і забезпечення дотримання економічних і соціальних прав у державі-дестінаторі санкцій, а також положення про регулярні оцінки гуманітарного впливу санкцій [166, с. 53]. По-друге, як зазначалося раніше, для мінімізації негативних наслідків для цивільного населення була запропонована концепція «розумних» санкцій. На практиці, на жаль, вказані заходи не призвели до бажаних результатів.

Так, хоча цілеспрямовані санкції були розроблені для мінімізації гуманітарних проблем санкційних режимів ООН, на практиці ці примусові заходи рідко зберігають свій адресний характер. Т. Бірстекер і З. Худакова пов'язують це з тим, що заборони та обмеження цілеспрямованих санкцій можуть бути розширені в процесі їх імплементації державами-членами [143, с. 118]. Крім того, окрема держава може бути одночасно об'єктом різних санкційних програм, запроваджених декількома адресантами економічних санкцій. Тому, незважаючи на численні покращення в цій сфері, одним із найбільших викликів, що стоїть на шляху подальшого застосування цілеспрямованих санкцій ООН сьогодні, є уникнення завдання супутньої шкоди цивільному населенню [143, с. 122].

До того ж, виявилося, що цілеспрямовані санкції мають «власний дефіцит легальності», який пов'язується передусім з недотриманням процесуальних гарантій прав осіб під час їх застосування [167, с. 225]. Це питання набуло особливої гостроти в контексті санкційного режиму РБ ООН проти афганського руху «Талібан» та терористичної організації «Аль-Каїда» [167, с. 226]. При його реалізації особи потрапили до санкційних списків за відсутності: 1) належних критеріїв визначення відповідальних осіб; 2) чітко передбачених доказових стандартів; 3) належного повідомлення таких осіб про підстави їх включення до списку; 4) процедури перегляду незалежним і неупередженим органом рішення про включення до списків, який був би уповноважений на прийняття юридично обов'язкових рішень [143, с. 120].

Логічним наслідком цих інституційних недоліків системи цілеспрямованих санкцій стали судові процеси, ініційовані в національних судах держав-членів ООН, а згодом і в регіональних судах, таких як Суд ЄС та ЄСПЛ. В переважній більшості випадків розгляд судових справ завершувався скасуванням правових актів, якими імплементувалися відповідні резолюції РБ ООН.

Хрестоматійним прикладом в цьому випадку є справа Каді [168, с. 53], яка стала поштовхом до серії інституційних реформ в межах ООН. В результаті, на підставі резолюції РБ ООН від 19 грудня 2006 р. № 1730 (2006) було створено Контактний центр для приймання прохань про виключення з санкційного переліку [169], а також інститут Омбудсмена та Канцелярії Омбудсмена ООН – на підставі резолюції РБ ООН від 17 грудня 2009 р. № 1904 (2009) [170].

Однак, незважаючи на ці системні перетворення, актуальність проблематики дотримання прав людини при застосуванні індивідуальних санкцій РБ ООН зберігається з огляду на рекомендаційний характер мандатів запроваджених інституцій [167, с. 228].

Актуальність цієї проблематики зумовлюється і тим, що деякі з санкційних резолюцій РБ ООН не передбачають об'єктивних критеріїв, що підтверджують досягнення цілей санкційного режиму і одночасно є умовами його припинення, а

також терміну його дії. У зв'язку з цим багато існуючих режимів продовжуються автоматично та без належного перегляду з боку комітетів із санкцій [143, с. 119].

Натомість ті з них, що закріплюють вищевказані положення, для прийняття рішення про виключення особи із санкційного списку або скасування санкційної програми в цілому, за загальним правилом вимагають консенсусу членів комітету із санкцій, до якого входять члени РБ ООН. Ці фактори автоматично ускладнюють прийняття відповідного рішення та надають йому політичного забарвлення [160, с. 856]. Як наслідок, багато існуючих санкційних програм ООН продовжують діяти за замовчуванням після того, як їхня потенційна ефективність вичерпалася [143, с. 119]. Ці обставини також вносять до порядку денного питання легальності таких економічних санкцій, адже їх застосування вважається правомірним виключно до моменту досягнення реалізації цілей санкційного впливу [78].

Наведені тези дозволяють нам підійти до обговорення наступного проблемного аспекту, який виникає на стадії ухвалення санкційної резолюції РБ ООН. Цей аспект пов'язаний із якістю юридичної опрацьованості тексту рішень РБ ООН. Так, по-перше, кожна санкційна резолюція «повинна бути чітко сформульована і в ній має бути точно вказана лінія поведінки, яка очікується від держави-об'єкта санкцій, аби було зрозуміло, які зміни в політиці призведуть до скасування санкцій» [41, с. 182–183]. Це також важливо з точки зору ефективності санкцій, яка впливає на їхню легальність. Як зазначає М. Боссуйт, економічні санкції, які є легальними на початку, можуть перестати бути такими, «якщо через розумний проміжок часу вони не призводять до бажаного результату. Відсутність ефективності підриває їхню легальність» [78].

По-друге, зв'язок між чіткістю і точністю тексту резолюції та ефективністю економічних санкцій РБ ООН існує також через те, що резолюції є для держав-членів джерелом інформації про завдання, які покладаються на них для здійснення примусових заходів. Відтак, ступінь досягнення поставлених резолюціями цілей економічних санкцій значною мірою залежить від якості юридичного опрацювання ключових формулювань, що містяться у тексті цих документів [41, с. 181]. З цієї причини низка науковців стверджує, що для забезпечення належного виконання

імплементційних обов'язків державами-членами ООН слід використовувати стандартні формулювання та надавати відповідні термінологічні пояснення [130, с. 17].

Після дослідження міжнародного рівня реалізації санкцій РБ ООН, логічним є перехід до аналізу цього процесу на національному рівні. Останній також має специфічні риси, які відображають особливості санкцій РБ ООН як примусових заходів, що застосовуються міжнародною організацією. Зокрема, це стосується того, що резолюції РБ ООН є актами міжнародного права, адресованими державам-членам, і слугують для них джерелом прав та обов'язків. Натомість безпосередніми виконавцями економічних санкцій виступають суб'єкти внутрішньодержавних правопорядків, до яких належать органи державної влади, фізичні та юридичні особи. Засобом правового регулювання їхньої поведінки є національне право кожної держави-члена ООН. Це означає, що для того, аби положення санкційної резолюції РБ ООН стали безпосереднім джерелом прав та обов'язків для зазначених осіб, останні повинні набути чинності в межах національно-правових систем держав-членів. Це досягається за допомогою імплементації цих документів у національне законодавство [171, с. 257].

Таким чином, надання резолюціям РБ ООН юридичної сили в національних правопорядках держав-членів є ключовим елементом правового механізму реалізації економічних санкцій ООН [41, с. 33]. Це, у свою чергу, зумовлює виникнення ряду проблемних аспектів.

Так, економічні санкції часто не досягають своїх цілей через повну або часткову відмову держав від імплементації резолюцій РБ ООН, що позбавляє санкційні режими всеосяжного й координованого характеру, знижуючи їхню ефективність. Причинами цього можуть бути різноманітні фактори, такі як відсутність політичної волі держави-члена, брак ресурсів для розробки та впровадження національного законодавства, створення матеріально-технічної бази, необхідної для забезпечення виконання законодавчих вимог тощо [172, с. 26]. Останній фактор набув поширення у зв'язку з запровадженням «розумних» санкцій, які, порівняно з всеосяжними примусовими заходами, є більш витратними

як для держав-членів ООН, так і для приватного сектору, який зобов'язаний дотримуватися передбачених економічними санкціями заборон та обмежень [141, с. 16].

Окреме місце займає проблема, пов'язана з повною і точною передачею змісту рішень РБ ООН [172, с. 26]. Остання зумовлюється відсутністю у резолюціях РБ ООН дефініцій її ключових термінів [173, с. 51], що залишає значну свободу розсуду для органів влади держав-членів і перешкоджає уніфікованому виконанню санкцій. Більше того, як вказують Т. Бірстекер, М. Туріньо та С. Еккерт, різні підходи до інтерпретації одного й того самого терміна зустрічаються не тільки в різних національних правопорядках, але й серед національних органів влади [141, с. 15].

До того ж, резолюції РБ ООН часто стикаються з проблемою несвоєчасної імплементації, що також позначається на їхній ефективності [172, с. 26].

Насамкінець, важливим елементом імплементації економічних санкцій, який часто недооцінюється, є забезпечення дотримання санкцій приватним сектором. Більшість санкційних заходів не могли б бути ефективними та залишилися б «нездійсненими», якби їх виконання залежало виключно від державної влади. У зв'язку з цим вкрай важливим є правове регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій суб'єктами приватного права. Це питання розглядається у наступному розділі цього дослідження.

2.2.1.2. Застосування економічних санкцій ЄС

На сьогодні, ЄС розглядає санкції або «обмежувальні заходи» як важливий інструмент СЗБП [174, с. 250], який застосовується задля «запобігання конфліктам, реагування на виникаючі чи поточні кризи, а також сприяння миру, демократії, повазі до верховенства права, прав людини та міжнародного права» [175].

При цьому цілі застосування обмежувальних заходів варіюються від «захисту цінностей, фундаментальних інтересів та безпеки ЄС до зміцнення міжнародної безпеки» [175]. В Основних принципах застосування обмежувальних заходів

(санкцій) від 07 червня 2004 р. (далі – Основні принципи), зазначається, що санкції застосовуються «як важливий засіб підтримання та відновлення міжнародного миру і безпеки відповідно до принципів Статуту ООН» і принципів СЗБП ЄС [155, ст. 2]. Метою цих заходів є «зміна у політиці або діяльності цільової країни, частини країни, уряду, юридичних або фізичних осіб» та приведення їх у відповідність до цілей, окреслених у рішенні Ради ЄС [155, ст. 4].

З наведеного вище, а також практики застосування санкцій ЄС, можна зробити такі висновки. По-перше, підстави для застосування обмежувальних заходів свідчать про те, що санкційна політика ЄС ґрунтується на понятті його власних інтересів та інтерпретації загальноприйнятих універсальних цінностей, таких як мир і безпека, права людини, які ЄС активно просуває на міжнародній арені [110, с. 35]. По-друге, обмежувальні заходи запроваджуються ЄС на виконання санкційних резолюцій РБ ООН, проте можуть як розширювати та доповнювати їх, так і вводитися незалежно [176, с. 208]. Як наслідок, серед обмежувальних заходів, що запроваджуються ЄС, доцільно виокремити три групи.

Перша група заходів об'єднує економічні санкції, що вводяться на підставі відповідних резолюцій РБ ООН і повністю дублюють їхній зміст. Останні є обов'язковими для держав-членів ЄС, які одночасно з цим є членами ООН і зобов'язані імплементувати рішення РБ ООН. Показово, що хоча ЄС не є членом ООН, резолюції РБ ООН імплементуються в національні правовпорядки держава-членів ЄС за допомогою правових актів міжнародної регіональної організації, а не напряду, що підкреслює специфічність правового простору, який існує в межах ЄС [177, с. 222]. Друга група обмежувальних заходів ЄС – так звані «додаткові заходи» – включає економічні санкції, які за своїм обсягом є ширшими ніж обмеження, узгоджені і запроваджені РБ ООН. І, нарешті, третя група примусових заходів охоплює односторонні економічні санкції ЄС [178, с. 6–7].

З огляду на те, що економічним санкціям ООН та практиці їх застосування увагу було присвячено у попередньому підпункті, далі пропонується розглянути типологію саме односторонніх економічних санкцій ЄС.

У своїй санкційній політиці ЄС застосовує широкий спектр примусових заходів економічного характеру, які для зручності дослідження доцільно об'єднати у відповідні категорії. Так, залежно від сутності обмеження, економічні санкції ЄС можна поділити на: «1) ембарго на зброю, 2) заборону на в'їзд до ЄС, 3) заморожування активів, 4) економічні санкції або обмеження співпраці в секторах економіки, включаючи імпортно-експортні обмеження на товари, зупинення інвестицій тощо» [179]. При цьому найпоширенішими заходами в санкційному інструментарії ЄС є заморожування активів, тобто блокування доступу фізичних і юридичних осіб до банківських рахунків та інших активів, що знаходяться в ЄС. Зазвичай ці обмеження поєднуються з заборонами на в'їзд на територію ЄС [82, с. 4]. У свою чергу, вищевказані заходи входять до двох більш широких категорій: секторальні санкції та індивідуальні санкції [7, с. 5].

Інша класифікація стосується організаційної логіки того чи іншого режиму санкцій ЄС, на підставі якої можна виділити санкційні програми за географічним охопленням та горизонтальні санкційні програми. Більшість санкційних режимів ЄС підпадають під першу категорію. Що стосується горизонтальних санкційних програм, то наразі в ЄС діють 3 автономні режими, які стосуються використання хімічної зброї, кібератак і порушень прав людини, а також 1 горизонтальний режим, запроваджений на виконання резолюції РБ ООН від 02 жовтня 2001 р. № 1373 (2001) і націлений на боротьбу з тероризмом [7, с. 5].

Звертаючись безпосередньо до питань правового регулювання застосування економічних санкцій в ЄС, варто зауважити, що «цей процес складається з декількох рівнів, що в тому числі пов'язується з дворівневою системою законодавства ЄС. В цій системі один із рівнів представлений правом ЄС, яке включає первинне і вторинне законодавство, де останнє створюється інституційними органами ЄС і має юридично обов'язкову силу на його території. Інший ж рівень представлений національним законодавством кожної держави-члена ЄС. Додатковим чинником, який визначив такий процес реалізації санкцій ЄС, є дуальна організація влади, яка складається з системи інститутів і органів ЄС та системи органів влади держав-членів, з розподілом сфер компетенції для кожної

з систем» [180, с. 66]. Зокрема, «сфера застосування економічних санкцій є виключною компетенцією ЄС, що означає, що держави-члени не можуть запроваджувати санкції в індивідуальному порядку» [174, с. 251].

Розглядаючи перший етап – етап ініціювання та введення економічних санкцій – необхідно зазначити, що останній є однаковим для всіх груп санкцій, що можуть запроваджуватися ЄС. Як зауважує Р. А. Абдуллаєв, «статутні документи ЄС не містять жодних положень щодо імплементації рішень РБ ООН чи будь-якої іншої міжнародної організації» [181, с. 51]. При цьому, аналізуючи практику ЄС в сфері виконання рішень РБ ООН, вчений доходить висновку, що у цих випадках застосовується загальна процедура [181, с. 53], яка розглядається нижче.

Отже, правову основу етапу ініціювання та введення економічних санкцій створює ст. 29 ДЄС, яка дозволяє ЄС «ухвалювати рішення, які визначають підхід Союзу до конкретного питання географічного або тематичного характеру» [67]. Ці рішення ухвалюються Радою ЄС за пропозицією Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки (далі – Верховний представник ЄС) або окремої держави-члена [67, ст. 30]. При цьому, згідно з ст. 31 ДЄС, рішення про запровадження обмежувальних заходів мають бути прийняті одностайно [67].

Наступним кроком на етапі ініціювання та введення економічних санкцій є ухвалення Радою ЄС кваліфікованою більшістю голосів регламенту, що здійснюється на підставі спільної пропозиції Верховного представника ЄС і Європейської комісії [182, ст. 215]. Слід зауважити, що така двоступенева процедура є характерною виключно для санкцій, реалізація яких зачіпає «питання спільної торговельної політики та функціонування внутрішнього ринку, де ЄС володіє виключною та спільною компетенціями відповідно» [182, ст. 3, 4]. Інші ж види обмежувальних заходів, «як-то ембарго на постачання зброї та заборони на поїздки, перебуваючи у віданні держав-членів, вимагають виключно прийняття державами національного законодавства для імплементації рішень Ради ЄС» [82, с. 5].

За загальним правилом, обмежувальні заходи ЄС приймаються на термін від 6 до 12 місяців, по спливу яких санкційні програми можуть бути продовжені.

Рішення про продовження санкційного режиму ЄС ухвалюється за процедурою, аналогічною тій, що застосовується при введенні економічних санкцій [178, с. 11].

Слід зазначити, що наведений вище механізм введення економічних санкцій зумовив низку практичних проблем. Зокрема, проблемною виявилася вимога щодо одностайного ухвалення рішень Ради ЄС, яка суттєво гальмує процес введення та продовження економічних санкцій або ж «взагалі може виявитися нездійсненою через протилежні економічні інтереси держав-членів» [174, с. 252]. За висновками дослідників Дж. Шнайдерба та П. М. Вебера, «у порівнянні зі США, інституційна структура ЄС та суперечливі економічні інтереси держав-членів значно ускладнюють запровадження санкцій. Неоднорідність держав-членів ЄС у їхній економічній взаємозалежності з потенційним об'єктом санкцій робить ухвалення санкцій менш імовірними, а самі заходи – більш слабкими» [183, с. 2].

Додатковим проблемним аспектом є питання законності обмежувальних заходів ЄС з точки зору його наднаціонального права. Так, «хоча юрисдикція Суду ЄС в сфері СЗБП є виключенням, а не правилом, з набуттям чинності Лісабонським договором від 13 грудня 2007 р., фізичні та юридичні особи, чиї права були порушені запровадженням індивідуальних санкцій ЄС, отримали можливість оскаржувати рішення та регламенти Ради ЄС у судовому порядку» [184, с. 9]. З того часу, акти Ради ЄС стали предметом ретельного судового контролю, «під час якого Суд ЄС неодноразово наголошував на необхідності дотримання принципу належної правової процедури та основоположних прав людини при введенні обмежувальних заходів, зокрема, права на ефективний засіб правового захисту» [174, с. 252].

Окрім цього, поряд із відповідністю економічних санкцій *acquis* ЄС, дискусійним є питання їхньої правомірності з точки зору міжнародного права. Під час аналізу цієї проблематики, доцільно звернутися до вище наданої класифікації економічних санкцій ЄС, яка виокремлює заходи, що повністю віддзеркалюють примусові заходи РБ ООН, доповнюють їх та запроваджуються за їх відсутності. Так, економічні санкції, застосовані на виконання резолюцій РБ ООН, не викликають питань щодо їхньої узгодженості з міжнародно-правовими

зобов'язаннями. При цьому, як підкреслює Ж. М. Тувенен, якщо економічні санкції є заходами, спрямованими на виконання санкцій РБ ООН, то питання щодо їхньої відповідності міжнародному праву буде зводиться до визначення легальності самих санкцій РБ ООН [51, с. 157].

Що стосується додаткових заходів ЄС та його автономних санкційних режимів, то їхня сумісність з міжнародним правом має оцінюватися окремо. При розгляді цієї проблематики треба мати на увазі такі ключові тези. Зокрема, як вважають Д. Коваль та Б. Бернацький, «санкції ЄС – це санкції одразу 27 держав-членів об'єднання. Те, що рішення ухвалюються групою держав, додає політичної та правової ваги вжитим заходам... До того ж рішення 27 держав... мають значно вищу міжнародно-правову легальність, ніж подібні односторонні акти» [4, с. 34]. Водночас беззастережно погодитися з цим твердженням не вбачається можливим. Так, дійсно, аналіз міжнародної практики застосування економічних санкцій вказує на те, що односторонні санкції ЄС мають значно вищу міжнародно-правову легальність, порівняно, наприклад, з односторонніми санкціями США. Але визначальним чинником цього є не колективний характер економічних санкцій ЄС, а прихильність організації до дотримання міжнародного права під час їх реалізації, як це унормовано в Основних принципах [155, ст. 3] та ДЄС [67, ч. 5 ст. 3].

Другий етап реалізації санкцій в ЄС представлений етапом імплементації цих заходів, яку здійснює кожна держава-член ЄС. Так, ст. 29 ДЄС передбачає, що держави-члени «повинні забезпечити відповідність своєї національної політики позиціям Союзу» [67]. У свою чергу, «виконання рішень Ради ЄС передбачає здійснення державами-членами подальших кроків з їх імплементації» [174, с. 252].

Варто зауважити, що така складова процесу імплементації, як прийняття державами-членами відповідних нормативно-правових актів з метою транспозиції рішення Ради ЄС до національних правопорядків [185, с. 37], є характерною тільки для реалізації рішень Ради ЄС щодо застосування заборон на поїздки та ембарго на постачання зброї. Натомість, як вказувалося вище, «процедура введення решти економічних санкцій передбачає ухвалення регламенту Ради ЄС, який є нормативно-правовим актом прямої дії і підлягає безпосередньому застосуванню в

усіх державах-членах ЄС» [174, с. 252]. Незважаючи на це, «на практиці, регламенти Ради ЄС часто мають ознаки директив, які делегують завдання з імплементації окремих його положень державам-членам і потребують прийняття додаткових нормативно-правових актів на національному рівні, аби повною мірою виконати вимоги регламенту» [174, с. 252]. Вказані особливості були враховані при аналізі імплементації економічних санкцій в ЄС, що здійснюється нижче.

Отже, при обговоренні цього етапу необхідно насамперед підкреслити, що його реалізація «покладається на децентралізовану систему, яка складається з мозаїк імплементаційних практик держав-членів ЄС» [174, с. 252].

Одним із наслідків такої децентралізації «стали суперечливі інтерпретації державами ключових положень актів Ради ЄС» [174, с. 252]. Певною мірою вказана проблема була усунена шляхом ухвалення Радою ЄС Керівних принципів щодо імплементації та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) в рамках СЗБП від 4 травня 2018 р. та Найкращих практик ефективної імплементації обмежувальних заходів від 27 червня 2022 р., «які мають на меті стандартизацію термінології, що застосовується у відповідних актах ЄС та нормативно-правових актах держав-членів при запровадженні економічних санкцій» [174, с. 252].

Водночас зазначені документи не вирішили повністю проблему нерівномірної імплементації регламентів Ради ЄС. Ця проблематика залишається актуальною для реалізації винятків та вилучень, обґрунтованих гуманітарними міркуваннями. Наведені спостереження однаково характерні для всіх видів економічних санкцій, що запроваджуються ЄС в односторонньому порядку.

Так, впровадження заборон на в'їзд, що належить до компетенції держав-членів ЄС [119, с. 84], покладається на національні органи влади. Останні ухвалюють остаточне рішення щодо надання доступу до території держав-членів, є відповідальними за видачу віз, здійснення прикордонного контролю та вжиття винятків та вилучень з гуманітарних міркувань, що зумовлює наявність різних підходів до правозастосування [185, с. 39].

Що стосується ембарго на постачання зброї, то реалізація цих санкційних приписів також входить до компетенції національних органів держав-членів ЄС

[182, ст. 346], перелік та обсяг повноважень яких значною мірою відрізняються в окремих юрисдикціях. На практиці це зумовило існування низки уповноважених органів, які користуються різними підходами до тлумачення рішень Ради ЄС [186, с. 125].

У випадку торговельних та фінансових санкцій, їх виконання, як зазначалося вище, зазвичай не потребує додаткових заходів з боку держав-членів ЄС. Проте з цього правила існують винятки, одним із яких є, власне, вжиття винятків та вилучень з гуманітарних міркувань – сфера, що перебуває у віданні держав-членів ЄС [119, с. 87, 92]. Останні зобов'язані забезпечити відповідне правове регулювання питань видачі дозволів на здійснення діяльності, забороненої за інших обставин економічними санкціями, на національному рівні, визначивши, зокрема, компетентний орган державної влади в цій сфері [187, п. 26]. В цьому зв'язку зазначається, що, «хоча положення регламентів є спільними для всіх держав-членів ЄС, рішення про надання дозволів все одно ґрунтується на казусному аналізі конкретного запиту, який здійснюється різними органами влади, визначеними індивідуально для кожної з 27 національних юрисдикцій» [119, с. 92]. Це неминуче призводить до розбіжностей у тлумаченні навіть одного й того самого нормативно-правового акту.

Крім того, «різні підходи держав-членів ЄС до правової регламентації зазначеного питання призвели до створення понад 160 компетентних органів», що існують у різній кількості у державах-членах ЄС, та наділені різними повноваженнями [7, с. viii].

Поза правовою регламентацією вжиття винятків та вилучень з гуманітарних міркувань, проблемним аспектом залишається врегулювання юридичної відповідальності за порушення санкційних режимів в ЄС, оскільки зазвичай регламенти Ради ЄС покладають на держави-члени обов'язок визначити в національному законодавстві заходи впливу за порушення санкційних програм [185, с. 40]. Детальне обговорення цього питання здійснюється в наступному розділі нашого дослідження.

Таким чином, аналіз правового забезпечення застосування економічних санкцій ЄС свідчить про наявність як переваг, так і недоліків обраного наднаціональною організацією підходу. До переваг, врахування яких було б корисним для України, слід віднести: 1) орієнтованість санкційних режимів переважно на забезпечення дотримання норм, які захищають цінності міжнародного співтовариства, ніж на досягнення цілей внутрішньої чи зовнішньої політики; 2) строковий характер санкційних режимів; 3) розмежування санкційних режимів на горизонтальні режими та режими за географічним охопленням; 4) регламентація порядку видання дозволів на здійснення операцій, які є винятками у застосуванні економічних санкцій з гуманітарних міркувань; 5) ефективність судового захисту прав та інтересів осіб, чий права були порушені застосуванням індивідуальних санкцій.

Визначивши правові засади запровадження економічних санкцій міжнародними організаціями, далі пропонується розглянути це питання в контексті держав. З огляду на обмежений обсяг цього дослідження, доцільним видається зосередження уваги на досвіді США, Канади та Великої Британії, які є лідерами за кількістю запроваджених антиросійських санкцій, обсягами ресурсів, інвестованих у розвиток санкційної інфраструктури, а також рівнем координації санкційної політики як між собою, так і з ЄС [7, с. viii].

2.2.2. Застосування економічних санкцій, що накладаються окремими державами

2.2.2.1. США

США мають «тривалу історію застосування економічних санкцій, які стали невід'ємною складовою зовнішньої політики цієї держави мало не відразу після здобуття нею незалежності» [188, с. 34]. Водночас, як вказує Р. Нефью, «перші випадки звернення до цих примусових заходів робилися державою, яка на той час не мала достатньої економічної та політичної ваги, необхідної для ефективності

запроваджених нею санкцій» [189, с. 94]. Після Другої світової війни ця ситуація зазнала значних змін, і економічні санкції стали одним із ключових інструментів впливу США.

Цікаво також, що до початку XX ст. в законодавстві США фактично не існувало спеціальних нормативно-правових актів, присвячених правовому регулюванню застосування економічних санкцій. До того часу примусові заходи застосовувалися хаотично. Як правило, це відбувалося на підставі окремих актів Конгресу США [190, с. 137]. Відповідні повноваження законодавчого органу закріплювалися у ч. 8 ст. 1 Конституції США, згідно з якою «регулювання торгівлі з іноземними державами та ухвалення необхідних для цього законів до компетенції Конгресу» [191]. Сьогодні Конгрес США продовжує спиратися на ці повноваження під час ухвалення законів, якими запроваджуються примусові заходи [190, с. 138]. Ці закони містять положення, які «зобов'язують Президента США вжити відповідних заходів для забезпечення виконання санкцій» [192, с. 1]. Вказані акти утворюють розгалужену систему законодавства, детальне висвітлення якої в межах цього дослідження не уявляється можливим з огляду на його обмежений обсяг. Тому «пропонується обмежитися лише вказівкою на те, що цілий масив законодавчих актів Конгресу США в сфері економічних санкцій можна класифікувати на ті, що вводять примусові заходи за географічним охопленням і адресуються певній державі, та ті, що передбачають горизонтальні санкції» [190, с. 138]. При цьому варто звернути увагу на те, що, попри загальну тенденцію відмови від використання всеосяжних санкцій у міжнародній практиці [58, с. 23], й досі чинними залишаються закони Конгресу США, якими запроваджуються всеосяжні санкційні програми [193]. Ця обставина викликає зауваження з точки зору МГП та МППЛ. Адже, такі примусові заходи нерідко супроводжуються добре задокументованими негативними гуманітарними наслідками [194, с. 180], що ставить під сумнів їхню легальність.

Окрім цього, Конгрес США ухвалює «рамкові закони, які делегують повноваження щодо запровадження економічних санкцій Президенту США» [190,

с. 138]. Ця група законів складається з трьох провідних документів: TWEA, NEA та IEERA.

TWEA є найстарішим нормативним актом, який «наділяє Президента США повноваженнями щодо обмеження торгівлі з іноземними державами в період війни шляхом видання виконавчих указів, які мають силу законів» [189, с. 100]. Незважаючи на те, що «дія положень цього закону поширювалася тільки на період війни, де-факто Президенти США використовували надані TWEA повноваження задля оголошення надзвичайного стану у мирний час і застосування економічних санкцій проти іноземних держав, фізичних і юридичних осіб» [63, с. 93]. Ці широкі та фактично непідконтрольні Конгресу США повноваження було обмежено у 1976 р. після ухвалення NEA, «який заборонив застосування економічних санкцій у мирний час» [66, с. 2].

Натомість з ухваленням IEERA, «Президент США знову отримав повноваження із запровадження економічних санкцій у мирний час, але з певними обмеженнями» [190, с. 138]. Так, IEERA уповноважує Президента США на «оголошення надзвичайного стану винятково у відповідь на незвичну, надзвичайну та зовнішню загрозу (тобто таку, яка має своє джерело за межами держави) національній безпеці, зовнішній політиці чи економіці США» [195, ст.1701(a)]. При цьому «використання повноважень у відповідь на кожну нову загрозу має ґрунтуватися на новому оголошенні Президентом США надзвичайного стану щодо такої загрози» [195, ст.1701(b)].

До того ж, згідно з ст. 1703 IEERA, Президент США «зобов'язаний консультуватися з Конгресом США перед здійсненням своїх повноважень» [195]. У свою чергу, згідно з NEA, «після завершення кожного року з моменту проголошення надзвичайного стану, для його подальшого продовження Президент США зобов'язаний ухвалити окреме рішення про це» [196, ст. 1622(d)].

Як вбачається з наведеного вище, головним обґрунтуванням для введення економічних санкцій з боку США є загроза їхнім національним інтересам або безпеці. Як слушно зазначають Д. Коваль і Б. Бернацький, «під цю підставу можна звести всі санкційні режими США» [4, с. 54]. Втім, законодавство США не

передбачає чітких критеріїв для визначення надзвичайної загрози, що є предметом критики з боку науковців. Адже це створює можливість для широкого та варіативного тлумачення цього поняття, чим час від часу зловживають США.

З погляду міжнародного права, така практика викликає занепокоєння в частині правомірності економічних санкцій, введених на цій підставі. Це обумовлюється тим, що за загальним правилом санкції, «будучи реакцією на міжнародні правопорушення, мають на меті захист інтересів, охоронюваних міжнародним правом, які належать його суб'єктам. Тому застосування санкцій для захисту національних інтересів є правомірним лише у разі, якщо порушення останніх одночасно є порушенням норм міжнародного права. Водночас посилення виключно на національні інтереси, охорона яких прямо і безпосередньо не передбачена нормами міжнародного права, видається сумнівною підставою для обґрунтування законності застосування санкційного примусу» [190, с. 140].

Щодо видів економічних санкцій, які застосовуються США, то ІЕЕРА наділяє Президента США повноваженнями видавати виконавчі укази, якими запроваджуються торговельні та фінансові санкції як всеосяжного, так і цілеспрямованого характеру. При цьому при введенні останніх, Президент США може або самостійно визначати перелік підсанкційних осіб у виконавчому указі, або делегувати це повноваження відповідному органу, найчастіше – OFAC. Як правило, OFAC уповноважується відповідним указом на втілення введених примусових заходів, діючи в координації з іншими органами влади [66, с. 4].

Окрім згаданих актів Конгресу США, існує також низка нормативно-правових документів, що надають Президенту США або іншим органам виконавчої влади повноваження щодо застосування конкретних видів економічних санкцій [66, с. 5–7].

Окремо слід звернути увагу на Акт про участь в ООН від 1945 р., «який слугує правовою основою для санкційних режимів, запроваджених на виконання резолюцій РБ ООН, і який наділяє Президента США повноваженнями щодо застосування економічних санкцій, передбачених такими резолюціями» [66, с. 3]. Характерним є те, що «санкційні програми США зазвичай розширюють економічні

заборони та обмеження, що містяться у резолюціях РБ ООН» [190, с. 138–139]. У зв'язку з цим «при введенні виконавчими указами економічних санкцій на виконання рішень РБ ООН, Президент США посилається на NEA та ІЕЕРА, що забезпечує гнучкість у застосуванні санкцій як щодо осіб, визначених РБ ООН, так і щодо осіб, проти яких США застосовують санкції в національних інтересах» [66, с. 4].

Що стосується суб'єктів реалізації санкційної політики США, то, як випливає з наведеного вище, до їхнього кола входять органи законодавчої і виконавчої влади. Так, Конгрес США, як орган законодавчої влади, уповноважується, зокрема, на ініціювання, введення та скасування економічних санкцій [66, с. 13–14]. Ці повноваження здійснюються Конгресом «шляхом прийняття законів, що уповноважують або вимагають від Президента США вживати визначені примусові заходи, а також шляхом припинення дії надзвичайного стану в порядку, передбаченому NEA, тим самим скасовуючи економічні санкції, запроваджені на підставі ІЕЕРА» [66, с. 14].

Одночасно з цим Президент США, «окрім видання виконавчого указу про застосування економічних санкцій на вимогу Конгресу США, може також діяти одноосібно, реалізуючи делеговані йому TWEA, NEA та ІЕЕРА повноваження. У цьому випадку консультативно-дорадчу функцію виконує Рада національної безпеки США, яка є головним форумом для обговорення Президентом США питань національної безпеки та зовнішньої політики з його старшими радниками та урядовцями» [189, с. 101].

Водночас як Конгрес, так і Президент США наділені повноваженнями у сфері правового регулювання застосування гуманітарних винятків. Особливість підходу США полягає в тому, що такі винятки використовуються для пом'якшення негативних економічних наслідків для третіх держав, зокрема американських партнерів і союзників, а також у тих випадках, коли це відповідає інтересам зовнішньої політики або національної безпеки США. Конгрес реалізує ці повноваження через закріплення у законодавчих актах випадків, коли Президент США має право або зобов'язаний запроваджувати винятки. Президент, своєю

чергою, може здійснювати ці повноваження самостійно шляхом регламентації відповідних положень у його виконавчих указах [66, с. 10].

Насамкінець, слід окремо наголосити на ролі Конгресу і Президента США у припиненні санкційних програм. Що стосується Конгресу, то ці повноваження втілюються в тому числі через встановлення у законодавчих актах, що запроваджують примусові заходи, строків їх дії або критеріїв, які визначають досягнення цілей санкційного режиму та водночас слугують умовами для його припинення. Натомість, як підкреслює Р. Нефью, хоча більшість законів містять такі положення, їх формулювання часто є розмитими та недостатньо конкретними [189, с. 99]. Також, як вказувалося вище, Конгрес США може реалізувати свої повноваження в цій сфері шляхом припинення дії оголошеного Президентом США надзвичайного стану, що, однак, на практиці є досить складним процесом, до якого Конгрес майже ніколи не вдається [183, с. 4].

Що стосується Президента США, то припинення запроваджених ним економічних санкцій відбувається автоматично після завершення однорічного строку дії надзвичайного стану, якщо не приймається рішення про його продовження. Окрім цього, Президент США може видати указ про припинення надзвичайного стану [196, ст. 1622(a)]. На практиці, як і у випадку з Конгресом, Президент США рідко користується цими повноваженнями.

Такий підхід американської правової системи істотно відрізняється від практики ЄС, де санкції мають тимчасовий, більш вузькоцільовий характер і підлягають скасуванню після досягнення визначених результатів. У цьому контексті підхід ЄС розглядається як більш виважений, оскільки, як наголошувалося у підпункті 2.2.1.1, своєчасне скасування економічних санкцій є важливим елементом забезпечення правомірності цього інструменту [152, с. 31].

Подальше виконання ухвалених нормативно-правових актів здійснюється органами виконавчої влади США, «головну роль серед яких відіграють Міністерство фінансів США, Міністерство торгівлі США та Державний департамент США. Кожен з перелічених органів є відповідальним за втілення у

життя конкретних заборон і обмежень, які узгоджуються з відведеною йому компетенцією» [190, с. 139].

Зокрема, Державний департамент США адмініструє такі види примусових заходів, як заборони на в'їзд, ембарго на постачання зброї та припинення надання допомоги іноземним урядам. Він також відіграє ключову роль у зборі інформації про потенційні об'єкти санкційного впливу, зокрема через виявлення поведінки, яка може слугувати підставою для введення санкцій, та надання підтримки у підготовці доказової бази для включення суб'єктів до санкційних списків. До того ж, Державний секретар США приймає рішення про застосування економічних санкцій проти іноземних терористичних організацій та урядів, які спонсорують акти міжнародного тероризму [66, с. 11–12].

У свою чергу, Міністерство торгівлі США, зокрема, його агентство – BIS, відповідає за реалізацію експортних обмежень [66, с. 12–13].

Зрештою, Міністерство фінансів США накладає фінансові санкції та забезпечує контроль за використанням голосу США під час голосування в міжнародних фінансових організаціях. Відповідні повноваження надаються міністерству нормативно-правовими актами, прийнятими Конгресом і Президентом США, якими запроваджуються санкційні режими. Зазначені акти зазвичай делегують повноваження щодо визначення виду фінансових санкцій Міністру фінансів США, який здійснює їх у консультації з Державним секретарем або іншими компетентними органами [66, с. 12].

При цьому важливо наголосити, що головним виконавцем санкційної політики США є OFAC – федеральне агентство, що входить до складу Міністерства фінансів США. Однією з прерогатив OFAC є впровадження економічних санкцій [197], що здійснюється «шляхом ведення санкційного реєстру, до якого цей орган вносить, змінює та усуває інформацію про підсанкційних осіб («SDN-список») як на власний розсуд, так і на підставі рішень відповідних органів (всі інші списки – «non-SDN-списки»)» [198, с. 3].

Таким чином, OFAC відповідає не лише за внесення осіб до санкційних списків, але й за їх виключення. Так, особи можуть звернутися до OFAC із

проханням про адміністративний перегляд рішення щодо їх включення до списку, процедура якого викладена в Кодексі федеральних правил [199, с. 233–235].

Водночас, незважаючи на передбачене американським законодавством право на оскарження, його реалізація на практиці є мало ефективною через відсутність чіткої регламентації процедури прийняття рішень OFAC [199, с. 235].

Одночасно з цим особа, яка скористалася процедурою адміністративного перегляду, може оскаржити рішення OFAC у судовому порядку. Утім, предметом судового розгляду у таких випадках є лише дотримання OFAC встановленої законом процедури, а не перегляд рішення цього органу по суті. З огляду на такий обмежений обсяг судового контролю, а також надану американським законодавством органам виконавчої влади «широку (близьку до безмежної) автономію в питаннях зовнішньої політики» та національної безпеки [4, с. 58], задоволення позовних вимог трапляється вкрай рідко [199, с. 236–237]. Таким чином, проблематика дотримання гарантій прав людини під час запровадження індивідуальних санкцій зберігає свою актуальність і для США.

Окрім зазначеного вище, важливим аспектом діяльності OFAC є видача ліцензій, що дозволяють здійснювати транзакції, заборонені санкційним законодавством [66, с. 10–11].

Наостанок, слід додати, що перераховані вище органи влади США не складають вичерпний список відомств та агентств, залучених до процесу реалізації економічних санкцій. Залежно від характеру обмежень та функціональної спрямованості того чи іншого органу, до цього процесу можуть бути залучені й інші суб'єкти владних повноважень [66, с. 10]. Це, зокрема, стосується органів, уповноважених на забезпечення виконання вимог санкційного законодавства, детальний аналіз діяльності яких здійснюється у наступному розділі.

Підсумовуючи, зазначимо, що США мають розвинену санкційну інфраструктуру, сформовану на основі багаторічного досвіду використання санкцій як інструмента політичного та економічного впливу. Невід'ємною частиною цієї інфраструктури є розгалужене законодавство, яке наділяє виконавчу владу США широкою дискрецією в сфері застосування санкцій. З одного боку,

такий підхід забезпечує оперативність прийняття рішень про введення, внесення змін або скасування економічних санкцій. З іншого боку, майже безмежна влада виконавчих органів США та домінування національних інтересів в питаннях запровадження санкцій нерідко призводять до порушень норм міжнародного та внутрішнього права, зокрема гарантій прав людини. Понадто, попри передбачене право осіб на адміністративне та судове оскарження санкційних рішень, ефективність захисту їхніх прав у межах цих процедур є низькою.

Поряд з вказаними недоліками санкційна політика США має й позитивні аспекти, до яких слід віднести: розмежування санкційних режимів на горизонтальні та географічні, регламентацію порядку видання дозволів на здійснення операцій, що становлять винятки з режиму санкцій з гуманітарних міркувань (хоча й за умови їх відповідності інтересам США). Ці аспекти варто врахувати під час формування та реалізації національної санкційної політики України.

Дослідивши досвід США, перейдемо до аналізу правового механізму застосування економічних санкцій в Канаді.

2.2.2.2. Канада

Як і США, Канада має у своєму розпорядженні широкий спектр економічних санкцій, спрямованих проти іноземних держав та осіб, що перебувають під їхньою юрисдикцією, а також проти терористичних організацій.

Нормативну основу застосування Канадою економічних санкцій складають три основоположні закони: UNA, SEMA та JVCFOA.

Перед тим, як перейти до більш детального аналізу кожного з цих нормативно-правових актів, слід надати декілька загальних коментарів. Необхідно зауважити, що жоден з них не надає визначення поняттю «економічні санкції». Натомість офіційний веб-сайт Уряду Канади визначає санкції як «інструмент зовнішньої політики, який використовується для вирішення проблем міжнародного миру та безпеки, грубих порушень прав людини та іноземної корупції» [200].

Також слід зауважити, що вищенаведені документи передбачають схожий механізм застосування економічних санкцій: усі три закони уповноважують Генерал-губернатора Канади – офіційного представника глави Канадської монархії – ухвалювати акти, якими запроваджуються економічні санкції, визначаючи їхні види та винятки з введених заборон та обмежень [201, с. 6].

Так, UNA, що був прийнятий Канадою з метою визначення порядку імплементації санкційних резолюцій РБ ООН у внутрішньодержавний правопорядок, наділяє генерал-губернатора повноваженнями ухвалювати накази та регламенти, які відтворюють зміст санкційних заборон й обмежень, передбачених резолюціями РБ ООН [202, ст. 2].

Слід зауважити, що кожний наказ та регламент, прийнятий генерал-губернатором відповідно до UNA, підлягає обов'язковому поданню на розгляд Парламенту Канади негайно після його прийняття. Парламент, своєю чергою, має право скасувати поданий акт протягом 40 днів з моменту його внесення шляхом ухвалення відповідного рішення обома палатами [202, ч. 1 ст. 4].

З точки зору міжнародного права, економічні санкції, запроваджені відповідно до UNA, викликають найменше сумнівів щодо їхньої правомірності. Проте, як зазначалося вище, навіть санкції РБ ООН можуть піддаватися критиці через можливі порушення прав людини. У зв'язку з цим Канада, імплементуючи індивідуальні санкції РБ ООН, повинна забезпечити наявність внутрішньодержавних правових механізмів, які б надавали підсанкційним особам належні засоби правового захисту, включаючи можливість оскарження їх включення до санкційного переліку. З іншого боку, проблематика законності вказаних економічних санкцій може полягати в тому, що Канада не завжди оперативно оновлює акти, ухвалені генерал-губернатором. Як наслідок, навіть після припинення санкційного режиму ООН, канадські санкції продовжують діяти протягом тривалого часу, що позбавляє ці примусові заходи легальності [109, с. 45–46].

В той час, як UNA слугує правовою основою для запровадження економічних санкцій ООН, SEMA та JVCFOA складають нормативний базис для запровадження Канадою односторонніх санкцій.

Згідно з SEMA, генерал-губернатор запроваджує санкції за наявності однієї з таких обставин: 1) міжнародна організація, інша ніж ООН, або об'єднання держав, членом яких є Канада, закликає своїх членів вжити економічних заходів проти іноземної держави; 2) відбулося порушення міжнародного миру та безпеки, яке призвело або може призвести до серйозної міжнародної кризи; 3) в іноземній державі відбулися грубі та систематичні порушення прав людини; 4) громадянин іноземної держави, який є іноземною державною посадовою особою або пов'язаною з нею особою, вчинив значне корупційне правопорушення або є його співучасником [38, ч. 1 ст. 3]. Поряд з цим, SEMA наділяє Парламент Канади повноваженнями скасовувати або змінювати наказ або регламент генерал-губернатора за пропозицією, прийнятою в обох палатах Парламенту [38, ст. 7].

Відповідно до SEMA, Канада застосовує економічні санкції проти окремих держав, їхніх регіонів і секторів економіки, а також проти фізичних та юридичних осіб [203, с. 5]. Зокрема, законом передбачені такі обмеження, як заборони на експорт та імпорт товарів або послуг, заборона на проведення будь-яких правочинів з підсанкційною особою або її майном, заморожування, арешт та конфіскація майна, заборони на швартування суден або посадки літаків, заборони на технічну допомогу [38, ст. 4].

У свою чергу, відповідно до JVCFOA, економічні санкції підлягають застосуванню проти іноземних громадян, які, на думку генерал-губернатора, є відповідальними за грубі порушення прав людини або є співучасниками таких порушень, а також проти державних посадових осіб або пов'язаних з ними осіб, які є відповідальними за вчинення значного корупційного правопорушення або є його співучасниками [204].

Можна помітити, що SEMA і JVCFOA регламентують схожі, майже ідентичні підстави для застосування економічних санкцій. В цьому контексті слід зауважити, що, незважаючи на спільні підстави, ці закони регулюють

запровадження Канадою різних видів санкційних режимів: SEMA створює правове підґрунтя для введення географічних санкційних програм, які можуть включати всеосяжні і цілеспрямовані санкції, JVCFOA – для введення горизонтальних санкційних програм, які включають тільки індивідуальні санкції.

Наразі Урядом Канади запроваджено та ведеться Зведений автономний санкційний список Канади, який містить інформацію щодо підсанкційних осіб, примусові заходи проти яких були запроваджені на підставі SEMA та JVCFOA [205].

Поряд із вищезгаданими законами, санкційне законодавство Канади також складають інші нормативно-правові акти, серед яких важливо згадати ССС, який надає уряду повноваження створювати список заборонених терористичних організацій і призначати кримінальне покарання, яке може включати в тому числі примусові заходи, подібні до індивідуальних санкцій (заморожування, вилучення, арешт або конфіскація майна) [206, ст. 83.05, 83.08, 83.13]. Також, FACFOA, відповідно до якого Канада накладає арешт або заморожує активи «політично значущих іноземних осіб», забороняє здійснення з ними або їхнім майном будь-яких правочинів, а також вводить заборону на в'їзд для таких осіб на прохання держави, яка переживає політичну невизначеність або внутрішні заворушення [207].

Зауважимо, що економічні санкції Канади, введені на підставі вищезазначених законів, викликають більше питань щодо їхньої відповідності міжнародному праву порівняно з санкціями, які впроваджуються відповідно до UNA. Відтак, при застосуванні односторонніх економічних санкцій, Канада повинна враховувати, чи узгоджуються ці примусові заходи з міжнародно-правовими нормами [109, с. 45–49].

Що стосується інституційної основи канадської санкційної політики, то її складають численні органи влади, уповноважені на запровадження, адміністрування та забезпечення дотримання економічних санкцій. В той час, як забезпечення дотримання канадських економічних санкцій як останній елемент їх реалізації розглядається в наступному розділі, нижче мова піде про інституційний

механізм Канади, який забезпечує введення та адміністрування економічних санкцій.

Так, з наведеного вище випливає, що ключову роль у процесі впровадження економічних санкцій відіграє генерал-губернатор, який ухвалює рішення щодо вжиття примусових заходів за поданням Кабінету Міністрів Канади. Окрім застосування економічних санкцій, генерал-губернатор також наділений повноваженнями встановлювати винятки для здійснення забороненої санкціями діяльності шляхом прийняття відповідних наказів та регламентів [203, с. 12].

У свою чергу, в межах Кабінету Міністрів Канади за адміністрування санкцій, запроваджених на підставі UNA, SEMA та JVCFOA, відповідає Міністр закордонних справ Канади. Саме міністр надає рекомендації генерал-губернатору щодо осіб, проти яких доцільно застосувати економічні санкції на підставі SEMA або JVCFOA [203, с. 4].

До того ж, приписами UNA, SEMA, JVCFOA та FACFOA, Міністр закордонних справ Канади уповноважується розглядати заяви на отримання дозволів та сертифікатів на здійснення забороненої санкційним законодавством діяльності [203, с. 12–13].

Окремі повноваження надаються міністру на розгляд заяв підсанкційних осіб щодо їх виключення з автономних санкційних списків. В такому випадку останній має право на власний розсуд вирішувати, чи рекомендувати генерал-губернатору вилучити ім'я заявника з санкційного списку або внести до нього зміни. Детальна правова регламентація цієї процедури надається у SEMA, JVCFOA та FACFOA.

Додатково, вказані нормативно-правові акти закріплюють право осіб, які помилково потрапили до автономних санкційних списків, звернутися до Міністра закордонних справ Канади з проханням виправити помилку. За результатами розгляду заяви, міністр може прийняти позитивне рішення та видати такій особі сертифікат або ж відмовити. Рішення, прийняте за результатами розглянутих вище процедур, може бути оскаржене в судовому порядку у Федеральному суді Канади [203, с. 11].

Особлива процедура передбачена для застосування таких економічних санкцій, як арешт та конфіскація майна. Останні виконуються на підставі наказу, виданого генерал-губернатором відповідно до JVCFOA [208, ст. 4(1)(b)] та SEMA [38, ст. 4(1)(b)]. Подальша реалізація цих санкцій вимагає від Міністра закордонних справ Канади звернутися до суду з клопотанням про конфіскацію майна на підставі JVCFOA або SEMA.

Що стосується санкцій, запроваджених відповідно до CCC, то генерал-губернатор відповідає за визначення терористичних організацій за рекомендацією Міністра громадської безпеки Канади, який, своєю чергою, є відповідальним за розгляд заяв про виключення з відповідного списку та вжиття винятків згідно з положеннями CCC [203, с. 5].

Узагальнюючи, слід вказати, що підхід Канади до застосування економічних санкцій має спільні риси з підходами ЄС та США і демонструє як переваги, так і недоліки. Зокрема, недоліками є потенційна невідповідність санкційних режимів нормам міжнародного та національного права, що в тому числі зумовлено несвоєчасним переглядом санкційних списків. До переваг канадської моделі належать: розмежування санкційних режимів на горизонтальні та географічні, закріплення процедури надання дозволів на здійснення забороненої санкціями діяльності з гуманітарних міркувань, наявність механізмів адміністративного та судового оскарження санкційних рішень. Водночас особливістю санкційної практики Канади є включення конфіскації до переліку економічних санкцій.

Наступним питанням, що підлягає аналізу, є правове забезпечення застосування економічних санкцій у Великій Британії.

2.2.2.3. Велика Британія

Велика Британія традиційно була провідним голосом у ЄС щодо застосування санкцій і відігравала важливу роль у заохоченні інших держав-членів до їх вжиття. Зважаючи на те, що Велика Британія була державою-членом ЄС, санкційні програми, запроваджені цією країною, регулювались законодавством ЄС

[199, с. 56]. Однак після Брекзиту ця ситуація змінилася, і Великій Британії довелося створити власну правову базу для впровадження санкційних програм.

Задля цього у 2018 р. було прийнято SAMLА, який визначає самостійні повноваження Великої Британії на запровадження, імплементацію, забезпечення дотримання та скасування односторонніх та багатосторонніх санкцій [209, с. 5]. Одразу зазначимо, що, як і у випадку вище розглянутих адресантів економічних санкцій, односторонні санкції Великої Британії, викликають більше питань щодо їхньої відповідності міжнародному праву, ніж багатосторонні санкції.

Так, SAMLА надає повноваження Державному секретарю у закордонних справах, справах співдружності націй та розвитку (далі – Державний секретар) та Міністру фінансів Великої Британії видавати регламенти про застосування санкцій у випадках, визначених у ст. 1 цього документу [210, ст. 1].

SAMLА дозволяє Великій Британії вводити як географічні, так і тематичні санкційні режими [211], кожен з яких запроваджується регламентом Державного секретаря або Міністра фінансів Великої Британії.

Особливістю санкційного законодавства Англії є те, що «піддані Сполученого Королівства також можуть опинитися під санкціями, однак ця практика є винятком» [4, с. 62]. Окрім цього, SAMLА дозволяє накладати санкції проти фізичних та юридичних осіб у прискореному порядку, якщо такі особи вже опинилися під односторонніми санкціями ЄС, США, Канади або іншої держави, визначеної відповідним нормативно-правовим актом, і це відповідає суспільним інтересам. Також SAMLА дозволяє запроваджувати санкції проти особи шляхом надання її опису, а не за іменем [212]. Зауважимо, що з точки зору дотримання процесуальних прав осіб, така практика є доволі спірною.

Щодо видів економічних санкцій, то SAMLА передбачає можливість запровадження широкого спектру економічних санкцій, включаючи: 1) фінансові; 2) торговельні; 3) імміграційні санкції, відомі як заборони на в'їзд; 4) санкції щодо повітряних і морських суден – так звані транспортні санкції [213].

Важливо підкреслити, що, окрім SAMLА, існують й інші нормативно-правові акти, якими надається додаткове правове регулювання окремим видам

економічних санкцій. Серед них важливо згадати Акт про боротьбу з тероризмом, злочинністю та безпеку від 2001 р. та Акт про боротьбу з тероризмом від 2008 р., які складають нормативну основу запровадження фінансових санкцій [214].

Реалізація цих примусових заходів розподілена між окремими органами влади Великої Британії в межах відведеної їм компетенції. Так, FCDO відповідає за розробку міжнародної санкційної політики. FCDO веде переговори про всі міжнародні санкції та «несе загальну відповідальність за політику Великої Британії в сфері санкцій» [4, с. 63]. Окрім повноважень загального характеру, цей орган також наділений компетенцією вести санкційний список – Список санкцій Великої Британії, який містить інформацію про осіб, на яких накладенні обмеження відповідно до SAMLA, та вид застосованих обмежень [214].

У свою чергу, за реалізацію фінансових санкцій відповідальність несе Казначейство Його Величності (далі – Казначейство), яке адмініструє примусові заходи через свій структурний підрозділ – OFSI [213]. До повноважень OFSI, зокрема, належать: 1) запровадження та адміністрування фінансових санкцій; 2) визначення кола підсанкційних осіб згідно з автономними санкційними режимами Великої Британії; 3) співпраця з FCDO для забезпечення узгодженості відповідних санкційних списків; 4) видача ліцензій, що дозволяють здійснювати заборонені санкційним законодавством фінансові операції [4, с. 63].

Наразі OFSI веде два списки осіб: 1) «Консолідований список осіб, на яких поширюються заморожування активів», який містить інформацію про осіб, чиї активи було заморожено на виконання односторонніх санкційних програм Великої Британії та програм РБ ООН; 2) «Список осіб, на яких поширюються фінансові та інвестиційні обмеження», що містить інформацію про осіб, на яких поширюються спеціальні фінансові та інвестиційні обмеження [214].

Розглядаючи повноваження OFSI на видання ліцензій, слід зазначити, що винятки із заборон та обмежень, встановлених фінансовими санкціями, а також повноваження на видання ліцензій містяться у регламентах Державного секретаря та Міністра фінансів Великої Британії, прийнятих відповідно до SAMLA [214]. Інші акти санкційного законодавства також можуть містити положення, якими

регулюються питання надання ліцензій на здійснення забороненої санкціями діяльності. В цьому контексті цікаво зауважити, що окремі санкційні режими Великої Британії, зокрема ті, які реалізуються на підставі Акту про боротьбу з тероризмом, злочинністю та безпеку від 2001 р. та Акту про боротьбу з тероризмом від 2008 р., не передбачають чітко визначених підстав для видачі ліцензій. Відповідне законодавство лише уповноважує OFSI на видачу ліцензій на умовах, які Казначейство вважає доцільними і які найкраще сприятимуть досягненню політичних пріоритетів Великої Британії [214].

У зв'язку з цим система видачі дозволів OFSI вважається доволі заплутаною, що нерідко є підставою для її критики. Ще однією причиною критики є широка дискреція цього органу. OFSI має право відмовити у видачі ліцензії навіть за умови виконання усіх необхідних вимог, якщо вважає, що «ліцензування цієї діяльності є недоцільним» [212].

Торговельні санкції адмініструються та впроваджуються DBT. В межах DBT функціонує Об'єднаний підрозділ з експортного контролю, який втілює систему експортного контролю Великої Британії і відповідає за видачу ліцензій на експорт товарів. У свою чергу, Відділ ліцензування імпорту DBT займається імплементацією торговельних санкцій, що стосуються імпорту [213].

Щодо транспортних санкцій, то їх впровадження перебуває в межах компетенції Міністерства транспорту Великої Британії. До його компетенції також входить видача ліцензій в цій сфері. Поряд з цим Міністерство внутрішніх справ Великої Британії впроваджує заборони на в'їзд. Винятки з заборон та обмежень, передбачених імміграційними санкціями, реалізуються під час процедури отримання візи [213].

Насамкінець, важливо звернути увагу на процедуру виключення осіб із санкційних списків Великої Британії або внесення до них змін. До набуття чинності Актом про економічні злочини (прозорість та правозастосування) у 2022 р., вилучення осіб із відповідного санкційного списку могло відбуватися шляхом періодичного перегляду регламентів, який проводив Уряд Великої Британії. Однак зазначений акт скасував вимогу щодо обов'язкових періодичних переглядів

санкційних списків. Як наслідок, підсанкційні особи втратили автоматичний механізм перегляду їхнього статусу і наразі мають доступ лише до процедури оскарження рішень про включення до санкційних списків відповідно до положень SAMLA [212]. Так, SAMLA закріплює право підсанкційних осіб звернутися до Державного секретаря або Міністра фінансів Великої Британії з проханням змінити або вилучити інформацію про них із санкційного списку. У разі наявності визначених законом підстав такі особи також можуть претендувати на відшкодування шкоди [215, с. 17].

Окрім адміністративної процедури оскарження регламентів, виданих Державним секретарем або Міністром фінансів Великої Британії, SAMLA також надає особам можливість скористатися процедурою судового перегляду [215, с. 20]. У цьому контексті складнощі можуть виникнути при спробах особи оскаржити рішення про її включення до санкційних списків у рамках прискореного процесу, оскільки при підготовці та прийнятті такого рішення Уряд Великої Британії фактично покладається на доказову базу, підготовлену іншим адресантом економічних санкцій [212]. Відповідно, підсанкційні особи можуть зіткнутися з проблемою обмеженого доступу до інформації щодо підстав застосування санкцій та доказів, на яких ґрунтується рішення. Така ситуація суперечить гарантіям прав людини, закріпленим, зокрема, ЄКПЛ, чияю учасницею Велика Британія і досі залишається.

Наведене вище дозволяє зробити висновок про наявність спільних і відмінних характеристик правової регламентації застосування економічних санкцій Великою Британією порівняно з ЄС, США та Канадою. До спільних рис належать проблемні аспекти, пов'язані з потенційною невідповідністю санкцій нормам міжнародного та національного права, зокрема щодо гарантій прав людини. Ця невідповідність обумовлена: відсутністю механізму періодичного перегляду санкційних списків, можливістю внесення осіб до таких списків у прискореному порядку та шляхом надання їх опису, а також застосуванням економічних санкцій проти британських підданих. Серед позитивних аспектів підходу Великої Британії варто відзначити: розмежування санкційних режимів на

горизонтальні та географічні, встановлення процедур надання дозволів на здійснення забороненої санкціями діяльності з гуманітарних міркувань, наявність адміністративних і судових механізмів оскарження санкційних рішень.

Проаналізувавши іноземний досвід правового забезпечення застосування економічних санкцій, доцільно звернутися до аналізу вітчизняного підходу, що дозволить оцінити його переваги та недоліки у порівнянні з міжнародною практикою.

2.2.3. Правовий механізм застосування економічних санкцій в Україні: сучасний стан та рекомендації щодо вдосконалення

Головним нормативно-правовим актом, який забезпечує регламентацію суспільних відносин в сфері застосування економічних санкцій Україною, є ЗУ «Про санкції». Тому аналіз правового забезпечення застосування економічних санкцій в Україні необхідно розпочати з нього.

Так, закон не містить терміна «економічні санкції». Замість нього використовується поняття «спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції)», під якими законодавець розуміє примусові заходи, що «можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність» з метою «захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави» [65, ст. 1]. На підставі цього визначення можна дійти висновку, що під економічними санкціями слід розуміти ті самі заходи, але чий зміст має економічне забарвлення [216, с. 212].

Більш чітке уявлення про сутність економічних санкцій досягається шляхом подальшого тлумачення ст. 3 закону. Визначаючи підстави для застосування

примусових заходів, вказана стаття закріплює широкий перелік юридичних фактів, серед яких згадуються: «дії... які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина...» (п. 1 ч. 1 ст. 3); вчинення таких самих дій «стосовно іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої» (ч. 3 ст. 3); резолюції ГА та РБ ООН (п. 2 ч. 1 ст. 3); рішення та регламенти Ради ЄС (п. 3 ч. 1 ст. 3); «факти порушень Загальної декларації прав людини, Статуту ООН» (п. 4 ч. 1 ст. 3) [65].

Сумарний аналіз положень наведених статей дозволяє зробити такі висновки. Як видно, ЗУ «Про санкції» «служує правовим підґрунтям для застосування Україною примусових заходів, які можуть мати різну міжнародно-правову природу» [217, с. 157]. Залежно від цієї природи визначається і правомірність зазначених заходів у контексті міжнародного права. Зокрема, економічні санкції, запроваджені на підставі резолюції РБ ООН [65, п. 2 ч. 1 ст. 3], як зазначалося раніше, є «найменш дискусійними з точки зору їхньої міжнародно-правової легальності» [217, с. 158]. Водночас примусові заходи, введені на основі резолюції ГА ООН [65, п. 2 ч. 1 ст. 3], не мають такої ж правомірності. Тому запровадження економічних санкцій на цій підставі вимагає більшої обачності з боку України.

Схожі міркування можуть бути надані «в контексті такої підстави для застосування економічних санкцій, як рішення та регламенти Ради ЄС. Вказане положення було закріплено у зв'язку з євроінтеграційним процесом України, який вимагає гармонізації національного законодавства з правом ЄС. У свою чергу, в межах цього перехідного етапу і до набуття Україною повноправного членства, реалізація санкційних програм ЄС Україною з точки зору міжнародного права не є підставою, що автоматично виключає протиправність дій України, які можуть мати місце при запровадженні санкційних пакетів ЄС» [217, с. 158].

Також окрему увагу слід приділити такій підставі для запровадження економічних санкцій, як «факти порушень Загальної декларації прав людини та Статуту ООН» [65, п. 4 ч. 1 ст. 3]. В цьому випадку, як слушно зауважує

О. О. Нігрєєва, «вибір цих міжнародно-правових інструментів викликає здивування через їх різну правову природу» [110, с. 35], адже незважаючи на пропозиції визнавати за Загальною декларацією прав людини звичаєву силу, це твердження є дискусійним. В цьому контексті варто зауважити, що «навіть при визнанні обов'язковості деяких положень цього документа, поодинокі факти їх порушень можуть бути недостатньою підставою для застосування санкцій» [217, с. 158]. Отже, ця підстава має бути конкретизована та викладена за зразком регламентації цього питання, яка використовується Канадою [200], зокрема шляхом вказівки на «серйозні», «систематичні» або «грубі» порушення прав людини (Див. Додаток 2).

Насамкінець, запровадження Україною економічних санкцій на підставі вчинення визначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 закону дій «стосовно іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої» [65, ч. 3 ст. 3] також «може викликати питання щодо міжнародної правомірності запроваджених примусових заходів, оскільки останні, власне, як і у випадку попередньо обговореної підстави, можуть підпадати під категорію примусових заходів, що застосовуються третіми сторонами» [217, с. 158], – концепції, чиє існування та юридична обов'язковість залишаються дискусійними в міжнародному праві.

Таким чином, «наведені вище спостереження вказують, перш за все, на те, що Україні при застосуванні економічних санкцій необхідно мати чітке уявлення про міжнародно-правову природу запроваджуваних примусових заходів та обережно підходити до вибору відповідної правової підстави, яка повинна відповідати приписам міжнародного права. Дотримання цієї умови є важливим задля забезпечення ефективності вжитих спеціальних економічних заходів, які, у випадку їх оскарження адресатами економічних санкцій за допомогою міжнародних судових процедур, не будуть скасовані через їх неправомірність» [217, с. 158–159].

Поряд із вимогою щодо відповідності підстав для запровадження санкцій міжнародному праву, «висувається також вимога дотримання принципів національного права при їх правовій регламентації. Йдеться, зокрема, про те, що

правове регулювання підстав для застосування примусових заходів має узгоджуватися із засадничим принципом правової визначеності» [217, с. 159]. Адже, як зауважує С. О. Гриненко, п. 1 ч. 1 ст. 3 закону нечітко визначає, «які конкретно дії вважаються достатніми для застосування санкцій, що призводить до ситуації, коли інтерпретація підстав для застосування санкцій є відкритою для різних зловживань» [218, с. 189].

Слід зазначити, що такий підхід до визначення підстав для застосування санкцій є характерним не тільки для українського законодавства, адже схожі оціночні поняття містяться у нормативно-правових актах ЄС, США, Канади та Великої Британії. Натомість попри таку розповсюджену практику важливість акцентування уваги на цьому аспекті для України полягає в тому, що ефективність економічних санкцій залежить від якості та чіткості нормативно-правових актів, які закріплюють механізм застосування цих примусових заходів. Якщо такий механізм є нечітким або недостатньо обґрунтованим, то його реалізація на практиці може супроводжуватися порушеннями прав людини, гарантованими ЄКПЛ, стороною якої є Україна [219, с. 13]. Це, своєю чергою, відкриває шлях для звернень осіб, чий права були порушені економічними санкціями, до ЄСПЛ, рішення якого можуть перекреслити результативність цих заходів. Однак слід враховувати, що Україна в порядку ст. 15 ЄКПЛ заявила про тимчасовий відступ від окремих зобов'язань за конвенцією та додатковими протоколами до неї у зв'язку із військовим конфліктом [220].

В контексті обговорення ст. 1 та 3 ЗУ «Про санкції» також доцільно звернути увагу на визначене коло суб'єктів, проти яких цей нормативно-правовий акт передбачає можливість застосування економічних санкцій [65]. Аналіз зазначених статей дозволяє дійти висновку, що об'єктами санкцій можуть бути «суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність», що «фактично розширює сферу застосування економічних санкцій на осіб, які перебувають під юрисдикцією України» [217, с. 159]. Подібний підхід до визначення кола дестінаторів економічних санкцій не відповідає сучасній міжнародній практиці. Адже, здебільшого, санкції спрямовуються проти осіб, що перебувають поза

юрисдикцією держави, яка запроваджує такі примусові заходи [161, с. 32]. Це пояснюється тим, що «за своєю сутністю санкції є міжнародно-правовим механізмом політичного характеру, який застосовує одна держава проти іншої держави, її фізичних та юридичних осіб» [161, с. 34]. У свою чергу, «ототожнення міжнародно-правового інституту санкцій із національно-правовим інститутом юридичної відповідальності є недоречним тим більше, що наразі вітчизняне законодавство передбачає можливість притягнення осіб, що знаходяться під юрисдикцією України та займаються терористичною діяльністю, до адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності» [221, с. 55].

Окрім недоцільності, у цьому контексті також виникає аспект законності таких заходів. Так, запровадження економічних санкцій за наявності ознак чи підозр здійснення громадянином України терористичної або антидержавної діяльності без дотримання процедур, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України, позбавляє таку особу процесуальних гарантій. Це, знов-таки, «може призвести до негативних наслідків у вигляді фінансових та репутаційних втрат унаслідок рішень міжнародних судових інстанцій» [161, с. 34].

Наступним питанням, яке доцільно проаналізувати, є номенклатура економічних санкцій згідно з ЗУ «Про санкції». Розгляд цього питання варто розпочати із загальних зауважень. По-перше, слід зазначити, що закон закріплює можливість застосування 24 видів санкцій, які прямо закріплені в його положеннях. Водночас закон допускає введення «інших санкцій, що відповідають принципам їх застосування» [65, ст. 4]. На думку К. Л. Бугайчука, використаний законодавцем підхід не повною мірою відповідає принципу правової визначеності, адже «під час накладення будь-яких обмежень на громадян суб'єктам владних повноважень слід уникати розмитих формулювань... Наявність таких формулювань... може трактуватися як порушення принципу правової визначеності, особливо при визначенні порядку застосування заходів примусу» [161, с. 34].

По-друге, аналіз ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про санкції», свідчить про те, що закріплені нею види економічних санкцій є переважно цілеспрямованими за своїм характером. Останні можуть бути як персональними, так і секторальними [65, ст.

5]. Однак «вітчизняне санкційне законодавство та практика його застосування не передбачають розмежування санкційних режимів на горизонтальні та географічні» [217, с. 159–160] – практика, яка є характерною для санкційних режимів ЄС, США, Канади та Великої Британії. В цьому зв'язку «слухною є пропозиція щодо необхідності поступового відтворення санкційних режимів ЄС за горизонтальною логікою їх організації» [217, с. 160], враховуючи, знов-таки, зобов'язання України щодо приведення національного законодавства у відповідність до права ЄС [4, с. 83].

Також слід підкреслити, що деякі примусові заходи, застосовані в Україні як економічні санкції, не відповідають сучасній міжнародній практиці. Це, зокрема, стосується такого примусового заходу, як «стягнення в дохід держави активів...» [65, п. 1-1 ч. 1 ст. 4], адже наразі жодний з розглянутих адресантів економічних санкцій, окрім Канади, не використовує такий засіб санкційного впливу. На наш погляд, це пояснюється різною правовою природою економічних санкцій та конфіскації майна, про яку фактично йдеться у п. 1-1 ч. 1 ст. 4 закону [65]. Відмінність між цими заходами полягає, насамперед, у тимчасовому характері заборон і обмежень, передбачених санкціями, й остаточному та безповоротному характеру конфіскації. З урахуванням цього, а також через ризики можливих порушень прав людини, гарантованих в тому числі ЄКПЛ, при реалізації вказаного виду санкції, доцільним вбачається упорядкування номенклатури українських спеціальних обмежувальних заходів у відповідності до практики ЄС. Це може передбачати зведення переліку економічних санкцій до таких видів санкцій ЄС, як «ембарго на постачання зброї, заборони на поїздки, заморожування активів, фінансові та торговельні обмеження» [81, с. 8].

Поряд з видами економічних санкцій та підставами для їх застосування закон також регулює порядок застосування, скасування та внесення змін до примусових заходів. Так, ч. 1 ст. 5 закріплює коло суб'єктів, уповноважених на ініціювання застосування, скасування та внесення змін до санкцій. Серед них: ВРУ, Президент України, КМУ, НБУ, СБУ, а також Мін'юст України, які виносять на розгляд РНБОУ відповідні пропозиції [65].

Залежно від виду економічних санкцій, закон встановлює різні порядки прийняття рішень про їх застосування, скасування та внесення змін. Зокрема, рішення щодо персональних санкцій приймається РНБОУ та вводиться в дію указом Президента України. Натомість рішення щодо секторальних санкцій приймається РНБОУ, вводиться в дію указом Президента України та затверджується постановою ВРУ [65, ч. 2–3 ст. 5].

Специфічна процедура передбачена для застосування санкції у формі стягнення майна (далі – санкція стягнення). Відповідно до ч. 3 ст. 5, ч. 2 ст. 5-1 ЗУ «Про санкції», на підставі рішення РНБОУ про застосування санкції стягнення, затвердженого указом Президента України [65], Мін'юст України «звертається до Вищого антикорупційного суду з позовною заявою про застосування до відповідної фізичної або юридичної особи» санкції у вигляді стягнення майна [65]. Судове рішення про застосування цього виду санкцій «надсилається Фонду державного майна України для здійснення повноважень у сфері управління активами, щодо яких ухвалено судове рішення про застосування такої санкції», а також до апарату РНБОУ та КМУ [65, ч. 3 ст. 5-1]. Активи, «щодо яких ухвалено рішення про застосування такої санкції, підлягають передачі Фонду державного майна України», який «здійснює повноваження у сфері управління (у тому числі шляхом реалізації) активами» [65, ч. 3 ст. 5-1]. При цьому КМУ може визначити суб'єктом управління активами інший орган державної влади або іншого суб'єкта господарювання державного сектору економіки [65, ч. 3 ст. 5-1].

Що стосується внесення змін до економічних санкцій, то відповідне рішення також приймається РНБОУ на підставі пропозицій вище перелічених органів влади або за власною ініціативою [65, ч. 6 ст. 5]. Водночас задля скасування економічних санкцій, РНБОУ приймає рішення «у разі якщо застосування санкцій привело до досягнення мети їх застосування» [65, ч. 7 ст. 5].

Інформація про «всіх суб'єктів, щодо яких застосовано санкції», перелік застосованих, скасованих чи змінених санкцій «у розрізі кожної особи, щодо якої застосовано санкції», «підстави для застосування, скасування чи внесення змін до санкцій», «строк застосування санкцій та термін закінчення їх дії», а також

інформація про органи державної влади, відповідальні за виконання рішення РНБОУ про застосування, скасування, внесення змін до санкцій містяться у ДРС [222, ст. 22], ведення якого забезпечує апарат РНБОУ [65, ч. 5 ст. 5-4].

В контексті розглянутого правового механізму застосування економічних санкцій на увагу заслуговують такі аспекти. По-перше, чинне законодавство не закріплює обов'язкової процедури періодичного перегляду запроваджених санкцій, як це, наприклад, передбачено в законодавстві ЄС [178, с. 11]. Так, хоча, згідно з ч. 5 ст. 5 ЗУ «Про санкції», «рішення щодо застосування санкцій повинно містити строк їх застосування» [65], вплив цього строку, відповідно до закону, не є підставою ані для автоматичного скасування економічних санкцій, ані для перегляду відповідного рішення РНБОУ з метою продовження їхньої дії або припинення. На наш погляд, запровадження в українському законодавстві обов'язкової процедури періодичного перегляду застосованих санкцій є важливою умовою забезпечення їхньої ефективності та законності. Вказана процедура дозволяє виявити, чи продовжують примусові заходи сприяти досягненню заявлених цілей і чи досі існують підстави для правомірного обмеження прав підсанкційних осіб. Особливої актуальності описана проблематика набуває в контексті деяких рішень РНБОУ, якими персональні санкції вводяться безстроково або строком на 10 років [223]. Як впливає з п. 5.3 резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 1597 (2008) від 23 січня 2008 р. (далі – резолюція ПАРЄ), яка підкреслює необхідність обмеження у часі санкційних заборон, такий стан речей потребує змін [223].

До того ж аналіз рішень РНБОУ показує, що у більшості випадків не зазначається ціль введення санкцій, досягнення якої, відповідно до ч. 7 ст. 5 закону, є підставою для їх скасування. І, хоча, окремі відомості щодо підстави застосування економічних санкцій містяться у ДРС, останні також не дозволяють чітко визначити ціль обмежувальних заходів, оскільки в якості підстави зазвичай надається повна цитата п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про санкції» [223]. Натомість, як неодноразово підкреслювалося у підрозділі 2.1, вказівка на ціль економічних санкцій є необхідною передумовою їхньої легальності та ефективності.

По-друге, розбіжність між вітчизняним правовим механізмом застосування економічних санкцій та відповідними механізмами в розглянутих вище юрисдикціях полягає у відсутності в українському законодавстві положень, що передбачають винятки та вилучення із застосування санкцій із гуманітарних міркувань. Натомість правове закріплення механізму вжиття винятків з гуманітарних міркувань є важливим засобом забезпечення відповідності санкційних режимів вимогам МГП та МППЛ. З огляду на це, у вітчизняному законодавстві також доцільно врегулювати питання гуманітарних винятків, закріпивши відповідну процедуру видачі дозволів [4, с. 85].

По-третє, занепокоєння викликає відсутність у чинному законодавстві чітко визначених процедур, які регламентували б подання пропозицій щодо запровадження, скасування чи внесення змін до економічних санкцій відповідними органами державної влади, за винятком КМУ [225]. Оскільки наразі законодавство не висуває конкретних вимог до обґрунтування таких пропозицій з боку ВРУ, Президента України, НБУ, СБУ та Мін'юсту України. Зокрема, відсутні положення щодо необхідності викладення фактів і доказів, які підтверджують наявність підстав для застосування економічних санкцій, а також вимог щодо обґрунтування доцільності та ефективності застосування цих заходів. Для порівняння, Порядок підготовки пропозицій КМУ щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій, затверджений Постановою № 888 від 30 червня 2016 р. (далі – Порядок № 888), встановлює обов'язок щодо надання відповідної інформації у проєкті рішення КМУ про схвалення та подання на розгляд РНБОУ пропозицій стосовно застосування, скасування чи внесення змін до санкцій [225, п. 4–5].

Такий стан нормативно-правового регулювання ставить під сумнів дотримання процесуальних гарантій осіб, щодо яких в кінцевому підсумку РНБОУ ухвалює рішення про застосування економічних санкцій [226]. Як пояснюється у резолюції ПАРЄ, «цілеспрямовані санкції... мають безпосередній вплив на особисті права людини... їхнє впровадження, відповідно до Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, повинно враховувати мінімальні стандарти процедурного захисту та

юридичної достовірності» [224, п. 3–4]. Зокрема, повинні бути гарантовані «процедурні та субстантивні стандарти... для забезпечення достовірності та ефективності цілеспрямованих санкцій... Мінімальними процедурними стандартами відповідно до верховенства права є... [право]... бути належним чином сповіщеним та повністю поінформованим про звинувачення, що висувуються проти особи, та про прийняті рішення, як і про причини, що мотивують таке рішення» [224, п. 5].

Проблематика дотримання вказаних стандартів набуває особливої актуальності в контексті того, що закон не наділяє РНБОУ повноваженнями вносити зміни до поданих пропозицій. Наведені висновки знаходять підтвердження в роботах інших дослідників, які вказують на те, що РНБОУ відіграє роль «поштової скриньки», на яку надходять пропозиції, але які апарат РНБОУ «не перевіряє» [4, с. 85–86].

Ці законодавчі прогалини призвели до «збільшення кількості санкційних справ і позовів, які ставлять під сумнів санкційну політику загалом» [227]. В цьому контексті одразу слід зазначити, що чинне законодавство на сьогодні не передбачає адміністративної процедури перегляду санкційних рішень РНБОУ. Таке рішення може бути змінено лише шляхом прийняття РНБОУ нового акту щодо внесення змін до санкцій або їх скасування. Натомість оскарження санкційних рішень можливо в порядку адміністративного судочинства. Одночасно з цим варто зауважити, що, незважаючи на правове закріплення процедури судового оскарження, вона, як і у випадку США, рідко завершується задоволенням позовних вимог [228].

Що стосується органів влади, безпосередньо залучених до виконання санкційного законодавства України, то їх перелік чітко не визначається законом. Це призводить до відсутності системного бачення суб'єктів, які реалізують санкційну політику України. При цьому, як справедливо зауважує А. С. Климосюк, «до цих процесів може бути залучене досить широке коло суб'єктів, які є неоднорідними за своєю структурою» [229, с. 61]. У свою чергу, оскільки ЗУ «Про санкції» не встановлює суб'єктів владних повноважень, відповідальних за

здійснення кожного з 24 видів обмежувальних заходів, виявлення цих органів має відбуватися шляхом системного тлумачення вітчизняного галузевого та профільного законодавства. У своєму дослідженні, А. С. Климосюк дійшов висновку, що «на етапі реалізації конкретних санкцій такими суб'єктами залежно від виду застосованого обмежувального заходу можуть бути різні суб'єкти», як визначені в законодавстві, так і не передбачені в нормативно-правових актах взагалі [229, с. 61]. Натомість, аналізуючи національне законодавство щодо реалізації економічних санкцій, вчений вказує, що в цій сфері повноваженнями наділені наступні органи влади: Мін'юст України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство економіки України, Міністерство оборони України, Міністерство фінансів України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС України), НБУ, СБУ, Фонд державного майна України, НКЦПФР, Державна авіаційна служба України, Державна податкова служба України, Державна регуляторна служба України, Державна міграційна служба України, Державна митна служба України та інші [229, с. 62–64].

Зауважимо, що інформація щодо органів влади, відповідальних за виконання рішень РНБОУ міститься також у ДРС [230]. Аналіз його відомостей вказує на те, що зазвичай в якості таких органів визначаються СБУ, НБУ та НКЦПФР, що забезпечують реалізацію економічних санкцій. Вибір цих органів пояснюється тим, що Україною в односторонньому порядку запроваджуються переважно індивідуальні санкції [217, с. 160].

Як видно, санкційна інфраструктура України потребує значних вдосконалень. Під час запровадження відповідних змін Україні доцільно було б врахувати проаналізований вище досвід її міжнародних партнерів, запозичуючи найкращі практики та уникаючи поширених недоліків правового регулювання застосування економічних санкцій. Це дозволить Україні підвищити ефективність своїх санкційних режимів та запобігти порушенню взятих на себе зобов'язань, зокрема у сфері прав людини.

Водночас належна правова регламентація запровадження економічних санкцій не є єдиним чинником, що визначає ефективність санкційних програм загалом. Важливу роль відіграє також така складова правового механізму реалізації економічних санкцій, як правове регулювання забезпечення їх дотримання. Зупинимося на її аналізі детальніше.

РОЗДІЛ III. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ

3.1. Забезпечення дотримання економічних санкцій у рамках міжнародних організацій

3.1.1. Правовий механізм забезпечення дотримання економічних санкцій в межах ООН

За твердженням Б. Р. Ерлі, рішення про застосування економічних санкцій «легко ухвалити, але складно втілити у життя» [231, с. 44]. Як далі пояснює науковець, «санкції, які здаються сильними на папері, часто виявляються набагато слабшими на практиці через труднощі з застосуванням та забезпеченням їх дотримання» [231, с. 44].

І, дійсно, застосування та забезпечення дотримання економічних санкцій як складові процесу реалізації цих примусових заходів вимагають від їх адресантів розробки комплексної санкційної політики та створення належної інституційної основи для її впровадження. Зважаючи на те, що застосуванню економічних санкцій увагу було приділено в попередньому розділі, нижче мова піде саме про забезпечення дотримання примусових заходів.

Розпочати пропонується з деяких вступних спостережень. Так, розмірковуючи над ефективністю економічних санкцій та створенням відповідного правового механізму їх реалізації, який би дозволив цю ефективність досягнути, необхідно пам'ятати про сутнісні характеристики цих примусових заходів. Зокрема, як пояснювалося вище, всеосяжні та секторальні санкції спрямовані на заборону або обмеження прибуткових, вигідних комерційних відносин, які існували між адресантом та адресатом санкцій, а точніше між особами, що знаходяться під їхніми юрисдикціями. Відповідно, їх реалізація передбачає припинення таких відносин, що призводить до зниження прибутку або його повної відсутності. У цьому зв'язку недивно, що приватні особи, які є основними учасниками цих відносин, «вороже» ставляться до санкцій – лобіюють відмову від

їх запровадження, публічно критикують санкційну політику та шукають законні та незаконні способи ухилення від санкцій [231, с. 47].

Таким чином, часто однією з перепон ефективності санкційної політики стає поведінка приватних суб'єктів адресанта економічних санкцій, які продовжують вступати в економічні відносини з об'єктом санкційного тиску.

Аналогічні міркування доречні для індивідуальних санкцій, забезпечення дотримання яких є навіть більш вимогливим [141, с. 16]. Це є особливо характерним для фінансових заборон та обмежень, практичне втілення яких лягає на суб'єктів приватного сектору. Е. Каріш та Л. Рікард-Мартін, пояснюючи цей взаємозв'язок на прикладі заморожування активів, вказують, що органи влади фактично не можуть реалізувати цей вид санкцій. Це здатні зробити лише фінансові установи, які володіють тими чи іншими активами. Через це за останнє десятиліття фінансова індустрія, під санкційним тиском, змушена нести серйозні витрати та запроваджувати внутрішні системи перевірки для виявлення транзакцій, пов'язаних з підсанкційними особами [163, с. 164].

При цьому слід зауважити, що поряд із удосконаленням практики реалізації «розумних» санкцій, спрямованої, зокрема, на зменшення можливостей для ухилення від них, у практиці спостерігається і зворотний процес – удосконалення самої методики ухилення. Цей цикл, який деякі дослідники називають «грою в кішки-мишки», спостерігається у сфері фінансів, де постійно з'являються нові способи грошових переказів і нові платіжні системи [232, с. 57]. Яскравим прикладом в цьому випадку виступає криптовалюта, яка використовується підсанкційними особами для обходу санкційних режимів. Зазначені обставини вимагають від адресантів економічних санкцій постійного покращення практик забезпечення дотримання введених примусових заходів, які, аби бути дієвими, повинні йти в ногу з інноваціями в сфері порушень санкційних режимів [232, с. 57–58].

Отже, адресанти економічних санкцій стикаються з численними перепонами, намагаючись домогтися від осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, фактичного виконання санкційних заборон та обмежень. Брайан Ерлі окреслює такі

перепони як «внутрішні», вказуючи, що останні існують поряд з зовнішніми викликами.

До зовнішніх викликів вчений відносить підтримку третіми державами та особами, що перебувають під їхньою юрисдикцією, економічних відносин з об'єктом санкційного тиску [231, с. 46]. В цьому разі останні утворюють «сурогат» розірваних в результаті запровадження санкцій відносин між адресатом та адресантом санкцій – процес, відомий в науковій літературі як «зворотне заповнення» [75, с. 8]. Як підкреслює Б. Р. Ерлі, майже завжди є треті особи, зацікавлені в тому, щоб втрутитися і замінити торгівлю, втрачену в результаті введених економічних санкцій. Більше того, чим активніше адресант економічних санкцій застосовує примусові заходи проти їхнього адресата і чим сильніше вони підривають існуючі між цими суб'єктами відносини, тим гіршими стають умови торгівлі об'єкта санкційного впливу з рештою світу, і тим вигідніше третім особам мати з ним економічні зв'язки [231, с. 48–49].

Також зазначається, що для підриву ефективності цілого режиму економічних санкцій достатньо лише кількох його порушників [157, с. 62]. Існування цих кількох порушників ускладнює проблему підтримання санкційного режиму, яка закономірно погіршується в міру усвідомлення того, що заборони та обмеження оминаються іншими суб'єктами [154, с. 377].

Зважаючи на це, забезпечення дотримання санкційних заборон та обмежень є додатковою ланкою в механізмі реалізації економічних санкцій, від якої залежить їхній потенціал у досягненні поставленої мети. В цьому зв'язку доречно зауважити, що місце цієї ланки в загальному механізмі реалізації економічних санкцій залежить від особи адресанта санкцій. У разі, якщо таким адресантом виступає міжнародна організація, то забезпечення дотримання економічних санкцій доцільно розглядати як один з елементів етапу імплементації, який здійснюється її державами-членами. Натомість, якщо таким суб'єктом виступає держава, то забезпечення дотримання економічних санкцій можливо розглядати як наступний етап реалізації санкційного режиму, який має неодмінно слідувати за етапом застосування примусових заходів.

До того ж, окрім відмінності у місці забезпечення дотримання економічних санкцій у механізмі їх реалізації, що здебільшого має теоретичний характер і підкреслюється для системного та структурованого аналізу цієї проблематики, ця ланка також має відмінні характеристики залежно від суб'єкта, який запроваджує санкції. Вказані особливості розглядаються нижче.

У науковій літературі поширеною є думка, згідно з якою багатосторонні економічні санкції визнаються більш ефективними, ніж односторонні примусові заходи [233, с. 917]. Пов'язується це з тим, що у випадках запровадження санкцій міжнародними організаціями, відповідне рішення є обов'язковим для виконання всіма державами-членами. Це автоматично розширює коло суб'єктів, залучених до підтримання санкційного режиму, та мінімізує ризик обходу санкцій за сприяння третіх держав.

Натомість, у разі застосування економічних санкцій в односторонньому порядку, інші суб'єкти міжнародного права не зобов'язані приєднуватися до встановленого санкційного режиму та дотримуватися передбачених ним заборон і обмежень у відносинах з об'єктом санкцій. За цих умов адресанти односторонніх санкцій мають докладати додаткових зусиль щодо створення санкційних коаліцій, самотійно заохочуючи третіх осіб до підтримки їхньої санкційної політики. Тим не менш, навіть коли адресантам санкцій вдається переконати треті держави приєднатися до їхніх санкційних коаліцій, останні часто виявляють схильність до відступу від добровільно взятих на себе зобов'язань. У такому розумінні використання інституціонального механізму міжнародної організації для запровадження санкцій вважається більш привабливою опцією, оскільки такий механізм сприяє широкій підтримці примусових заходів, забезпечує їх реалізацію під наглядом її органів та підвищує легальність санкційних режимів [126, с. 176].

Ці чинники, відповідно, теоретично мають сприяти усуненню зовнішніх викликів в сфері забезпечення дотримання економічних санкцій. Водночас на практиці наявність або відсутність цих викликів залежить і від інших чинників, зокрема від виду міжнародної організації. Наприклад, ООН, як міжнародна організація універсального характеру, гіпотетично не мала б стикатися із

зовнішніми викликами, оскільки майже всі держави світу є її учасниками та несуть обов'язок щодо реалізації її санкційних програм. Натомість санкції ЄС, як санкції міжнародної організації регіонального типу, які є обов'язковими до виконання лише її членами – державами певного географічного регіону – можуть скоріше зазнавати негативного впливу зовнішніх чинників.

З іншого ж боку, відсутність зовнішніх проблем не гарантує беззастережну ефективність багатосторонніх економічних санкцій, яка так само залежить від виду міжнародної організації, яка виступає їхнім ініціатором. Зокрема, вважається, що «члени невеликих однорідних міжнародних організацій більш віддані дотриманню інституційно запроваджених економічних санкцій, ніж члени міжнародних організацій із широким, неоднорідним членством» [234, с. 339]. До того ж невеликі міжнародні організації зазвичай виявляються здатними краще контролювати виконання імплементаційних обов'язків своїми членами в той час, як останні є більш здатними їх належно виконувати [234, с. 339]. Натомість з розширенням міжнародних організацій їхня спроможність здійснювати ефективний моніторинг та забезпечувати належне дотримання санкційних режимів знижується, а значна частина держав-членів виявляється неспроможною їх повноцінно імплементувати. Як наслідок, механізми забезпечення дотримання економічних санкцій, запроваджені регіональними міжнародними організаціями, зокрема ЄС, демонструють вищий рівень ефективності порівняно з механізмами універсальних міжнародних організацій, такими як ООН [126, с. 177].

У цьому контексті також необхідно підкреслити, що, як зазначалося раніше, забезпечення дотримання багатосторонніх економічних санкцій є складовим елементом процесу імплементації санкційного режиму в національні правовпорядки держав-членів і, відповідно, покладається на останні. У зв'язку з цим дослідження питань, пов'язаних із забезпеченням дотримання економічних санкцій у межах міжнародних організацій, зосереджується насамперед на впровадженні державами-членами імплементаційних заходів, а також на механізмах нагляду та контролю, що використовуються органами міжнародних організацій з метою оцінки їх

виконання. На підставі цього формулюються висновки щодо загальної ефективності запровадженого санкційного режиму.

Зважаючи на фокус цього дослідження, варто почати з розгляду зазначеного механізму в ООН. Оскільки вона не володіє власним апаратом примусу, який дозволив би забезпечити дотримання обмежень та заборон, запроваджених санкційними програмами, держави-члени несуть обов'язок щодо гарантування дотримання рішень РБ ООН у внутрішніх правопорядках. Як зазначається у дослідженні Г. Ейткена, «з кожним режимом санкцій виникає новий набір зобов'язань, що породжує ланцюгову реакцію складних правових взаємодій між міжнародним і внутрішнім правом... між державними органами і приватними суб'єктами. Держави стикаються з проблемами імплементації не лише в процесі імплементації заходів у внутрішньому законодавстві, але й у процесі поширення інформації серед відповідних зацікавлених сторін щодо вжитих заходів, нагляді за їх дотриманням, розслідуванні порушень і притягненні до відповідальності осіб, які ухиляються від виконання вимог режиму санкцій» [235, с. 715].

Для належного розуміння проблем, з якими стикаються держави під час забезпечення дотримання приписів санкційного законодавства, та можливих шляхів їх вирішення, Б. Р. Ерлі пропонує виокремлювати умисні та необережні порушення санкційних норм. Необережні порушення виникають унаслідок недостатньої обізнаності осіб щодо чинного санкційного законодавства або нерозуміння механізмів його застосування. Умисні правопорушення мають місце у випадках, коли особи, що підпадають під дію санкційного законодавства, усвідомлюють неправомірність своїх дій, але свідомо обирають продовжувати таку поведінку [231, с. 51].

Як категорія необережні правопорушення часто пов'язані з інформаційним аспектом реалізації санкційних режимів у межах національних правопорядків. Вказаний аспект передбачає проведення державами-членами інформаційно-роз'яснювальної діяльності щодо введених санкційних програм, а саме «доведення до відома населення змісту прийнятих нормативно-правових актів... а також створення умов для ознайомлення із їх змістом» [236, с. 38]. Вказані функції

зазвичай покладаються на суб'єктів, які беруть участь у нормотворчому процесі. Окрім цього, необхідним є визначення в національному законодавстві суб'єктів, відповідальних за співпрацю з приватним сектором. Це співробітництво повинно включати надання зацікавленим сторонам методичної та консультативної допомоги з питань застосування санкційного законодавства, сприяння його дотриманню через інформаційні кампанії, освітні програми тощо.

На погляд Б. Р. Ерлі, ефективність інформаційно-роз'яснювальних зусиль, що здійснюються органами влади держав-членів ООН, безпосередньо впливає на кількість необережних порушень санкційного законодавства. Адже нерідко особи стикаються зі «заплутаним набором санкційних режимів, які вводяться в дію різними органами державної влади, відрізняються за своїм обсягом, підпадають під різні правові вимоги та передбачають різні зобов'язання щодо їх дотримання. Більше того, ці вимоги зазнають періодичних оновлень і змін» [231, с. 51–52]. Тому докладне розуміння приписів санкційного законодавства з боку суб'єктів права є необхідною умовою для додержання санкційних заборон та обмежень [231, с. 53–54].

Що стосується умисних правопорушень, то вони мають місце у випадках, коли зобов'язані особи оцінюють порушення санкційного законодавства як більш вигідне порівняно з його дотриманням. Аби уникнути цього, держави-члени ООН повинні унормувати порядок та підстави притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про санкції [41, с. 187], а також правовий статус органів влади, уповноважених на попередження, виявлення та припинення правопорушень в цій сфері.

У цьому зв'язку увага акцентується на низці обставин. По-перше, правова регламентація юридичної відповідальності має відігравати попереджувальну функцію. Ефективна превенція у цьому випадку досягається шляхом підвищення обізнаності суб'єктів права щодо вимог санкційного законодавства, а також формування в них усвідомлення негативних наслідків правопорушення, які мають перевищувати потенційні вигоди від обходу санкцій [126, с. 171].

Вважається, що національне законодавство має надавати органам влади повноваження притягувати як до адміністративної, так і кримінальної відповідальності, залежно від характеру вчиненого правопорушення та ступеня вини правопорушника. Наприклад, коли порушення санкційного законодавства є особливо привабливим та прибутковими, потенціал превентивної функції адміністративної відповідальності може виявитися недостатнім для попередження правопорушень. У таких випадках кримінальна відповідальність розглядається як більш ефективний стримуючий фактор [231, с. 63].

Одночасно з цим зауважується, що в національному законодавстві доцільно також врегулювати процедуру отримання та розгляду повідомлень викривачів – осіб, яким стала відома інформація про порушення санкційного законодавства – забезпечення їх правового захисту, а також закріплення (само)розкриття як обставини, що пом'якшує відповідальність за правопорушення [231, с. 60].

По-друге, стверджується, що для ефективного запобігання порушенню санкційного законодавства важливим є розміщення та постійне оновлення інформації про результати діяльності органів влади щодо попередження, виявлення та припинення правопорушень [126, с. 171]. Інформування суспільства про реальність настання відповідальності може суттєво підвищити рівень дотримання економічних санкцій, оскільки оприлюднення випадків виявлення правопорушень та притягнення винних до відповідальності є важливим доказом того, що держава забезпечує дотримання санкцій [237, с. 76]. Більше того, як вказують Т. К. Морган та Н. Бапат, для осіб, «які дбають про свою репутацію, репутаційна шкода, завдана внаслідок їхньої причетності до правопорушень, може бути такою ж шкідливою, як і державний примус. Стратегія викривання та приниження – це низьковитратна стратегія, спрямована на посилення стримуючого ефекту відповідальності за порушення санкцій» [237, с. 76].

Навпаки, неоприлюднення такої інформації може стати чинником, що сприятиме ухиленню від економічних санкцій, оскільки суб'єкти права вважатимуть імовірність притягнення до відповідальності низькою [237, с. 76].

Поряд з цим, незалежно від характеристик окремих груп правопорушень у сфері економічних санкцій, їх виявлення потребує здійснення системного моніторингу дотримання вимог санкційного законодавства. Це вимагає від держав-членів: 1) ухвалення відповідної нормативно-правової бази, яка визначатиме орган державної влади або систему таких органів, відповідальних за контроль за виконанням санкційного режиму; 2) забезпечення цієї системи необхідною організаційною та матеріально-технічною базою для ефективного виконання покладених завдань; 3) законодавчого закріплення обов'язків суб'єктів приватного права щодо повідомлення про факти ухилення від санкцій і підготовки періодичних звітів. Ці звіти повинні містити інформацію про заходи, вжиті для виконання санкційних заборон та обмежень [157, с. 60].

Як правило, функції моніторингу дотримання санкційного законодавства розподіляються між органами, залученими до застосування різних видів економічних санкцій залежно від характеру та змісту їхньої діяльності. З огляду на це, необхідною передумовою здійснення ефективного моніторингу дотримання санкційних настанов є наявність правових та операційних рамок для співпраці між залученими до цього процесу органами у формі обміну інформацією, консультацій тощо [231, с. 65]. Деякі вчені більш вдалою опцією вважають створення міжвідомчої групи, до складу якої входили би представники всіх органів, залучених до застосування економічних санкцій, контролю за їх виконанням, виявлення, розслідування та попередження правопорушень в сфері санкцій [126, с. 175].

Натомість держави часто мають обмежені ресурси для моніторингу та забезпечення дотримання санкційної політики, а їхній дефіцит стає особливо відчутним у разі одночасного запровадження кількох санкційних режимів. До того ж зазвичай імплементаційні обов'язки із забезпечення дотримання санкцій та моніторингу їх виконання є відносно низьким пріоритетом для держав-членів [231, с. 55, 69]. Ці обставини безпосередньо впливають на ефективність застосування санкційних режимів РБ ООН у національних правопорядках.

Відповідні висновки містяться в численних дослідженнях. Зокрема, аналізуючи санкційний режим РБ ООН проти Північної Кореї, Е. Альберт зазначає,

що «держави застосовують економічні санкції вже понад десятиліття... Хоча ці заходи завдали серйозного удару по північнокорейській економіці, експерти зазначають, що їхня ефективність була підірвана нездатністю деяких держав забезпечити їх дотримання» [238]. Таким чином, дослідниця робить висновок, що саме забезпечення виконання санкцій є найбільшою перешкодою для їхньої ефективності [238].

Схожі погляди висловлюють Т. Бірстекер, М. Туріньо та С. Еккерт, які наголошують, що держави-члени ООН стикаються з численними труднощами при трансформації економічних санкцій у національне законодавство, доведенні необхідної інформації до зацікавлених сторін, здійсненні моніторингу можливих порушень санкційних режимів та реагуванні на них [141, с. 16].

Серед основних причин, які пояснюють такий стан речей, виокремлюють: брак політичної волі та обмеженість ресурсів держав-членів [239, с. 111], нечіткість формулювань, що застосовуються в текстах санкційних резолюцій РБ ООН, відсутність технічної допомоги з боку органів ООН щодо імплементації економічних санкцій [163, с. 164].

В сукупності вказані чинники призводять до того, що інтерпретація та виконання вимог санкційних режимів державами-членами у їхніх внутрішньодержавних правопорядках суттєво відрізняється. Це, у свою чергу, значно підриває ефективність санкційного режиму.

На цій обставині наголошувалося, зокрема, під час Стокгольмського процесу, учасники якого дійшли висновку, що імплементація санкцій «настільки сильна, наскільки сильна її найслабша ланка» [240, с. 10]. Оскільки, як вже вказувалося, для підриву режиму санкцій достатньо лише кількох його порушників, досягнення ефективності санкційних програм вимагає їхньої повсюдної та узгодженої імплементації [157, с. 60]. Отже, різниця в готовності та спроможності держав-членів ООН впроваджувати санкційні заходи та забезпечувати їх дотримання залишається фундаментальною проблемою [157, с. 62].

Водночас слід підкреслити, що держави-члени не є єдиними суб'єктами правовідносин з реалізації економічних санкцій РБ ООН, від яких залежить

ефективність забезпечення дотримання примусових заходів. Як вважає Г. Ейткен, «хоча міжнародна спільнота часто розглядає неналежну імплементацію санкцій як проблему внутрішньодержавного правового регулювання, це питання також становить ширший виклик для глобального управління системою санкцій. Незважаючи на те, що держави безпосередньо здійснюють санкції через своє національне законодавство, вони ухвалюють ці закони з метою виконання міжнародних зобов'язань, покладених РБ ООН. Остання не лише створює норми міжнародного санкційного права, але й відповідає за нагляд за їх імплементацією та дотриманням з боку держав. Рада здійснює контроль за контролюючими органами для того, щоб санкції досягали своїх адресатів» [235, с. 707–708].

Вказана позиція знайшла підтримку серед багатьох науковців, зокрема М. Бжоски та Дж. А. Лопеса. У своєму дослідженні вони аналізують різні санкційні програми ООН з точки зору їхньої ефективності та виявлять заходи, які РБ ООН може вжити для підвищення шансів на ефективне застосування санкцій. Вчені доходять висновку про визначальну роль РБ ООН та її допоміжних органів у цих процесах, яка проявляється у створенні комітетів із санкцій, ухваленні керівних принципів їхньої роботи, формуванні груп експертів, а також у формулюванні в санкційних резолюціях прохань або вимог до держав-членів щодо подання доповідей про здійснення санкційних режимів [241, с. 75].

Як вже обговорювалося, комітети із санкцій є допоміжними органами РБ ООН, що функціонують в межах кожного санкційного режиму. Їхній мандат включає, зокрема, такі завдання, як нагляд за здійсненням санкційних режимів державами-членами, винесення рекомендацій щодо заходів із підвищення ефективності імплементації та реагування на порушення санкційних програм [242, с. 10].

Що стосується груп експертів, то їх створення стало нещодавнім інституціональним нововведенням в системі ООН. Так, групи експертів функціонують при деяких комітетах із санкцій та покликані сприяти цим органам у проведенні моніторингу. На практиці групи експертів зазвичай безпосередньо залучені у здійснення моніторингу та підготовку звітів та рекомендацій щодо

здійснення санкційних режимів в національно-правових системах держав-членів [235, с. 708, 731]. Нерідко такі звіти та рекомендації слугують основою для прийняття комітетами рішень щодо визначення нових або модифікацію попередніх об'єктів економічних санкцій [163, с. 160]

В цілому, діяльність цих органів відіграє важливу роль у процесі реалізації економічних санкцій ООН, оскільки останні діють як сполучна ланка між РБ ООН та державами-членами. За допомогою цієї ланки Рада Безпеки отримує інформацію про заходи, що вживаються державами з метою здійснення санкційних режимів, а також про труднощі, що виникають впродовж цього процесу, яка в подальшому використовується для підвищення ефективності санкційних програм [235, с. 716–717].

Натомість з часом виникла низка проблем, пов'язаних з виконанням комітетами із санкцій та групами експертів функції моніторингу [243, с. 191, 195]. Серед них дослідники виділяють: 1) високу плинність кадрів, яка створює перепони для спадкоємності у межах санкційних режимів та перешкоджає системному і безперервному відстеженню документації, запитів до держав і контактів з зацікавленими сторонами [244, с. 136]; 2) розрізненість підходів до інтерпретації допоміжними органами своїх мандатів, яка призводить до принципово різних методів збору та оцінки інформації щодо здійснення державами-членами санкційних програм [235, с. 728]; 3) надмірну політизованість цих органів, яка виливається в тому числі у зловживанні членами комітетів із санкцій правом вето для перешкоджання ухваленню доповідей про здійснення санкційних режимів або у політизації змісту таких доповідей [143, с. 119].

Окремо слід наголосити на труднощах, які проявляються при виконанні допоміжними органами функції моніторингу і які виникають через характерні властивості ООН як міжнародної організації. В цьому випадку мова йде про те, що ООН позбавлена механізмів та ресурсів для самостійного збору інформації про фактичний стан імплементації санкційних режимів [245, с. 21]. У зв'язку з цим моніторинг, який проводиться комітетами із санкцій та групами експертів, робиться переважно на основі інформації, яку держави-члени подають у

періодичних доповідях про здійснення санкційних режимів [235, с. 718]. Водночас, як стверджує Г. Ейткен, якість інформації та її обсяги, що надаються державами-членами, є однією з найбільших проблем, з якою стикаються допоміжні органи під час моніторингу та оцінки ефективності санкційних режимів [235, с. 754].

І, дійсно, звітування державами-членами про стан виконання санкційних режимів є необхідним компонентом механізму їх реалізації. Така інформація є ключовою як для забезпечення виконання державами-членами своїх імплементаційних обов'язків, так і для інформування РБ ООН про фактичний стан імплементації санкційних програм, що, зрештою, дає змогу оцінити їхню ефективність та вжити необхідні заходи реагування для її підвищення.

Тому, аби РБ ООН могла належним чином оцінити ефективність здійснення санкцій програм, важливо, щоб всі держави-члени подавали доповіді, і ці доповіді містили необхідну інформацію. Остання, зокрема, повинна включати інформацію про кроки, що робляться державами для здійснення економічних санкцій, включаючи правотворчу та правозастосовну складові цього процесу.

3.1.2. Правовий механізм забезпечення дотримання економічних санкцій в межах ЄС

На відміну від ООН, ЄС в практиці забезпечення дотримання економічних стикається як із зовнішніми, так і внутрішніми викликами. Зовнішні виклики об'єднують випадки, коли ефективність економічних санкцій підривається через їх обхід за допомогою третіх держав. У свою чергу, внутрішні виклики обумовлені різною практикою правозастосування в сфері забезпечення дотримання економічних санкцій, яка має свої особливості в кожній державі-члені ЄС. Адже в цьому випадку забезпечення дотримання економічних санкцій, запроваджених ЄС, переважно покладається на держав-членів цієї організації і є складовою процесу імплементації примусових заходів у національні правопорядки. З огляду на це та враховуючи децентралізований характер імплементації економічних санкцій в ЄС

в цілому, забезпечення дотримання економічних санкцій в ЄС також складається з різноманітних практик держав-членів [7, с. 41].

Так, регламенти Ради ЄС містять типові положення про обов'язок держав-членів «вживати всіх необхідних заходів для забезпечення їх виконання» і визначати покарання, які «повинні бути ефективними, пропорційними і стримуючими» [246, с. 13]. Вказаний обов'язок реалізується державами-членами ЄС шляхом: 1) правової регламентації видів та міри юридичної відповідальності; 2) визначення органів влади, уповноважених на а) моніторинг дотримання санкцій суб'єктами приватного права та, у випадку виявлення порушень, б) притягнення винних осіб до відповідальності, в) співпрацю з приватним сектором, в тому числі шляхом отримання інформації від економічних операторів, яка «сприятиме дотриманню положень регламентів» [247], г) надання приватному сектору рекомендацій та роз'яснень щодо виконання їхніх обов'язків відповідно до введених санкційних режимів; г) звітування перед Європейською комісією про виконання імплементаційних зобов'язань [248].

Звичайно, що такий спосіб правового регулювання вказаних відносин призвів до значних відмінностей, які можна помітити у національних практиках забезпечення дотримання економічних санкцій в ЄС.

Зокрема, різноманітність цих практик спостерігається в сфері надання приватному сектору рекомендацій та роз'яснень щодо дотримання санкційного законодавства. Як зазначають дослідники, деякі держави-члени ЄС мають розгалужені веб-сайти, на яких легко орієнтуватися, а звернення до їхніх компетентних органів відбувається без жодних труднощів. Однак нерідко трапляються випадки, коли додатки до регламентів Ради ЄС містять неправильні контактні дані національних органів, уповноважених на виконання окремих імплементаційних завдань. Крім того, окремі дослідження свідчать про те, що при зверненні до національних органів деяких держав-членів можна зіткнутися з ненаданням відповіді [185, с. 42]. Безперечно, таке «непрозоре інституційне середовище» є перешкодою для належного дотримання санкційного законодавства,

що в кінцевому підсумку негативно позначається на ефективності санкційних режимів ЄС.

У цьому зв'язку науковці наголошують на необхідності усунення недоліків у дотриманні санкційного законодавства представниками приватного сектору, що виникають через їхню недостатню обізнаність. На їх погляд, цього можливо досягти шляхом «проактивного залучення національних органів» задля «забезпечення належних рекомендацій для економічних операторів ЄС» [7, с. 30, 52].

Іншою сферою, де можна помітити значні розбіжності у підходах держав-членів ЄС, є національно-правове регулювання питань юридичної відповідальності. Як показало дослідження Ф. Джумеллі, законодавство держав-членів в цій сфері є «найменш інтегрованим та гармонізованим в санкційному циклі ЄС» [186, с. 125]. Зазначена ситуація має змінитися у зв'язку з ухваленням Європейським парламентом та Радою ЄС Директиви 2024/1226 від 24 квітня 2024 р. (далі – Директива 2024/1226), детальний аналіз якої буде здійснено пізніше.

Окрім браку гармонізації правового регулювання юридичної відповідальності, кожна держава-член ЄС на свій лад визначає орган або систему органів влади, наділених повноваженнями в цій сфері. Так, в деяких випадках держави-члени утворюють органи влади спеціальної компетенції, які забезпечують реалізацію державної політики в сфері контролю за виконанням економічних санкцій та здійснення адміністративного або кримінального провадження у разі виявлення правопорушень. В інших випадках держави-члени передбачають залучення до цих правовідносин «заплутаної» та складної мережі органів влади з розподілом відповідних компетенцій між ними [248].

Сукупним результатом впливу цих чинників є нескоординований процес забезпечення дотримання санкцій в ЄС, який створює можливості для їх обходу і ставить під загрозу їхню ефективність [185, с. 41]. Цей причинно-наслідковий зв'язок ілюструється в дослідженні, проведеному Ф. Джумеллі, В. Гелхедом, М. де Врісем та А. Мولهзіні. Аби його продемонструвати, вчені аналізують вплив антиросійських санкцій ЄС на його внутрішній ринок: замість загального

скорочення обсягів торгівлі з державою-агресором спостерігається зростання експорту у певних секторах окремих держав-членів. Отже, можливість обійти санкційні заборони призводить до ситуації, коли відбувається торгівля, яка б взагалі мала бути припинена, що звісно підриває кінцеву ефективність економічних санкцій [185, с. 42–43].

Зображена ситуація спровокувала дискусії на тему виправлення недоліків нинішнього стану правового регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій в ЄС та запровадження відповідних реформ. Так, «з метою гармонізації національних практик забезпечення дотримання санкцій» Директивою 2024/1226 порушення санкційного законодавства було криміналізовано як «еврозлочин» [249, с. 16]. Цей крок має на меті зближення складів кримінальних правопорушень та передбачених за їх вчинення покарань у внутрішніх правопорядках держав-членів ЄС. Водночас «надати оцінку ефективності цього заходу можна буде лише згодом, оскільки держави-члени ЄС мають час до 20 травня 2025 р., щоб імплементувати директиву у своє національне законодавство» [174, с. 253].

До того ж було висунуто пропозицію щодо централізації етапу імплементативних санкційних режимів та створення задля цього органу зі спеціальним статусом, на кшталт OFAC, в ЄС [119, с. 71]. Однак перспективи створення в осяжному майбутньому такої централізованої установи на рівні органів та інститутів ЄС залишаються незрозумілими, так само як і деякі практичні аспекти цієї ініціативи [7, с. 43–44]. У зв'язку з цим наразі одним з небагатьох доступних ЄС засобів розв'язання вказаних проблем є посилення координації та співпраці між органами влади держав-членів, органами та інститутами ЄС, представниками приватного сектору та наукової спільноти [7, с. 44], а також сприяння передачі знань та обміну досвідом між вказаними суб'єктами і розробка найкращих практик окремих аспектів імплементативних санкційних програм в ЄС.

Зазначені інструменти вже почали активно використовуватися, що помітно на прикладі антиросійських санкційних пакетів, які поступово посилюють вимоги до держав-членів та їхніх органів влади щодо співпраці між собою з метою забезпечення прийняття уповноваженими суб'єктами послідовних рішень [250].

Варто також підкреслити, що поряд з державами-членами окремі органи та інститути ЄС теж беруть участь у процесі забезпечення дотримання економічних санкцій. Одним із провідних органів в цьому випадку виступає Європейська комісія. Серед найголовніших напрямів її діяльності із забезпечення дотримання санкційних програм в ЄС слід виділити наступні.

По-перше, в рамках реформаторських ініціатив Європейської комісії було запроваджено Інструмент викривачів санкцій ЄС, який дозволяє надавати комісії інформацію про порушення санкційних режимів [251]. По-друге, Європейська комісія приймає участь у процесі забезпечення дотримання обмежувальних заходів шляхом надання допомоги державам-членам та приватному сектору у тлумаченні положень санкційного законодавства ЄС. З цією метою комісія в тому числі оприлюднює відповідну інформацію в мережі Інтернет у формі відповідей на часті запитання, керівних принципів або висновків [247]. По-третє, нещодавно Європейська комісія вперше створила контактний пункт – спеціальну поштову скриньку – для суб'єктів приватного та публічного права держав, які не є членами ЄС. Цей крок має на меті заохочувати вказаних суб'єктів звертатися безпосередньо до комісії, коли вони стикаються з труднощами при інтерпретації санкційних програм ЄС [252]. По-четверте, на увагу заслуговує рішення Європейської комісії про створення посади Міжнародного спеціального уповноваженого з питань імплементації санкцій ЄС, аби «забезпечити безперервний діалог на високому рівні з третіми країнами» та запобігти ухиленню та обходу антиросійських обмежувальних заходів [253].

Такий підхід ЄС до протидії та боротьби з зовнішніми викликами у сфері забезпечення дотримання економічних санкцій заслуговує на позитивну оцінку. Адже, на відміну від США, які використовують сумнівні в контексті правомірності вторинні та екстериторіальні санкції для розширення сфери застосування їхніх первинних санкційних програм, ЄС надає пріоритет дипломатичним зусиллям.

Натомість слід зауважити, що останні антиросійські санкційні пакети ЄС почали віддавати перевагу підходу США до цього питання [254]. Це викликає занепокоєння з приводу відповідності цих примусових заходів міжнародному

праву, зокрема «принципу невтручання у внутрішні справи держав та принципу суверенної рівності держав, а також похідним від них нормам, що складають міжнародно-правовий інститут юрисдикції держав» [255, с. 111].

Окремим напрямком діяльності Європейської комісії, про який обов'язково необхідно згадати, є моніторинг імплементації обмежувальних заходів в ЄС. Комісія несе основну відповідальність за забезпечення належної та своєчасної імплементації санкційних актів Ради ЄС в національні правовпорядки держав-членів. У разі виявлення будь-якої невідповідності Європейська комісія звертається до відповідної держави-члена з пропозицією вжити заходів для виправлення такої ситуації. Якщо ж держава не запроваджує запропонованих заходів, комісія має право розпочати так звану «процедуру порушення» за невиконання законодавства ЄС [7, с. 15].

Вказана функція здійснюється Європейською комісією за допомогою одержання інформації, яку суб'єкти приватного та публічного права зобов'язані надавати комісії відповідно до правил, встановлених регламентами Ради ЄС. В науковій літературі відзначається важливість цього напрямку діяльності Європейської комісії, оскільки «різноманітні підходи до імплементації та забезпечення виконання санкцій на рівні держав-членів ЄС можна зрозуміти лише за умови обміну відповідними даними, які збирає і узагальнює Комісія» [7, с. 34].

Окрім Європейської комісії, важлива роль в процесі моніторингу реалізації санкційних режимів належить EEAS. Її діяльність пов'язана з наглядом та переглядом індивідуальних санкцій ЄС. Зокрема, EEAS разом з державами-членами проводить періодичні огляди санкційних списків відповідно до положень рішень Ради ЄС про припинення їх дії. Такий перегляд є ключовим аспектом моніторингу здійснення санкційних заходів в ЄС, оскільки забезпечує обґрунтованість та коректність рішень Ради ЄС про застосування індивідуальних санкцій, що є запорукою їхньої законності та ефективності [7, с. 35–36].

Ще одним органом, який наділений повноваженнями в сфері моніторингу реалізації санкційних режимів, є Рада ЄС. Здійснення цієї функції простежується, зокрема, в частині внесення змін до чинного санкційного законодавства ЄС. Задля

цього, Рада ЄС отримує інформацію про наслідки реалізації санкційних програм через різні механізми зворотного зв'язку [7, с. 36]. Одним із таких механізмів є Робоча група радників з міжнародних справ, що складається з представників держав-членів ЄС і надає форум для безпосередньої координації їхньої діяльності з імплементації санкційних режимів з Юридичною службою Ради ЄС, комісією, EEAS, а також іншими зацікавленими особами [7, с. 37].

Також Рада ЄС є відповідальною за здійснення оцінки ефективності санкційних режимів. Така оцінка проводиться в межах робочих груп Ради ЄС, кожна з яких здійснює моніторинг реалізації обмежувальних заходів проти окремих держав-об'єктів санкцій. Цей напрям діяльності Ради ЄС часто піддається критиці у зв'язку з відсутністю узгодженої системи оцінювання, яка застосовується при визначенні ефективності санкційних програм ЄС. До інших проблемних аспектів виконання цієї функції Радою ЄС відносять: відсутність відкритого доступу до офіційних оцінок ефективності санкційних режимів, непроведення моніторингу гуманітарних наслідків обмежувальних заходів, що мають місце в державах-об'єктах санкційного тиску, тощо [7, с. 39–40].

Резюмуючи, відзначимо, що в процесі забезпечення дотримання економічних санкцій ЄС стикається з зовнішніми і внутрішніми викликами. Протидія зовнішнім викликам покладається на органи та інститути ЄС, які використовують дипломатію та вторинні санкції для розширення сфери дії первинних санкційних режимів. Подолання внутрішніх викликів здійснюється державами-членами та органами та інститутами ЄС шляхом: 1) проведення інформаційно-роз'яснювальної діяльності щодо введених санкційних програм; 2) унормування виду та розміру юридичної відповідальності, порядку та підстав притягнення до неї осіб, винних у порушенні санкційного законодавства; 3) врегулювання процедури отримання та розгляду повідомлень викривачів; 4) моніторингу дотримання санкційного законодавства; 5) встановлення обов'язку щодо звітування про виконання санкційних регуляцій їхніми адресатами. Важлива функція виконується також органами та інститутами ЄС з моніторингу здійснення санкційних режимів у внутрішніх правопорядках держав-членів, а також з проведення оцінки їхньої ефективності.

Для України вивчення та перейняття цього досвіду ЄС є актуальним як у контексті перспективи набуття членства, що вимагатиме здійснення цих імплементаційних обов'язків на рівні з іншими державами-членами, так і на сучасному етапі – задля підвищення ефективності автономних санкційних режимів. Єдиний аспект, що потребує зауважень, стосується вторинних санкцій, застосування яких не рекомендується Україні через їхню суперечність нормам міжнародного права.

Звернемося далі до аналізу досвіду окремих держав у сфері забезпечення дотримання економічних санкцій.

3.2. Правове регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій на національному рівні

3.2.1. США

Окрім того, що США є найактивнішим адресантом економічних санкцій, ця держава інвестує найбільшу кількість ресурсів у сферу забезпечення дотримання запроваджених санкційних програм [256, с. 3]. При цьому доречно зауважити, що передбачена американським законодавством система забезпечення дотримання економічних санкцій вважається чи не найефективнішою. Це зумовлюється характерним для США статусом «наддержави» та їхньою домінуючою позицією в міжнародній фінансовій системі, що дозволяє і мотивує Америку інвестувати у забезпечення дотримання санкцій більше інших їх адресантів [257, с. 783].

Аби повною мірою зрозуміти ефективність підходу США до забезпечення дотримання економічних санкцій, необхідно розмежовувати дві групи примусових заходів, які застосовуються до порушників санкційного законодавства.

Перша група заходів представлена цивільними та кримінальними штрафами, позбавленням волі та двома видами конфіскації майна: «кримінальною конфіскацією *in personam* (проти особи) і цивільною конфіскацією *in rem* (проти власності)» [258, с. 6]. Таким чином, відповідно до американського законодавства,

порушники санкційних заборон і обмежень притягуються до двох видів юридичної відповідальності – до так званої цивільної та кримінальної відповідальності, юридичні підстави для чого містяться у TWEA, IEERA та окремих законах про цивільну та кримінальну конфіскацію [259, с. 2]. Важливо зауважити, що в науковій літературі вказані примусові заходи відносяться до первинних санкцій [190, с. 139] і розглядаються як такі, що націлені на боротьбу із внутрішніми викликами в сфері забезпечення їх дотримання. Логіка цього підходу полягає в тому, що ці заходи, так само, як і первинні санкції, встановлюють права та обов'язки для осіб, що перебувають під юрисдикцією США [189, с. 104]. Натомість аналіз санкційних актів США вказує на те, що часто поняття особи, яка перебуває під юрисдикцією США, підлягає дуже широкому тлумаченню, через що цим терміном також охоплюються особи поза межами юрисдикції Америки [75, с. 16–18]. Завдяки цьому, американський законодавець намагається розширити сферу дії санкційних заборон та обмежень, зобов'язуючи осіб, що не перебувають під юрисдикцією США, їх дотримуватися [260, с. 452]. Зазначена практика екстериторіального застосування положень національного законодавства піддається суворій критиці як серед теоретиків, так і серед практиків міжнародного права, як така, що суперечить міжнародно-правовим нормам інституту юрисдикції, принципу суверенної рівності держав та принципу невтручання [261, с. 30].

Друга група заходів, яка активно використовується США для забезпечення дотримання первинних санкцій, охоплює вторинні санкції. Ці примусові заходи представлені заборонами або обмеженнями доступу до території, фінансової системи та ринків США, які запроваджуються на підставі IEERA, TWEA та окремих нормативно-правових актів Конгресу США [262, с. 3]. Вторинні санкції також націлені на регулювання поведінки осіб, які не перебувають під юрисдикцією США і які, відповідно, не зобов'язані дотримуватися приписів американського законодавства. Незважаючи на це, під загрозою обмеження доступу до США, вказані особи зазвичай слідує таким приписам [263, с. 48]. Таким чином, «вторинні санкції США ефективно перешкоджають обходу запроваджених економічних санкцій, оскільки змушують треті держави та осіб, які

перебувають під їхньою юрисдикцією, утримуватися від економічних відносин із об'єктом первинного санкційного тиску» [190, с. 141]. Одночасно з цим варто зазначити, що, окрім ефективності, іншою рисою, яка характеризує ці примусові заходи, є їхня потенційна невідповідність міжнародному праву [66, с. 10], зокрема міжнародно-правовому інституту юрисдикції держав.

Вищезазначені заходи застосовуються наступними органами влади США. По-перше, провідна роль в забезпеченні дотримання санкційного законодавства належить OFAC. Останній є органом, «який відповідає за моніторинг дотримання економічних санкцій і уповноважений, у випадку наявності підозри щодо того, що особа діє в порушення санкційних приписів», порушити справу щодо неї [249, с. 17]. У разі підозри або встановлення факту вчинення правопорушення, OFAC може вдатися до наступних дій: «1) надіслати запит про отримання додаткової інформації, 2) надіслати лист-попередження, 3) встановити факт вчинення правопорушення, 4) накласти цивільний штраф, 5) повідомити DOJ про вчинення кримінального правопорушення, 6) позбавити ліцензії» [259, с. 1]. OFAC також відіграє ключову роль у застосуванні вторинних санкцій. Останні запроваджуються цим органом шляхом внесення осіб-об'єктів вторинних санкцій до SDN-списку [264, с. 1006].

По-друге, DOJ є головним органом, який «здійснює кримінальне переслідування осіб, які порушили норми санкційного законодавства» [249, с. 17]. Відкриття кримінального провадження здійснюється DOJ або за власною ініціативою, або на підставі повідомлення OFAC [265, с. 4].

По-третє, в правовій системі США існує низка органів, окремі аспекти діяльності яких також пов'язані із забезпеченням дотримання санкційного законодавства. До таких органів слід віднести FINCen, Департамент регулювання фінансових послуг штату Нью Йорк (далі – Департамент регулювання фінансових послуг), Міністерство торгівлі США, зокрема підвідомче йому агентство – BIS, тощо. Так, наприклад, FINCen відстежує і надає DOJ інформацію про підозрілі транзакції, які можуть свідчити про спроби ухилення від економічних санкцій. До того ж, FINCen поряд з Департаментом регулювання фінансових послуг наділені

повноваженнями щодо притягнення до відповідальності осіб, які не дотримуються санкційних актів OFAC [265, с. 4]. BIS, своєю чергою, здійснює нагляд за дотриманням експортних обмежень, проводить розслідування потенційних порушень санкційного законодавства в цій сфері та притягує до відповідальності винних осіб. Аналогічні повноваження закріплені за Міністерством енергетики США та Державним департаментом США, але відносно конкретних видів експорту – експорту ядерних технологій та зброї відповідно [266, с. 9–10].

Про потенційні порушення санкційного законодавства органи влади США дізнаються за допомогою різних джерел інформації. Серед них: 1) саморозкриття порушень; 2) звіти осіб, що перебувають під юрисдикцією США, насамперед фінансових установ, про транзакції, які були заблоковані або відхилені через наявність підозри про порушення санкційних регуляцій; 3) звіти про підозрілу діяльність, яка може свідчити про злочинну діяльність, таку як відмивання грошей або ухилення від сплати податків; 4) відкрита інформація; 5) інформація, отримана іншими органами влади, зокрема розвідувальними органами, під час здійснення ними повноважень, передбачених законодавством [265, с. 5].

Так, що стосується саморозкриття, то американське законодавство заохочує осіб до добровільного повідомлення про правопорушення в сфері санкцій, визнаючи таку обставину як таку, що пом'якшує відповідальність [265, с. 5]. Крім того, щодо зазначених вище звітів, то санкційне законодавство США прямо закріплює обов'язок щодо їх подання за особами, що перебувають в межах американської юрисдикції.

При цьому, як зауважується в науковій літературі, виконання вказаного обов'язку створює для приватного сектору «додатковий тягар дотримання» та вимагає здійснення значних інвестицій у створення та розбудову «механізмів виявлення й аналізу ризиків, оцінки й управління такими ризиками та забезпечення захисту від них» [257, с. 786]. У свою чергу, наявність системи контролю дотримання законодавства також розглядається як обставина, що пом'якшує відповідальність за порушення санкційного законодавства [267, с. 2056]. Такий підхід до правового регулювання вказаних відносин, з одного боку, мав би

стимулювати суб'єктів приватного права до більш активного запровадження систем управління ризиками. З іншого боку, на практиці економічні оператори виявилися незацікавленими у понесенні додаткових витрат та інвестуванні своїх ресурсів у забезпечення дотримання дедалі складніших санкційних режимів [152, с. 12]. Замість цього, аби уникнути будь-яких ризиків порушення санкційного законодавства, учасники економічної діяльності часто обирають повну відмову від будь-яких відносин, навіть незаборонених санкційними програмами, з об'єктами їхнього впливу.

Це, своєю чергою, тягне за собою низку проблем. Серед іншого, санкційні режими, розроблені первісно як цілеспрямовані, на практиці перетворюються у всеосяжні, а передбачені ними гуманітарні винятки стають неефективними, що сукупно має негативний вплив на дотримання прав людини та гуманітарну ситуацію в державах-дестінаторах санкцій [268, с. 444].

Ще одним аспектом, на який варто звернути увагу при розгляді системи забезпечення дотримання економічних санкцій США, є інформаційно-роз'яснювальна діяльність органів влади. Як було продемонстровано вище, санкційне законодавство США являє собою доволі заплутану та розлогу систему, яка постійно знаходиться в стані змін. Звичайно, що малі та середні підприємства, які є основними адресатами норм санкційного законодавства, не мають у своєму розпорядженні ресурсів, які б дозволили це законодавство самостійно аналізувати, виконувати його вимоги та відстежувати його зміни [260, с. 453]. Більше того, враховуючи те, що американське санкційне законодавство встановлює обов'язки також для осіб, що перебувають поза межами юрисдикції США, характерного значення набуває проблема інформування таких осіб про чинні санкційні заборони та обмеження [269, с. 1].

В США до інформаційно-роз'яснювальної діяльності залучені такі органи влади, як OFAC, Міністерство фінансів США та Державний департамент США. В той час, як роль Міністерства фінансів США та Державного департаменту США у цьому процесі зводиться до розміщення на їхніх офіційних веб-сайтах переліку всіх

санкційних актів, у виконанні яких беруть участь ці органи, а також їх регулярне оновлення [266, с. 12], роль OFAC є більш багатогранною.

Зокрема, суттєвим компонентом інформаційно-роз'яснювальної діяльності OFAC є «підготовка рекомендацій та роз'яснень щодо застосування санкцій» [4, с. 58]. Однак слід зазначити, що ці рекомендації не мають юридично обов'язкової сили, а тому завжди незрозумілим залишається те, чи буде сам OFAC слідувати своїм роз'ясненням. До того ж, часто можна спостерігати суперечності в інтерпретаціях, що надаються OFAC. Це трапляється, наприклад, тоді, коли цей орган бере за основу концепції та тлумачення однієї санкційної програми і застосовує їх до іншої. Також непослідовність його діяльності простежується в тому, що OFAC може змінити свої рекомендації без жодного офіційного повідомлення про це [199, с. 116].

Іншим напрямком діяльності OFAC в цій сфері є ведення санкційного реєстру «із більшістю активних санкційних програм, який містить інформацію про всіх підсанкційних суб'єктів із SDN- та non-SDN-списків» [4, с. 59].

І, нарешті, останній вектор діяльності OFAC стосується його повноважень на розслідування порушень у сфері санкційного законодавства та притягнення винних осіб до цивільної відповідальності. Американські дослідники підкреслюють, що вжиті OFAC примусові заходи щодо конкретних осіб покращують їхню практику дотримання санкційного законодавства в майбутньому. Крім того, OFAC оприлюднює інформацію про вжиті заходи в сфері забезпечення дотримання санкційних програм США, що підвищує обізнаність інших осіб про чинні зобов'язання в цій сфері і впливає на сприйняття цими особами ризиків порушення санкційного законодавства [257, с. 790].

В цьому контексті важливо звернути увагу на стратегію, яку використовує OFAC при розслідуванні санкційних правопорушень та доведенні до відома громадськості результатів цієї діяльності. Зокрема, з часом OFAC перестав витрачати організаційні та матеріально-технічні ресурси на виявлення дрібних правопорушень та, навпаки, зосередився на резонансних справах, завершення яких закінчувалося накладенням штрафів в особливо великих розмірах. Вказана

стратегія зосередження на меншій кількості резонансних замість великої кількості незначних справ наразі розглядається OFAC як більш ефективний і дієвий засіб підвищення обізнаності щодо санкційних вимог США та стримування порушень. До того ж, така стратегія забезпечує значну економію ресурсів [257, с. 790–791].

Завершальним, але не менш важливим етапом реалізації економічних санкцій в США, є етап оцінки запроваджених санкційних програм. До цього етапу також залучені декілька органів влади. Серед них: Міністерство фінансів США, Державний департамент США і Міністерство торгівлі США. Ці органи здійснюють оцінку впливу тих видів економічних санкцій, на реалізацію яких вони уповноважені. Відповідно, оцінка здійснюється щодо впливу окремих видів санкцій на їх визначені об'єкти. Окрім цього, Міністерство торгівлі США оцінює також потенційний вплив економічних санкцій на держави-дестінатори та треті держави.

При проведенні оцінки, вказані органи спираються на інформацію, що надається розвідувальними органами США. Окрім цього, до складу деяких з цих органів входять відокремлені розвідувальні підрозділи, які надають інформацію, необхідну для визначення об'єктів санкційного тиску, забезпечення дотримання введених примусових заходів, а також для розробки змін до санкційних програм.

Результати оцінок вказаних органів влади лягають в основу обговорень, які здійснюються в межах більш широкого кола суб'єктів владних повноважень, під проводом Ради національної безпеки США. Ці дискусії дозволяють Уряду США спиратися на дані та досвід різних органів і розглядати ці питання в ширшому політичному контексті, враховуючи, що економічні санкції часто є лише одним з інструментів зовнішньої політики США. Саме під час цих дискусій проводиться оцінка загальної ефективності санкційних програм у досягненні їхніх мети та цілей [266, с. 20].

Окрім вказаних органів, важливу роль у забезпеченні дотримання санкцій відіграє Конгрес США, який уповноважується на здійснення нагляду за реалізацією санкційних режимів. Ці повноваження Конгрес США здійснює шляхом заслуховування звітів Президента США та інших посадових осіб про стан

виконання економічних санкцій [262, с. 13–14]. В цьому контексті слід також згадати Дослідницьку службу Конгресу США, якій відведено «аналітичну роль та оцінювання ефективності санкцій» [4, с. 57].

Отже, США наразі володіє одним з найефективніших механізмів забезпечення дотримання економічних санкцій як суб'єктами, що перебувають у межах їхньої юрисдикції, так і тими, що знаходяться поза нею. Це зумовлено унікальним статусом США як «наддержави», що сприяє ефективному застосуванню Америкою її примусових заходів, зокрема юридичної відповідальності у вигляді цивільних та кримінальних штрафів, позбавлення волі, кримінальної та цивільної конфіскації майна, а також вторинних санкцій. Специфіка цих заходів, серед іншого, полягає в їхньому екстериторіальному характері, у зв'язку з чим останні часто визнаються такими, що суперечать міжнародному праву. Враховуючи це, такий підхід навряд чи є доцільним для імплементації в Україні. Натомість заслуговують на увагу такі позитивні аспекти практики США в цій царині, як: 1) проведення інформаційно-роз'яснювальної діяльності щодо введених санкційних програм; 2) врегулювання процедури отримання та розгляду повідомлень викривачів; 3) моніторинг дотримання санкційного законодавства; 4) забезпечення координації дій органів влади, залучених до забезпечення дотримання економічних санкцій; 5) оприлюднення інформації про примусові заходи, вжиті задля забезпечення дотримання санкційних програм; 6) встановлення обов'язку щодо звітування про виконання санкційних регуляцій їхніми адресатами. Окремої уваги потребує також кінцева ланка правового механізму реалізації економічних санкцій США – оцінювання ефективності запроваджених програм. На цьому етапі здійснюється аналіз фактичного впливу економічних санкцій на їх визначені об'єкти, потенційного впливу примусових заходів на держави-дестінатори та треті держави, а також загальної ефективності санкційних програм у досягненні їхніх мети та цілей.

Порівняємо досвід США з практикою іншої економічно розвиненої держави та одного з основних партнерів ЄС та Америки по санкційним коаліціям – Канади.

3.2.2. Канада

Незважаючи на значний потенціал та ресурси, система забезпечення дотримання економічних санкцій в Канаді не вважається ефективною [270]. В результаті, канадські санкційні режими, які в багатьох випадках встановлюють навіть суворіші заборони та обмеження у порівнянні з США, ЄС та Великою Британією, виявляються менш ефективними [270]. У зв'язку з цим ЄС, а також держави G7, часто критикують санкційну політику Канади та наголошують на необхідності посилення контролю за дотриманням економічних санкцій. Вважається, що одним з інструментів, який дозволить це зробити, є Механізм координації правозастосування G7 (далі – Механізм G7) [270]. Останній був створений з метою посилення дотримання і виконання антиросійських санкцій, запроваджених членами G7. Стверджується, що, враховуючи зовнішньополітичний тиск, а також можливості, які відкриває Механізм G7 завдяки зміцненню координації та обміну інформацією між членами цього міжнародного клубу, Канада посилить свої механізми забезпечення додержання санкційного законодавства [270].

На сьогодні ж, система забезпечення дотримання санкційних програм у Канаді виглядає наступним чином. Так, на відміну від США, Канада не застосовує вторинні санкції як засоби забезпечення дотримання первинних санкційних програм [109, с. 46]. Втім, для протидії та боротьби з обходом запроваджених економічних санкцій, Канада використовує дипломатію. Тому, у звіті, підготовленому Постійним Комітетом з питань закордонних справ та міжнародного розвитку Парламенту Канади, Уряду Канади рекомендується «збільшити інвестиції в... потенціал санкційної дипломатії з метою максимізації кількості партнерів, які застосовують такі ж або подібні санкційні заходи, усунення будь-яких прогалин у впровадженні санкцій... та протидії будь-яким спробам їх обходу» [270, с. 45].

Також SEMA, JVCFOA та UNA передбачають кримінальну відповідальність за порушення вимог канадського законодавства про санкції. Порушення карається

значними штрафами, позбавленням волі або тим і іншим разом. JVCFOA та SEMA передбачають покарання у вигляді: 1) позбавлення волі строком до 5 років, 2) штрафу у розмірі 25 000 канадських доларів, 3) позбавлення волі терміном на 1 рік, або 4) штрафу і позбавлення волі одночасно. UNA, своєю чергою, закріплює покарання у вигляді 1) позбавлення волі на 1 рік, 2) штрафу у розмірі 100 000 канадських доларів, або 3) і те, і інше одночасно, а також 4) позбавлення волі строком до 10 років [203, с. 15–16]. Більше того, UNA містить положення, відповідно до якого майно, з яким здійснено операції всупереч санкційним заборонам та обмеженням, підлягає конфіскації [202, ч. 2 ст. 3]. Остання здійснюється в судовому порядку за ініціативою Міністра юстиції Канади.

Окрім зазначеного вище, винні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності на підставі положень CCC, FACFOA та Акту про дозволи на експорт та імпорт від 1985 р.

Показово, що у Канаді на законодавчому рівні не врегульовано механізм добровільного розкриття інформації про порушення законодавства про санкції. На практиці ж, добровільне повідомлення про порушення приписів SEMA, JVCFOA та UNA подається до Канадської королівської кінної поліції, а саме Федерального відділу поліцейських операцій. Добровільне розкриття інформації передуює укладенню угоди про визнання винуватості та є обставиною, яка пом'якшує покарання [270].

Що стосується інституційної основи системи забезпечення санкційного законодавства Канади, то її складають різноманітні органи державної влади. Провідну роль серед них відіграє Міністерство закордонних справ Канади, яке виступає «головним координаційним органом, відповідальним за загальну реалізацію санкційної політики» [4, с. 69]. Також повноваженнями в цій сфері наділені Канадська королівська кінна поліція, Агентство прикордонної служби Канади та Канадська служба безпеки й розвідки, які стежать за дотриманням законодавства в сфері санкцій, виявляють його потенційні порушення та здійснюють їх розслідування [203, с. 15]. У свою чергу, Служба державного обвинувачення Канади є відповідальною за підтримання публічного

обвинувачення в суді, організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням [270].

На додаток, SEMA, JVCFOA, UNA та Акт про доходи від злочинної діяльності (відмивання грошей) і фінансування тероризму від 2000 р. залучають до забезпечення дотримання санкційних заборон та обмежень також суб'єктів приватного сектору. Так, згадані нормативно-правові акти встановлюють обов'язки для фізичних та юридичних осіб із моніторингу економічних транзакцій, які підпадають під дію санкційних заборон та обмежень, та повідомлення про виявленні випадки. Ці обов'язки доцільно розділити на дві групи. Першу групу складають обов'язки всіх суб'єктів, які перебувають під юрисдикцією Канади, щодо повідомлення про майно, яке перебуває у їхньому володінні, якщо вони мають підстави вважати, що воно належить, утримується або контролюється підсанкційною особою або від її імені, а також про будь-які фактичні або заплановані транзакції, пов'язані з цим майном. Друга група складається з обов'язків, які покладаються на окремих суб'єктів, насамперед фінансових установ, та передбачають зобов'язання щодо постійного моніторингу в частині того, чи належить, утримується або контролюється майно, яке вони контролюють або яким володіють, підсанкційною особою або від її імені, а також щодо операцій підсанкційної особи, що здійснюються нею або від її імені із залученням такого майна [203, с. 14].

Список таких фінансових установ визначається або в самих законах, або нормативно-правових актах генерал-губернатора, ухвалених на виконання законодавчих положень.

Водночас слід зауважити, що регламентація обов'язку із звітування варіюється залежно від санкційної програми, а деякі з них такий обов'язок взагалі не передбачають [203, с. 14]. Такий стан речей, по-перше, може завадити чіткому розумінню особами законодавчо урегульованих вимог щодо моніторингу та звітності та, як наслідок, призвести до їх неналежного виконання. По-друге, відсутність цих вимог для окремих режимів створює умови, за яких порушення санкційного законодавства залишаються непоміченими та неприпиненими, що,

своєю чергою, дозволяє правопорушникам здійснювати заборонену економічними санкціями діяльність і далі, підриваючи їхню ефективність.

Окрім зазначеного вище, критиці піддається також діяльність органів державної влади Канади із забезпечення дотримання санкційного законодавства. Зокрема, увага звертається на те, що в публічному просторі майже відсутня інформація про випадки порушення санкційних програм та кримінальні провадження, відкриті у цьому зв'язку [270].

До того ж, в Канаді відсутній зведений список всіх підсанкційних осіб, обмеження та заборони проти яких були застосовані на підставі не тільки SEMA, JVCFOA та UNA, але й також FACFOA та CCC [203, с. 10]. Через це, зобов'язані суб'єкти, насамперед фінансові установи, повинні збирати та систематизувати інформацію про всіх підсанкційних осіб власноруч задля виконання покладених на них обов'язків з моніторингу та звітування.

Канадські списки підсанкційних осіб також не містять детальної інформації про останніх, зокрема їхніх псевдонімів, варіантів написання імен, дат народження, дати введення санкцій, причин їх запровадження або загальних вказівок щодо дозволених і заборонених видів діяльності. В цьому зв'язку наголошується, по-перше, на тому, що санкційні списки «можуть працювати для уряду, але не працюють для тих, хто потребує доступу до цієї інформації для виконання санкцій» [271, с. 17]. По-друге, підкреслюється, що через неточність наданої інформації зобов'язані особи схильні до надмірного дотримання санкцій, намагаючись уникнути необережних порушень санкційного законодавства. Це може мати небажані негативні економічні наслідки для Канади, а також спричинити гуманітарні наслідки та порушення прав людини в державах-об'єктах санкційного тиску [272, с. 4].

На додаток, інформаційно-роз'яснювальна діяльність державних органів Канади не носить системного характеру. Окремі органи влади, які уповноважені на виконання тих чи інших видів економічних санкцій, зрідка оприлюднюють роз'яснення та рекомендації, яким, до того ж, бракує комплексності та вичерпності [203, с. 10].

Насамкінець, слід зупинитися на такому етапі реалізації санкційних програм, як оцінка ефективності запроваджених Канадою примусових заходів. Так, особливістю інституційної інфраструктури Канади є наглядова роль парламенту, який має право змінювати або скасувати акти генерал-губернатора про введення санкцій за відповідною процедурою. Крім того, генерал-губернатор зобов'язаний подавати звіти до законодавчого органу про стан виконання санкційних режимів [4, с. 69].

Такий підхід до правового регулювання відносин в цій сфері піддається критиці з боку науковців. Зазначається, що закріплення за генерал-губернатором обов'язку із звітування не означає, що Уряд Канади зобов'язаний проводити регулярний аналіз ефективності санкцій. До того ж, такий звіт подається тільки після припинення дії санкційного режиму [271, с. 51]. У цьому зв'язку наголошується, що законодавство Канади «не передбачає періодичного перегляду ефективності санкцій, їхнього впливу на права людини та геополітичну ситуацію» [272, с. 2]. Аби забезпечити гнучкість та ефективність санкційної політики, А. Шаррон закликає Уряд Канади регулярно та послідовно публікувати і переглядати оцінку впливу санкцій. Науковиця також зазначає, що «Канада постійно додає нові вимоги та ухвалює нове законодавство, проте досі не може дати чіткої відповіді на питання, чи працюють її санкції» [271, с. 51].

Схожі спостереження висловлює К. Мартін, який підкреслює, що «прозора звітність допоможе оцінити, чи санкції застосовуються до належних осіб та чи є докази, на яких ґрунтується санкційне рішення, актуальними, достовірними та обґрунтованими» [271, с. 51].

Зважаючи на ці висновки науковців, Постійний Комітет з питань закордонних справ та міжнародного розвитку Парламенту Канади надав наступні рекомендації. По-перше, Уряд Канади має періодично переглядати санкційні режими, щоб забезпечити їхню відповідність поставленим цілям. Такий перегляд має проводитися щодо того, чи всі особи були коректно включені до санкційного списку, а також чи запроваджені санкції продовжують відповідати зовнішньополітичним інтересам Канади. По-друге, Уряд Канади має подавати

щорічний звіт про автономні санкції до парламенту. Звіт повинен включати огляд цілей, мети та оцінку впливу кожного санкційного режиму, пов'язаного з іноземною державою, та підсумкову інформацію про реалізацію індивідуальних санкцій [271, с. 52].

Таким чином, механізм забезпечення дотримання економічних санкцій у Канаді спрямований на протидію як зовнішнім, так і внутрішнім викликам. Зовнішні виклики долаються виключно дипломатичними засобами, тоді як внутрішні – шляхом реалізації таких заходів: 1) моніторинг дотримання санкційного законодавства; 2) встановлення відповідальності за його порушення у вигляді штрафів, позбавлення волі та конфіскації майна; 3) визначення органів влади, до компетенції яких належить притягнення до відповідальності правопорушників; 4) закріплення обов'язку щодо звітування про виконання санкційних регуляцій їхніми адресатами; 5) проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо чинних санкційних програм. Також для правового механізму реалізації економічних санкцій Канади характерним є такий завершальний етап, як оцінка ефективності санкційних режимів.

Водночас, як впливає з наведеного вище, правове регулювання окремих аспектів реалізації зазначених заходів перебуває на незадовільному рівні. Вітчизняному законодавцю варто враховувати ці недоліки, аби запобігти їх повторенню.

Проаналізувавши досвід Канади, пропонуємо перейти до вивчення підходу Великої Британії до правової регламентації забезпечення дотримання економічних санкцій, оскільки ця держава традиційно виступає ініціатором і активним учасником санкційних коаліцій поряд із ЄС, США та Канадою.

3.2.3. Велика Британія

Підхід, який демонструє Велика Британія, відповідає поглядам наукової спільноти та наведених вище юрисдикцій про важливість етапу забезпечення дотримання економічних санкцій для ефективності реалізації санкційних програм

в цілому. Про це зазначається в аналітичному документі, підготовленому Урядом Великої Британії. Цей документ, визначаючи підхід Сполученого Королівства до використання санкцій, проголошує, що «підготовка та оголошення санкцій – це одне, а забезпечення їх дотримання, в тому числі в інших країнах, – зовсім інше. Ми збільшили інвестиції в імплементацію та забезпечення дотримання санкцій. Ми припиняємо спроби обійти наші санкції, в тому числі шляхом тіснішої співпраці з третіми державами та бізнесом» [209, с. 3]. З наведеного, а також з подальшого аналізу документу, можна зробити висновок, що політика Великої Британії у сфері забезпечення дотримання економічних санкцій охоплює три вектори: «розбудову партнерських відносин з учасниками санкційних коаліцій», «розбудову партнерських відносин всередині уряду», «розбудову партнерських відносин з приватним сектором і громадянським суспільством» [209, с. 3]. Зосередимося на кожному з цих векторів детальніше.

Так, що стосується першого вектору, то в аналітичному документі підтверджується наведена в нашому дослідженні теза, що «санкції працюють краще, коли багато держав діють разом». У зв'язку з цим в документі наголошується, що Велика Британія продовжує працювати з «партнерами над створенням сильних санкційних коаліцій», що є особливо важливим, коли не вдається подолати вето держав-постійних членів РБ ООН. Такий підхід дозволяє Великій Британії «обмінюватися ідеями... об'єднувати досвід і розширювати колективний вплив, щоб максимізувати вплив санкцій і закрити лазівки» [209, с. 16].

На додаток, Велика Британія, ЄС і США проводять спільну дипломатичну роботу з низкою держав, заохочуючи їх доєднатися до антиросійської санкційної коаліції, аби зменшити ризик потрапляння санкційних товарів до держави-агресора [209, с. 17]. Окрім цього, Велика Британія співпрацює з державами по всьому світу. Ця співпраця відбувається шляхом підтримки третіх держав у розвитку їхнього санкційного потенціалу, обміну досвідом і знаннями щодо застосування та забезпечення дотримання санкцій [209, с. 17].

Поряд із зусиллями щодо забезпечення міжнародною підтримкою односторонніх санкційних програм, з метою протидії зовнішнім викликам у сфері забезпечення їх дотримання, Велика Британія передбачила для себе можливість застосування вторинних та екстериторіальних санкцій. У цьому контексті окремі дослідження зауважують, що після Брекзиту санкційний ландшафт у Великій Британії почав змінюватися [273]. Ці зміни стосувалися активізації діяльності Великої Британії в сфері забезпечення дотримання санкційного законодавства. Так, «незалежність» Сполученого Королівства від ЄС надала йому повну автономію в тому числі у вказаних питаннях. В результаті, наразі можна спостерігати, що Велика Британія, визначаючи самостійно санкційну політику, більше тяжіє до американського підходу до реалізації санкційних програм.

Цей висновок простежується, власне, у практиці застосування Великою Британією вторинних санкцій, яка до 2024 р. була відсутня взагалі. Натомість у липні 2024 р. Уряд Великої Британії вніс зміни до антиросійського санкційного режиму, розширивши критерії, на підставі яких до осіб можуть застосовуватися економічні санкції. Як наслідок, сьогодні англійське законодавство передбачає можливість застосування економічних санкцій у вигляді заморожування активів до осіб, які перебувають поза межами юрисдикції Великої Британії, якщо останні надають фінансові послуги, кошти, економічні ресурси, товари або технології особам-об'єктам первинних антиросійських санкцій [274]. І хоча запроваджені нововведення не були охарактеризовані Великою Британією як вторинні санкції, ці реформи фактично свідчать про прагнення держави впливати на поведінку осіб, які знаходяться поза межами її юрисдикції. Ці прагнення також віддзеркалюються у заявах Уряду Великою Британії, у яких йдеться, що «зусилля держав G7 та ЄС все більше зосереджуються на запобіганні ухиленню від санкцій та закритті будь-яких лазівок в існуючому санкційному режимі проти Росії», з цієї причини «фізичні та юридичні особи в третіх країнах також все частіше стають об'єктами санкцій» [274].

Наслідування підходу США так само проявляється у другому векторі англійської політики у сфері забезпечення дотримання примусових заходів, а саме

у: 1) розвитку системи органів влади Великої Британії, наділених повноваженнями в цій сфері; 2) посиленні координації між ними; 3) наділенні їх більшими ресурсами та, відповідно; 4) збільшенні кількості ініційованих справ щодо порушників санкційного законодавства [273].

Так, станом на сьогодні, забезпечення дотримання санкційного законодавства входить до повноважень різноманітних органів державної влади Великої Британії. Наприклад, контроль за дотриманням транспортних санкцій, розслідування фактів їх порушення та притягнення винних осіб до цивільної відповідальності перебуває у віданні Міністерства транспорту Великої Британії в той час, як NCA, поліція та SFO здійснюють досудове розслідування злочинів в цій сфері [209, с. 25].

У свою чергу, дотримання імміграційних санкцій контролюється Міністерством внутрішніх справ Великої Британії, яке також уповноважується на притягнення осіб, винних у порушенні санкційних заборон та обмежень, до цивільної та кримінальної відповідальності. Досудове розслідування кримінальних правопорушень в цьому випадку здійснюється поліцією та SFO [209, с. 25].

Вид та розмір відповідальності за порушення транспортних та імміграційних санкцій у Великій Британії закріплені в різних нормативно-правових актах. При цьому, як правило, особи, винні у вчиненні кримінального порушення у цій сфері, притягуються до кримінальної відповідальності на підставі Акту про поліцію та боротьбу зі злочинністю від 2017 р. Останній передбачає два види покарання: необмежені штрафи та до 7 років позбавлення волі [275].

Особливу увагу Велика Британія приділяє забезпеченню дотримання фінансових та торговельних санкцій [273]. Так, OFSI, який стежить за дотриманням фінансових санкцій, розслідує випадки їх порушень та притягує до цивільної відповідальності винних осіб шляхом накладення штрафів. Якщо порушення стосується конкретних фондів або економічних ресурсів, максимальна сума штрафу становитиме більшу з двох величин: 1 000 000 фунтів стерлінгів або 50% від оціночної вартості зазначених ресурсів [273]. Якщо це відповідає суспільним

інтересам, OFSI оприлюднює інформацію про правопорушення та результати його розслідування.

У своїй діяльності OFSI співпрацює з іншими органами влади. Одним з таких органів є NCA. NCA здійснює дізнання і досудове слідство у кримінальних провадженнях по справах щодо серйозних порушень фінансових санкцій, які передаються йому OFSI. OFSI також може передати справи до SFO, якщо в діях особи, окрім порушення санкційного законодавства, наявні ознаки складу корупційних злочинів, хабарництва або шахрайства [273]. У досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері фінансових заборон та обмежень може приймати участь поліція [209, с. 25]. Особам, «визнаним винними у порушенні санкцій, може загрожувати ув'язнення на строк до 7 років та/або необмежений штраф» [4, с. 66].

У випадку торговельних санкцій, контроль за їх дотриманням, розслідування їх порушень та притягнення до цивільної відповідальності здійснюється новоствореним OTSI, який функціонує у складі DBT. OTSI реалізує свої повноваження у тісній співпраці з HMRC та Прикордонною службою Великої Британії, які здійснюють контроль за дотриманням торговельних санкцій на кордонах Сполученого Королівства [214]. Наприклад, якщо OTSI при проведенні розслідування виявить серйозні порушення торговельних санкцій, останній має повідомити про це HMRC для подальшого розслідування ймовірного злочину [209, с. 23]. За порушення торговельних санкцій передбачено «покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років та/або необмеженого штрафу» [4, с. 66].

Вказані органи можуть дізнатися про можливе порушення санкційного законодавства у різні способи. По-перше, англійське право закріплює обов'язок повідомляти уповноважені органи, зокрема OFSI, NCA та Управління з фінансового регулювання та нагляду Великої Британії, про наявність підозри або факти вчинення порушень санкційного законодавства [275]. Наприклад, законодавством передбачається обов'язок так званих «відповідних фірм» надавати інформацію OFSI у разі наявності підозри щодо причетності підсанкційних осіб до порушень у сфері фінансових санкцій. Визначення «відповідної фірми» надається

в окремих регламентах Державного секретаря та Міністра фінансів Великої Британії, прийнятих на реалізацію конкретних санкційних режимів [273].

По-друге, окрім «відповідних фірм», фізичним та юридичним особам – адресатам санкційних норм Великої Британії – рекомендується повідомляти OFSI про будь-які порушення фінансових санкцій. Добровільне розкриття інформації про ці факти розглядається OFSI як обставина, що пом'якшує відповідальність [275].

В цьому контексті слід зазначити, що виявлення зобов'язаними суб'єктами реальних або потенційних правопорушень у сфері санкцій потребує здійснення ними низки внутрішніх заходів, зокрема, впровадження автоматизованих систем контролю дотримання законодавства, проведення внутрішнього або зовнішнього аудиту тощо. Уряд Великої Британії стимулює реалізацію цих заходів, зокрема через регламентацію підстав та порядку застосування примусових заходів щодо осіб, які не спромоглися забезпечити наявність «ефективних систем і механізмів контролю для усунення ризиків порушення санкцій, належних систем і механізмів контролю дотримання законодавства, та протидії фінансовим злочинам і відмиванню коштів, а також адекватних політик і процедур для мінімізації відповідних ризиків» [275].

По-третє, між органами влади Великої Британії існує добре налагоджена система внутрішніх зв'язків, за допомогою якої суб'єкти владних повноважень обмінюються відповідною інформацією. Ця практика характерна для таких органів, як OFSI, NCA, HMRC та SFO [275].

Наостанок, третій вектор англійської політики у сфері забезпечення дотримання санкційного законодавства стосується співпраці з приватним сектором. Вона охоплює кілька напрямків, зокрема: 1) інформаційно-роз'яснювальну діяльність органів влади Великої Британії, що включає ведення Зведеного переліку об'єктів фінансових санкцій [276], надання рекомендацій та роз'яснень про специфіку санкційних заборон й обмежень [273], проведення регулярних діалогів з представниками галузей промисловості під час публічних та приватних заходів; 2) отримання інформації від економічних операторів та

неурядових організацій, що здійснюється з метою оцінки ефективності санкційних програм, зокрема аналізу їхніх потенційних та реальних економічних наслідків для Великої Британії та світової економіки, оцінки гуманітарних наслідків санкцій та розробки відповідних змін до санкційного режиму [209, с. 17–18].

Узагальнюючи, зазначимо, що британська практика забезпечення дотримання економічних санкцій загалом суттєво не відрізняється від підходів вище розглянутих адресантів санкцій, а навпаки – демонструє значну схожість із ними, зокрема зі США. Подібно до Америки, Велика Британія використовує дипломатію та вторинні санкції для подолання зовнішніх викликів у сфері забезпечення дотримання санкцій. У сфері внутрішніх викликів Велика Британія: 1) здійснює моніторинг дотримання санкційного законодавства та, у разі виявлення його порушення, притягує винних осіб до цивільної та кримінальної відповідальності, що включає штрафи та позбавлення волі; 2) сприяє координації дій органів влади, залучених до забезпечення дотримання економічних санкцій; 3) встановлює обов'язок щодо звітування про виконання санкційних регуляцій їхніми адресатами; 4) проводить інформаційно-роз'яснювальну діяльність.

Характерним елементом правового механізму реалізації економічних санкцій у Великій Британії є також оцінка ефективності санкційних програм, в рамках якої аналізуються їхні економічні та гуманітарні наслідки. На підставі отриманих висновків розробляються відповідні зміни до санкційного режиму. Україні доцільно було б розглянути можливість впровадження цього елементу в національно-правовий механізм реалізації економічних санкцій.

На підставі проведеного аналізу іноземної практики забезпечення дотримання економічних санкцій можливо перейти до вивчення вітчизняного досвіду задля їх подальшого порівняння та розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання цієї сфери суспільних відносин в Україні.

3.3. Правове регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій в Україні: сучасний стан та рекомендації щодо вдосконалення

Як вказують вітчизняні дослідники, «проблема ефективності санкцій сьогодні залишається максимально складною для України», у зв'язку з чим наша держава «змушена реалізовувати реформу санкційної політики, роблячи її системнішою та послідовнішою» [277, с. 354–355].

Поділяючи тезу про необхідність реформування санкційної політики України та законодавства, що лежить в її основі, слід наголосити, що перед розробкою конкретних змін першочерговим завданням є ґрунтовний аналіз сучасного стану цієї сфери. Саме цьому аспекту присвячено цей підрозділ.

Так, що стосується боротьби із зовнішніми викликами в сфері забезпечення дотримання економічних санкцій, Україна, розуміючи недостатність власних санкційних зусиль із протидії російській агресії, активно сприяє «збереженню та розвитку міжнародного санкційного режиму проти рф» [278, с. 33]. В цьому напрямі важливою є робота МЗС України, до завдань якого входить «координація державної санкційної політики із санкційною політикою» ЄС, США, Великої Британії, Канади та інших держав [279, ч. 2 ст. 10-2]. Окрім цього, за ініціативи Президента України була створена Санкційна група Єрмака-Макфола, «зادля утримання тісного контакту з партнерами у підготовці та впровадженні санкцій» [280, с. 20–21].

На відміну від ЄС, США та Великої Британії, в Україні законодавчо не передбачено можливості застосування вторинних та екстериторіальних санкцій як засобу забезпечення дотримання первинних санкційних програм. Вважаємо цей підхід виваженим та таким, що не потребує змін, з огляду на сумнівну легальність вторинних санкцій з точки зору міжнародного права, а також недоцільність застосування цих заходів Україною. Переїняття цього досвіду «не сприятиме підвищенню ефективності санкційних програм України», що «пояснюється менш провідною роллю України в світовій економіці, доступ до якої не є потужним

стимулом для дотримання українських санкцій третіми країнами та особами, що підпадають під їхню юрисдикцію» [190, с. 140–141].

Щодо заходів реагування на внутрішні виклики у сфері забезпечення дотримання економічних санкцій, правова система України виявилася недостатньо готовою до їх ефективного врегулювання. Найчастішою підставою для критики з боку наукової спільноти є неврегулювання відповідальності за порушення санкційних програм в національному законодавстві [281, с. 9]. І, дійсно, ненадання вітчизняним законодавцем правової регламентації юридичної відповідальності за порушення санкційних заборон та обмежень викликає певні занепокоєння, адже «для того, аби санкції були насправді відчутними для росії і реально підривали її здатність до ведення війни, потрібен дієвий механізм примусової імплементації запроваджених санкційних обмежень, який би забезпечував суворе і невідворотне покарання для тих, хто прагне обійти ці обмеження чи уникнути їх» [258, с. 22].

У зв'язку з цим нагальною є потреба правового закріплення виду та міри юридичної відповідальності за порушення національного санкційного законодавства, а також підстав та порядку притягнення до неї. Серед вітчизняних дослідників найбільш доцільною опцією вважається встановлення саме кримінальної відповідальності за правопорушення в сфері санкцій [282, с. 21]. Це зумовлюється, по-перше, тим, що обхід санкцій має зазвичай транскордонний характер. Тому, уніфікація законодавства щодо кримінальної відповідальності на глобальному рівні «закриє можливість використання юрисдикцій зі «слабким» покаранням та забезпечить належний рівень співробітництва» [282, с. 25]. По-друге, з огляду на сучасні тенденції загальної криміналізації порушень санкційного законодавства серед учасників антиросійської санкційної коаліції, українська модель юридичної відповідальності має бути максимально наближена до законодавчих підходів партнерів. Це, насамперед, стосується підходу ЄС, визначеного у Директиві 2024/1226, адже, зважаючи на євроінтеграційний курс України, «вітчизняне законодавство де-факто підлягає гармонізації із Директивою, що є однією із умов вступу до ЄС» [281, с. 7].

Таким чином, для України «орієнтиром визначення ступеня суспільної небезпечності та караності порушення санкційного законодавства» має бути Директива ЄС 2024/1226 [281, с. 13]. Водночас у процесі уніфікації законодавства щодо відповідальності необхідно враховувати низку ключових аспектів.

Директива 2024/1226 передбачає, що «держави-члени ЄС повинні мати можливість самостійно вирішувати, чи є порушення обмежувальних заходів Союзу, пов'язані з коштами, економічними ресурсами, товарами, послугами, транзакціями або діяльністю вартістю менше 10 000 євро, кримінальними злочинами» [283, п. 4]. Враховуючи те, що наведені положення виключають окремі порушення зі сфери дії директиви, Україна має можливість передбачити як кримінальну, так й інші види юридичної відповідальності за правопорушення в сфері санкцій, залежно від ступеню суспільної небезпечності того чи іншого діяння. Такий підхід дозволить криміналізувати виключно ті діяння, які досягають необхідного рівня суспільної небезпеки, і забезпечити дотримання принципів *ultima ratio* [284, с. 34] та економії кримінально-правової репресії [285, с. 206].

Також зазначається, що «опис об'єктивних та суб'єктивних ознак суспільно-небезпечних діянь доцільно здійснювати в бланкетний спосіб, зокрема шляхом визначення відповідних заборон та обов'язків у профільному ЗУ «Про санкції» [281, с. 15], оскільки, в протилежному випадку, диспозиція відповідної статті матиме занадто широкий характер. У свою чергу, на сьогодні, вказаний нормативно-правовий акт містить окремі недоліки, які «об'єктивно не дозволяють ефективно реалізовувати обмежувальні заходи на практиці» [282, с. 23]. Аби уникнути ускладнення практики реалізації кримінальних заборон, доцільно удосконалити насамперед галузеве законодавство [286, с. 1433].

З урахуванням того, що зазвичай порушення санкційного законодавства пов'язані зі значними активами, доречним вважається і розширення в національному законодавстві сфери застосування некримінальної (цивільної) конфіскації на активи та отримані від них доходи, пов'язані з порушенням санкційних заборон та обмежень. Це дозволить «швидко та ефективно конфісковувати активи, які були отримані як дохід від обходу санкцій або які

намагались вивезти з-під дії санкцій не чекаючи вироку суду в кримінальному провадженні» [282, с. 24]. При цьому запровадження цивільної конфіскації, поряд із кримінальною, як передбачено Директивою 2024/1226, не створює суперечностей з цим актом ЄС. Навпаки, цивільна конфіскація може стати ще одним правовим механізмом для реалізації компенсаторної функції директиви [287]. Так, у ч. 2 ст. 19 цього документу закріплено: «Без шкоди чинному міжнародному праву держави-члени можуть використовувати знаряддя, доходи або майно, конфісковане у зв'язку з правопорушеннями, зазначеними в Директиві, щоб сприяти механізмам підтримки третіх країн, які постраждали від ситуацій, у відповідь на які ухвалено обмежувальні заходи, зокрема у разі загарбницької війни...» [283].

Вказане положення створює юридичне підґрунтя для передачі активів, конфіскованих за обхід та порушення санкцій ЄС, в тому числі на відбудову нашої держави. Як здається, запровадження аналогічних норм у національне законодавство в межах механізму цивільної конфіскації [288], сприятиме створенню ефективного інструменту для забезпечення реального відшкодування шкоди, завданої війною.

Окрім правового регулювання відповідальності, етап забезпечення дотримання санкційного законодавства вимагає проведення контролю за належним виконанням санкційних норм їхніми адресатами. Як зазначається у дослідженні В. В. Радика, «забезпечення реалізації і нагляд за дотриманням санкційного законодавства бюджетними установами покладається на міністерства... а банками та деякими небанківськими фінансовими посередниками – на НБУ» [289, с. 4].

В цьому контексті увагу слід звернути на наступні аспекти. По-перше, слід підкреслити, що суб'єкти владних повноважень мають здійснювати нагляд за дотриманням санкційного законодавства не тільки бюджетними установами, але й суб'єктами приватного права, які також виступають адресатами санкційних норм.

По-друге, до певного часу нормативно-правові акти, що регулювали діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, майже не містили положень, які б визначали їхній правовий статус як суб'єктів реалізації

державної санкційної політики. Вказана ситуація змінилася з прийняттям Постанови КМУ від 07 липня 2022 р. № 772 «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо удосконалення державної санкційної політики» (далі – Постанова КМУ № 772). Відповідно до цієї постанови, міністерства зобов'язувалися «підготувати та затвердити порядок реалізації видів санкцій та моніторингу їх ефективності» [290, ч. 2 ст. 2]. Як наслідок, були внесені окремі зміни до нормативно-правових актів, якими визначаються завдання, структура, компетенція та форми діяльності центральних органів виконавчої влади, до «повноважень яких належить забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері, яка стосується застосування санкцій» [290]. Крім того, на виконання вимог вказаної постанови, міністерства затвердили відповідні порядки реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики. Однак їхній аналіз вказує на те, що, як правило, відповідні порядки покладають на міністерства завдання із здійснення «моніторингу ефективності санкцій» [291; 292; 293]. На додаток, в окремих порядках використовується відмінна термінологія для визначення завдань у сфері моніторингу, зокрема, формулювання «реалізація видів санкцій та моніторинг їх виконання» [291, ст. 3 р. I]. У свою чергу, необхідно підкреслити, що поняття «моніторинг ефективності санкцій» та «моніторинг дотримання санкційного законодавства» не є синонімічними, оскільки окреслюють різні види діяльності. Так, як зазначається у вказаних порядках, «об'єктом моніторингу є фізичні та юридичні особи, до яких застосовані санкції в установленому законодавством порядку» [291, ст. 2 р. III]. Натомість об'єктами моніторингу дотримання санкційного законодавства є особи-адресати санкційних норм, а також їхня діяльність щодо виконання відповідних вимог.

В цьому зв'язку складно погодитися з твердженням, що «забезпечення реалізації і нагляд за дотриманням санкційного законодавства» покладається на міністерства, оскільки наразі вітчизняним законодавством таке завдання за центральними органами виконавчої влади не закріплюється. Винятком є Порядок реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики, затверджений Наказом Мін'юсту України від 30 вересня 2022 р. № 4201/5, який

визначає правові засади здійснення моніторингу дотримання санкційного законодавства окремими структурними підрозділами міністерства [294].

В цьому сенсі відрізняється і підхід до правового регулювання діяльності НБУ з реалізації вітчизняної санкційної політики. В першу чергу, Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджене Постановою Правління НБУ від 17 серпня 2012 р. № 346, визначає, що НБУ «застосовує заходи впливу за результатами... нагляду за дотриманням банками вимог нормативно-правових актів Національного банку про реалізацію спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів» [295, ст. 3.1]. До того ж, Правлінням НБУ було прийнято Положення про порядок організації та здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду у сфері реалізації спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), яке встановлює порядок організації та здійснення НБУ нагляду, зокрема «у сфері реалізації спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [296]. Вважаємо, що такий підхід має бути перейнятий й іншими органами влади, які відповідають за реалізацію тих чи інших видів економічних санкцій.

Поряд з цим постає питання щодо визначення органів влади, до повноважень яких належатиме притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні санкційного законодавства. Як здається, при визначенні на законодавчому рівні юридичної відповідальності некримінально-правового характеру за порушення санкційних заборон і обмежень, відповідні повноваження доцільно було б закріпити за органами, чия законна діяльність пов'язана із сферою, в якій виникло правопорушення. Натомість кримінальне переслідування має здійснюватися слідчими підрозділами відповідних правоохоронних органів, визначених залежно від розділу Кримінального кодексу України (далі – ККУ), в якому буде розміщено те чи інше діяння. Одночасно з цим належить передбачити в національному законодавстві механізм взаємодії відповідних органів, уповноважених на притягнення винних осіб до відповідальності, зокрема, порядок та способи

повідомлення правоохоронних органів про виявлення діянь, які містять ознаки складів окремих злочинів.

І, нарешті, останньою складовою етапу забезпечення дотримання вітчизняного санкційного законодавства, яка, на думку науковців, перебуває у незадовільному стані та потребує змін [4, с. 86], є взаємодія суб'єктів владних повноважень з приватним сектором. Адже, як зазначалося вище, ефективність цього етапу значною мірою залежить від чіткого розуміння приватним сектором вимог санкційних настанов, що забезпечується шляхом підготовки та публікації роз'яснень профільного законодавства – діяльність, яка наразі здійснюється виключно НБУ [4, с. 85]. І, хоча створення ДРС [281, с. 8], а також окремого порталу «Війна і санкції» [4, с. 87], заслуговують на позитивну оцінку в цьому контексті, ці заходи не можна визнати достатніми. У зв'язку з цим інформаційно-роз'яснювальна діяльність суб'єктів реалізації санкційної політики України має бути нагально активізована.

Кінцевим етапом реалізації санкційної політики є моніторинг санкційних програм та оцінка їхньої ефективності. ЗУ «Про санкції» не містить правової регламентації цього етапу. Натомість вище згадана Постанова КМУ № 772, вносячи зміни до положень про окремі міністерства, доповнює їх пунктами, якими визначаються повноваження вказаних органів щодо «реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики» з питань, що належать до їхньої компетенції [290]. На виконання вимог постанови, окремі міністерства, зокрема, Мін'юст України, Міністерство оборони України, Міністерство розвитку громад та територій України, затвердили порядки реалізації видів санкцій та моніторингу їхньої ефективності. Вказані документи визначають «механізм реалізації спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) та моніторингу їх ефективності, форми, методи та ключові показники реалізації видів санкцій» в системі цих державних органів, а також закріплюють положення щодо доведення результатів моніторингу «до державних органів, до повноважень яких належить забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері, яка стосується застосування санкцій» [291; 293; 294].

Надаючи позитивну оцінку цим реформам, слід зауважити, що ухвалення відповідних нормативно-правових актів, які б регулювали аналогічну сферу суспільних відносин, є доцільним і для інших суб'єктів владних повноважень, до компетенції яких Постанова КМУ № 772 відносить моніторинг ефективності санкційної політики [290]. Це, насамперед, стосується СБУ, НБУ та НКЦПФР, які зазвичай визначаються органами, відповідальними за виконання рішень РНБОУ [223].

В контексті моніторингу та оцінки ефективності санкційних програм, необхідно згадати і про МРГПРДСП, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом КМУ [297, п. 1]. Одним із основних її завдань є «моніторинг ефективності реалізації санкцій» [297, ч. 2 п. 3]. Задля виконання цього завдання, МРГПРДСП: «1) проводить аналіз стану реалізації застосованих санкцій та моніторинг їх ефективності, 2) визначає причини, що призводять до неналежної підготовки пропозицій про застосування, скасування та внесення змін до санкцій та реалізації застосованих видів санкцій, вивчає результати діяльності у зазначеній сфері, 3) готує та подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи рекомендації та пропозиції» [297, п. 4].

В цілому, МРГПРДСП можна розглядати як своєрідний координаційний орган, який узгоджує діяльність інших органів влади на цьому етапі та висновки та пропозиції якого враховуються КМУ при підготовці рішення «про схвалення та внесення на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозицій щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій» [225, п. 9].

Враховуючи такий правовий статус МРГПРДСП, на нашу думку, було б доцільно на законодавчому рівні закріпити за цим органом статус постійного головного координаційного органу, відповідального за моніторинг санкційних програм та оцінку їхньої ефективності. Це вимагатиме, зокрема, встановлення обов'язку згаданих вище органів звітувати перед МРГПРДСП про результати моніторингу ефективності санкцій. Також доцільним є закріплення в порядках подання пропозицій ВРУ, Президентом України, НБУ, СБУ та Мін'юстом України про запровадження, скасування чи внесення змін до економічних санкцій, які

обговорювалися у пункті 2.2.3 цього дослідження, аналогічної вимоги щодо внесення на розгляд до МРГПРДСП проєктів рішень цих органів про схвалення та внесення на розгляд РНБОУ пропозицій щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій, як це передбачено у п. 9 Порядку № 888 [225].

Таким чином, виходячи з проведеного вище аналізу практики забезпечення дотримання економічних санкцій у ЄС, США, Канаді та Великій Британії, маємо констатувати, що вітчизняний підхід до цього питання потребує суттєвих удосконалень в частині подолання внутрішніх викликів. На основі порівняльного вивчення було сформульовано низку рекомендацій, спрямованих на покращення національно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. Як видається, запровадження наданих вище пропозицій, що ґрунтуються на перевагах і недоліках досвіду партнерів України по санкційній коаліції, дозволить підвищити ефективність її автономних санкційних програм, а також сприятиме гармонізації національного та іноземного законодавства в цій сфері. Це створить правову базу для зміцнення міжнародної співпраці та, в кінцевому підсумку, підвищить ефективність скоординованих санкційних режимів, які залишаються чи не єдиним інструментом забезпечення дотримання міжнародного права у випадках неможливості виконання РБ ООН функції із підтримання міжнародного миру та безпеки.

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження знайдено нове вирішення наукового завдання, яке полягає у теоретико-практичному аналізі економічних санкцій як засобу забезпечення дотримання міжнародно-правових зобов'язань, а саме:

1. Підтверджено, що санкції в міжнародному праві виступають проявом дозволеного примусу, до якого його суб'єкти вдаються, зокрема, у відповідь на міжнародні правопорушення. Держави як первинні суб'єкти міжнародного права наділені універсальним правом на примус. Це право здійснюється державами в окреслених міжнародним правом межах: в порядку самопомоги та з використанням інституційного механізму міжнародної організації.

2. Продемонстровано, що поняття «санкції» визначається за допомогою різноманітних термінів та їхніх дефініцій. Натомість розроблення єдиного підходу до тлумачення поняття «санкції» матиме велике практичне значення з огляду на роль цих примусових заходів в охороні міжнародного правопорядку. Запропоновано тлумачити поняття «санкції» у максимально широкому значенні, що відображатиме практику застосування санкцій на сучасному етапі міжнародних відносин. У цьому зв'язку санкції було визначено як заходи міжнародного примусу, які застосовуються суб'єктами міжнародного права з метою зміни поведінки об'єкта санкцій, яка може становити міжнародне правопорушення.

3. Оскільки поняття «санкції» використовується для позначення широкого спектру різноманітних примусових заходів, їх ґрунтовне дослідження неможливе без класифікації. Класифікація дозволила сформувати цілісне уявлення про сучасну систему санкцій у міжнародному праві, її окремі елементи та їхні характерні особливості. Це, своєю чергою, є необхідною передумовою для правильного розуміння сутності кожного з цих заходів та міжнародно-правових обмежень, встановлених для їх застосування. У цьому зв'язку необхідно розрізняти санкції за такими основними критеріями: 1) порядок застосування санкцій; 2) кількість адресантів санкцій; 3) наявність санкційної резолюції РБ ООН; 4) особа

адресата санкцій; 5) масштаб охоплення санкцій; 6) склад учасників суспільних відносин, на які санкції мають намір вплинути; 7) наявність у адресанта юрисдикції накладати санкції; 8) природа запровадженого санкцією обмеження; 9) збройний характер санкцій; 10) цілі санкцій.

4. Обґрунтовано, що кожен із примусових заходів, охоплених поняттям «санкції», має специфічну правову природу, і для кожного з них міжнародне право передбачає особливий порядок правового регулювання. Окреслення та дотримання відповідних правових обмежень обумовлює легальність кожного заходу, а зрештою – і його ефективність. Залежно від характеристик, притаманних окремим заходам, останні можуть бути кваліфіковані як інституційні санкції, зокрема санкції ГА і РБ ООН, реторсії, контрзаходи та, потенційно, примусові заходи, що застосовуються третіми сторонами – у разі подальшого розвитку одноманітної практики суб'єктів міжнародного права та демонстрації *opinio juris*. У разі ж, якщо той чи інший захід не відповідає ознакам, властивим одній із цих категорій, його правомірність має оцінюватися на підставі релевантних норм міжнародного права.

5. Економічні санкції є найбільш поширеним та ефективним видом примусових заходів, які застосовуються суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань. Істотною рисою економічних санкцій є те, що їхні цілі та мета досягаються переважно через здійснення економічного впливу на об'єкт санкцій. При цьому здатність економічних санкцій досягати встановлених цілей і мет визначається як їхня ефективність. Ціль економічних санкцій – це результат, якого прагнуть досягти їхні адресанти, тоді як мета – це спосіб, у який санкції здійснюють вплив на їхні об'єкти. Ефективність економічних санкцій вимагає від їхніх адресантів наявності реалістичного уявлення про те, яких цілей можна досягти за їх допомогою, а також про здатність адресатів економічних санкцій виконати висунуті їм вимоги, які, у свою чергу, мають бути чітко сформульовані. До того ж ефективність економічних санкцій передбачає правильне розуміння потенціалу їх окремих видів для досягнення поставленої мети.

6. Ефективність економічних санкцій також залежить від наявності належного правового механізму їх реалізації. Залежно від суб'єкта міжнародного права, який приймає рішення про застосування примусових заходів, необхідно розрізняти 3 рівні їх реалізації: 1) універсальний рівень, на якому рішення про застосування санкцій приймається ООН; 2) регіональний рівень, де адресантом економічних санкцій є ЄС, – єдина на сьогодні міжнародна організація регіонального характеру, що застосовує економічні санкції проти держав, які не є її членами; 3) національний рівень, на якому рішення про застосування примусових заходів приймається окремою державою.

7. Встановлено, що реалізація суб'єктами міжнародного права економічних санкцій складається з окремих етапів, які включають: 1) етап введення санкцій; 2) етап імплементації рішення міжнародної організації чи держави про застосування санкцій; 3) етап моніторингу та оцінки санкційного режиму. Етапізація реалізації економічних санкцій відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності санкційних режимів, оскільки дає змогу усвідомити особливості кожного етапу, який характеризується специфічними завданнями, видами діяльності, що здійснюються на ньому, а також органами, відповідальними за їх виконання. Вказані етапи мають бути відображені у вітчизняному санкційному законодавстві, що забезпечить цілісність та послідовність правового регулювання цієї сфери суспільних відносин.

8. Доведено, що проблемними аспектами, які впливають на ефективність правового механізму реалізації економічних санкцій ООН, є: 1) повільність або неможливість ухвалення санкційної резолюції РБ ООН через використання права вето державою-постійним членом; 2) політизованість і вибірковість рішень РБ ООН про застосування санкцій; 3) неналежне виконання допоміжними органами РБ та Секретаріатом ООН своїх обов'язків; 4) невідповідність резолюцій РБ ООН нормам МГП та МППЛ; 5) неточність змісту резолюцій РБ ООН; 6) неналежна імплементація державами-членами резолюцій РБ ООН у національних правопорядках. Деякі з цих аспектів доцільно врахувати Україні під час формування та реалізації санкційної політики. Зокрема, це стосується

невідповідності санкційних резолюцій нормам МГП і МППЛ, а також їхньої неточності, зумовленої відсутністю чіткої артикуляції цілей санкційного режиму та терміну його дії. Поряд з цим позитивними характеристиками правового механізму реалізації економічних санкцій ООН, які можуть бути перейняті Україною для вдосконалення національного законодавства, є: запровадження механізму перегляду та виключення із санкційних списків, включення до санкційних програм положень про виключення з гуманітарних міркувань, а також положень про регулярну оцінку гуманітарного впливу санкцій.

9. Визначено, що правовому механізму реалізації економічних санкцій в ЄС притаманні такі недоліки, як повільність або неможливість прийняття Радою ЄС рішень та регламентів, їхня суперечність міжнародному праву та праву ЄС, а також неуніфікована імплементація цих актів державами-членами ЄС. З іншого боку, позитивними характеристиками правового механізму реалізації санкцій в ЄС, запозичення яких могла б розглянути Україна, є виключно строковий характер санкційних режимів, а також ефективність судового захисту осіб, чиї права та свободи були порушені застосуванням індивідуальних санкцій.

10. Правове забезпечення застосування економічних санкцій в ЄС, США, Канаді та Великій Британії має низку спільних характеристик. Серед них: 1) регламентація можливості застосування двох видів санкційних режимів залежно від логіки їхньої організації: санкційні режими за географічним охопленням та горизонтальні санкційні режими; 2) визначення об'єктом економічних санкцій іноземних держав, фізичних та юридичних осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією (за винятком Великої Британії); 3) регулювання поняття та змісту виключень та винятків з гуманітарних міркувань, а також порядку та підстав їх надання; 4) незастосування конфіскації майна як економічної санкції (окрім Канади); 5) унормування права на адміністративне та/або судове оскарження рішень про застосування індивідуальних санкцій. Ці тенденції правового регулювання застосування економічних санкцій можуть слугувати орієнтиром для України під час регламентації вітчизняного механізму реалізації примусових заходів. Це сприятиме зближенню національного та іноземного законодавства в цій

сфері, зміцненню міжнародної співпраці та, в кінцевому підсумку, підвищенню ефективності запроваджених санкційних режимів.

11. Сучасній практиці реалізації економічних санкцій в ЄС, США, Канаді та Великій Британії притаманні спільні правові виклики, як-от: дотримання міжнародного права при запровадженні економічних санкцій та сумісність економічних санкцій із внутрішнім правом, зокрема із гарантіями прав та свобод людини. Втім, найбільшу кількість питань щодо відповідності міжнародному праву порушують санкційні режими США, оскільки їх застосування здебільшого обґрунтовується загрозою національним інтересам або безпеці. Натомість санкційні режими ЄС, Канади та Великої Британії викликають менше зауважень у цьому контексті, тому що останні запроваджуються також для забезпечення норм, що охороняють фундаментальні цінності міжнародної спільноти. Ці спостереження мають бути враховані Україною під час вибору підстав для застосування економічних санкцій та забезпечення їхньої міжнародної правомірності.

12. Встановлено, що інституційна складова правових механізмів реалізації економічних санкцій в ЄС, США, Канаді та Великій Британії істотно відрізняється, що зумовлено відмінностями у їхній суб'єктності (міжнародна організація, держава), формах правління та державного устрою. Це, на нашу думку, вказує на недоцільність порівняння ефективності інституційних засад реалізації економічних санкцій та свідчить про відсутність оптимальної, універсальної моделі їх функціонування.

13. Доведено, що національне законодавство України дозволяє застосовувати економічні санкції на різноманітних підставах. Наслідком цього є те, що введені заходи мають різну міжнародно-правову природу. Водночас чітке розуміння цієї природи, а також ретельний вибір відповідної підстави для застосування санкцій, яка має узгоджуватися з вимогами міжнародного права, є важливим для ефективності українських спеціальних економічних заходів, аби завадити їх потенційному оскарженню у національних та міжнародних судових установах. Тоді запровадження останніх, у випадку їх оскарження об'єктами

санкцій, не буде визнано порушенням Україною її зобов'язань, зокрема, у галузі прав людини. Для удосконалення правового регулювання підстав для застосування економічних санкцій, пропонується конкретизувати підставу, яка стосується «дій іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які... порушують права і свободи людини і громадянина» (п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про санкції»), доповнивши її кваліфікаційними ознаками, такими як систематичність та грубість порушення прав та свобод (Див. Додаток 2).

14. Обґрунтовано, що ЗУ «Про санкції» потребує покращень з точки зору його відповідності вітчизняному законодавству, зокрема, принципу правової визначеності. Наразі така невідповідність простежується у випадку регламентації видів економічних санкцій, яка надається п. 25 ч. 1 ст. 4 закону. З метою дотримання принципу правової визначеності та недопущення порушень прав людини, за захистом яких підсанкційні суб'єкти можуть звернутися до ЄСПЛ, пропонується виключити п. 25 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про санкції». На підставі аналогічних міркувань вважається доцільним виключити п. 1-1 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про санкції», який запроваджує санкцію стягнення. Застосування цього виду санкції не відповідає сучасній міжнародній практиці та створює ризики порушення прав людини.

15. Незважаючи на критику ст. 1 та 3 ЗУ «Про санкції», які до кола об'єктів санкцій відносять «суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність», розширюючи в цей спосіб сферу застосування примусових заходів на осіб, що знаходяться під юрисдикцією України, виключення вказаного формулювання є небажаним, оскільки закон також слугує правовою основою для імплементації Україною санкційних режимів РБ ООН, направлених в тому числі на боротьбу з тероризмом. З огляду на це, важливим є фактичне обмеження практики застосування економічних санкцій проти осіб, які перебувають під юрисдикцією України, тільки на виконання санкційних резолюцій РБ ООН.

16. Виявлено, що іншими законодавчими змінами, запровадження яких необхідне для забезпечення дотримання прав і свобод людини, є: 1) запровадження обов'язкової процедури періодичного перегляду застосованих економічних санкцій, 2) чітке визначення їхніх цілей та мети, 3) затвердження вимог щодо

порядку подання пропозицій ВРУ, Президентом України, НБУ, СБУ та Мін'юстом України про запровадження, скасування чи внесення змін до економічних санкцій. Ці вимоги мають передбачати обов'язкове надання інформації і доказів, що підтверджують наявність підстав для застосування санкцій, а також обґрунтування їхньої доцільності та ефективності.

17. З'ясовано, що, зважаючи на євроінтеграційний курс України, також доцільно провести такі законодавчі реформи: 1) передбачити порядок видання дозволів на здійснення операцій, які є винятками у застосуванні економічних санкцій з гуманітарних міркувань; 2) звести перелік економічних санкцій до видів санкцій ЄС, таких як ембарго на постачання зброї, заборони на поїздки, заморожування активів, фінансові та торговельні обмеження; 3) закріпити розмежування санкційних режимів на географічні та горизонтальні та поступово вводити санкційні режими за горизонтальною логікою їх організації.

18. У ході дослідження було визначено, що забезпечення дотримання економічних санкцій є важливим елементом правового механізму їх реалізації, який безпосередньо визначає рівень їхньої ефективності. У процесі забезпечення дотримання санкційних заборон та обмежень суб'єкти міжнародного права стикаються з внутрішніми та зовнішніми викликами. Внутрішні виклики пов'язані із недотриманням особами, які перебувають під юрисдикцією адресанта економічних санкцій, запроваджених санкційних режимів. Зовнішні виклики обумовлені підтримкою третіми державами та особами, що перебувають під їхньою юрисдикцією, економічних відносин з об'єктом санкційного тиску.

19. Доведено, що у практиці забезпечення дотримання економічних санкцій всі розглянуті в цьому дослідженні адресанти економічних санкцій, окрім ООН, зіштовхуються з внутрішніми та зовнішніми викликами. Подолання внутрішніх викликів вимагає від кожного з проаналізованих адресантів вжиття подібного комплексу заходів, з тією різницею, що забезпечення дотримання економічних санкцій ООН та ЄС покладається на їхні держави-члени та входить до кола їхніх імплементаційних обов'язків. Вказані заходи включають: 1) проведення інформаційно-роз'яснювальної діяльності щодо введених санкційних програм; 2)

унормування виду та розміру юридичної відповідальності, порядку та підстав притягнення до неї осіб, винних у порушенні санкційного законодавства; 3) врегулювання процедури отримання та розгляду повідомлень викривачів; 4) розміщення та постійне оновлення інформації про результати діяльності органів влади щодо попередження, виявлення та припинення правопорушень в сфері санкцій; 5) здійснення системного моніторингу дотримання вимог санкційного законодавства. На практиці, вжиття державами цих заходів на виконання їхніх імплементаційних обов'язків суттєво відрізняється, що підриває всеосяжність санкційних режимів ООН та ЄС і, як наслідок, їхню загальну ефективність. У зв'язку з цим важливу роль у забезпеченні дотримання санкційних режимів ООН та ЄС відіграють їхні органи та інститути, які здійснюють моніторинг виконання санкційних режимів на рівні внутрішніх правопорядків держав-членів, а також надають остаточну оцінку їхньої ефективності. На відміну від цього, оцінка ефективності санкційних режимів, введених окремою державою, здійснюється нею самостійно – в порядку, визначеному національним законодавством.

20. Встановлено, що для подолання зовнішніх викликів адресанти економічних санкцій використовують дві групи заходів: дипломатичні заходи, спрямовані на створення санкційних коаліцій з метою розширення сфери охоплення первинних економічних санкцій, обміну досвідом і знаннями щодо застосування та забезпечення дотримання примусових заходів, та вторинні санкції. Незважаючи на потенційну несумісність вторинних санкцій із окремими приписами міжнародного права у зв'язку з їхньою екстериторіальністю, застосування цих заходів стає все більш поширеним в міжнародній практиці. На сьогодні застосування вторинних санкцій дозволяється законодавством ЄС, США та Великої Британії.

21. Вітчизняне правове регулювання забезпечення дотримання економічних санкцій, перш за все, потребує вдосконалення в частині подолання внутрішніх викликів. Першим напрямом необхідних реформ є правове закріплення виду та міри юридичної відповідальності за порушення санкційного законодавства. Враховуючи статус України як кандидата на вступ до ЄС, при наданні правового

оформлення вказаному питанню вітчизняний законодавець має насамперед орієнтуватися на Директиву 2024/1226. Це сприятиме адаптації національного законодавства України до правової системи ЄС. При цьому за вчинення правопорушень, непередбачених директивою, доцільно передбачити й інші види юридичної відповідальності, залежно від ступеню суспільної небезпечності того чи іншого діяння. Такий підхід дозволить забезпечити дотримання принципів *ultima ratio* та економії кримінально-правової репресії. Оскільки порушення санкційного законодавства зазвичай пов'язані зі значними активами, доречним є розширення в національному законодавстві сфери застосування цивільної конфіскації на активи та отримані від них доходи, пов'язані з правопорушеннями в сфері санкцій. Цивільна конфіскація може стати ефективним інструментом забезпечення реального відшкодування шкоди, завданої внаслідок російської збройної агресії.

22. Іншим напрямом законодавчих змін має стати врегулювання повноважень органів, відповідальних за реалізацію окремих видів економічних санкцій, щодо моніторингу дотримання санкційного законодавства, а також надання рекомендацій та роз'яснень стосовно його дотримання.

23. Третій напрям передбачає визначення органів влади, до компетенції яких належатиме притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні санкційного законодавства. У процесі нормативного закріплення юридичної відповідальності некримінально-правового характеру за порушення санкційних заборон і обмежень, відповідні повноваження доцільно було б закріпити за органами, чия законна діяльність пов'язана із відповідною сферою правопорушення. Натомість кримінальне переслідування має здійснюватися слідчими підрозділами відповідних правоохоронних органів, компетенція яких визначатиметься залежно від розділу ККУ, в якому буде передбачено відповідний склад злочину. На рівні національного законодавства також належить передбачити механізм взаємодії органів, уповноважених на притягнення винних осіб до відповідальності. Зокрема, слід визначити порядок і способи повідомлення правоохоронних органів про виявлені діяння, що містять ознаки відповідних злочинів, а також порядок і способи надання інформації щодо виявлених та

розслідуваних правопорушень у сфері санкцій органу, який здійснює моніторинг санкційних програм та оцінює їхню ефективність.

24. Визначено, що завершальним етапом реалізації економічних санкцій є моніторинг санкційних програм та оцінка їхньої ефективності. Наразі українське законодавство не визначає єдиного органу, уповноваженого на здійснення цієї діяльності. Відповідні повноваження лише фрагментарно закріплені за органами влади, зазначеними у Постанові КМУ № 772. Водночас порядок реалізації цих повноважень не був системно врегульований. У зв'язку з цим встановлено необхідність правового упорядкування діяльності органів влади з реалізації та моніторингу ефективності санкційної політики, до компетенції яких віднесено ці функції. Насамперед це стосується СБУ, НБУ та НКЦПФР, які зазвичай визначаються органами, відповідальними за виконання рішень РНБОУ. До того ж, враховуючи вже закріплені за МРГПРДСП повноваження, пропонується на законодавчому рівні закріпити за нею статус постійного головного координаційного органу, відповідального за моніторинг санкційних програм та оцінку їхньої ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Капріле А., Деліворіас А. Санкції ЄС щодо Росії: актуальна інформація, вплив на економіку та перспективи. Брюссель : Європейський Союз, 2023. 13 с.
2. Міністерство закордонних справ України : Санкції проти РФ. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf> (дата звернення: 30.03.2025).
3. Goldbach S., Nitsch V. On the Economic Effects of Financial Sanctions: Evidence from Germany. *EconPol Forum*. 2023. Vol. 24. P. 19–22.
4. Коваль Д., Бернацький Б. Санкційний довідник: уроки для України з практики іноземного санкційного законодавства та міжнародного права. Київ : Центр прав людини ZMINA, 2023. 96 с.
5. United Nations Charter of 26.06.1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-char-ter> (дата звернення: 30.03.2025).
6. European Commission : Glossary. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/glossary_en#accession-negotiations (дата звернення: 30.03.2025).
7. Portela C., Olsen K. B. Implementation and Monitoring of the EU Sanctions' Regimes, Including Recommendations to Reinforce the EU's Capacities to Implement and Monitor Sanctions. Brussels : European Union, 2023. 88 p.
8. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. 416 с.
9. Міжнародне публічне право: основи теорії : навч.-метод. посіб. / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса : Юридика, 2023. 252 с.
10. Doxey M. International Sanctions in Theory and Practice. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. № 15. P. 273–288.
11. Helal M. On Coercion in International Law. *New York University Journal of International Law and Politics*. 2019. № 52(1). P. 1–82.
12. Damrosch L. F. Enforcing International Law through Non-Forcible Measures. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1998. 463 p.

13. Austin J. *The Province of Jurisprudence Determined*. New York : Prometheus Books, 2000. 410 p.
14. Penner J. McCoubrey and White's *Textbook on Jurisprudence*. 4th edition. Oxford : Oxford University Press, 2008. 272 p.
15. White N. D. Autonomous and Collective Sanctions in the International Legal Order. *The Italian Yearbook of International Law Online*. 2018. № 27(1). P. 1–32.
16. Hart H. L. A. *The Concept of Law*. 3rd edition. Oxford : Oxford University Press, 2012. 400 p.
17. Proukaki E. K. *The Problem of Enforcement in International Law*. Abingdon : Routledge, 2010. 331 p.
18. Kunz J. L. Sanctions in International Law. *The American Journal of International Law*. 1960. № 54(2). P. 324–347.
19. Василенко В. А. Відповідальність і санкції у сучасному міжнародному праві. *Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.* Київ, 2005. С. 887–892.
20. Kelsen H. *Pure Theory of Law*. Translation from the Second German Edition by Max Knight. Berkeley : University of California Press, 1967. 356 p.
21. Лісогорова К., Свистун Д. Від Ліги Націй до ООН: історія становлення універсальних міжнародних організацій колективної безпеки. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3. С. 5–11.
22. Драчова Т., Фомін А. В. Ліга Націй та ООН: історичні паралелі. *Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців, м. Сєвєродонецьк, 8–9 грудня 2016 р.* Сєвєродонецьк, 2016. С. 41–45.
23. Tsagourias N., White N. D. *Collective Security Theory Law and Practice*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 518 p.
24. Статут Ліги Націй від 28.04.1919. URL: https://jurist-online.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/statut_ligi_nacij_ustav_ligi_nacij/2-1-0-1227 (дата звернення: 30.03.2025).

25. Saksena K. P. *The United Nations and Collective Security: A Historical Analysis*. Delhi : D. K. Publishing House, 1974. 450 p.
26. Каляєв А. Історичні реалії та перспективи систем колективної безпеки у контексті безпекових імперативів державного управління. *Ефективність державного управління*. 2015. № 42. С. 21–29.
27. Карлюга Є. К. Поняття санкцій в доктрині міжнародного права. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 152–163.
28. Sarooshi D. *The United Nations and the Development of Collective Security: The Delegation by the UN Security Council of Its Chapter VII Power*. New York : Oxford University Press, 1999. 334 p.
29. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. *Міжнародне право. Основи теорії: підруч.* Київ : Либідь, 2002. 608 с.
30. Noortmann M. *Enforcing International Law: From Self-help to Self-contained Regimes*. Aldershot : Ashgate Publishing Ltd, 2005. 204 p.
31. Abi-Saab G. The Concept of Sanction in International Law. *United Nations Sanctions and International Law* / V. Gowlland-Debbas ed. Leiden : Brill | Nijhoff, 2001. P. 29–41.
32. Asada M. Definition and Legal Justification of Sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice* / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 3–23.
33. Security Council Report : In Hindsight: UN Security Council Sanctions. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2023-12/in-hindsight-un-security-council-sanctions.php> (дата звернення: 30.03.2025).
34. United Nations Security Council : Sanctions. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/sanctions/information> (дата звернення: 30.03.2025).
35. Farrall J. *United Nations Sanctions and the Rule of Law: Cambridge Studies in International and Comparative Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 574 p.

36. Report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights, Idriss Jazairy : Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/30/45, 10 August 2015. 18 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/177/05/pdf/g1517705.pdf?token=Wb8YBELFA1ByfkVUS6&fe=true> (дата звернення: 30.03.2025).

37. European Commission : Sanctions (Restrictive Measures). URL: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures_en (дата звернення: 30.03.2025).

38. Government of Canada : Special Economic Measures Act (S.C. 1992, c. 17) of 04.06.1992. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/S-14.5/index.html> (дата звернення: 30.03.2025).

39. Ministry of Commerce of People's Republic of China : MOFCOM Order No. 4 of 2020 on Provisions on the Unreliable Entity List of 19.09.2020. URL: <http://english.mofcom.gov.cn/article/policyrelease/questions/202009/20200903002580.shtml> (дата звернення: 30.03.2025).

40. Нуруллаєв І. С. До постановки питання про поняття і зміст санкцій у міжнародному публічному праві. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 7. С. 509–512.

41. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 253 с.

42. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries of 09.06.2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 30.03.2025).

43. Resolution Adopted by the United Nations General Assembly on 28 January 2002 : United Nations General Assembly, UN Doc. A/RES/56/83, 28 January 2002. URL: <https://docs.un.org/ru/a/RES/56/83> (дата звернення: 30.03.2025).

44. Малишева Ю. В. Розвиток інституту санкцій у сучасному міжнародному праві. *Публічне право*. 2012. № 2(6). С. 170–176.

45. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
46. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін. ; за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 416 с.
47. Ronzitti N. Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy: An International Law Perspective. *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* / N. Ronzitti ed. Leiden : Brill | Nijhoff, 2016. P. 1–32.
48. Pellet A., Miron A. Sanctions. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*. 2013. № 26. 22 p. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e984> (дата звернення: 30.03.2025).
49. Achilleas P. United Nations and Sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice* / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 24–38.
50. Sossai M. UN Sanctions and Regional Organizations: An Analytical Framework. *Research Handbook on UN Sanctions and International Law* / L. van den Herik ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2017. P. 395–417.
51. Thouvenin J.-M. Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures. *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 149–164.
52. Gowlland-Debbas V. Sanctions Regimes under Article 41 of the UN Charter. *National Implementation of United Nations Sanctions* / V. Gowlland-Debbas ed. Leiden : Koninklijke Brill NV, 2004. P. 3–25.
53. Ruys T. Sanctions, Retortions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. *Research Handbook on UN Sanctions and International Law* / L. van den Herik ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2017. P. 19–51.
54. Constitutive Act of the African Union of 11.07.2000. URL: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf (дата звернення: 30.03.2025).

55. Protocol A/SP1/12/01 on Democracy and Good Governance Supplementary to the Protocol Relating to the Mechanism for Conflict Prevention, Management, Resolution, Peacekeeping and Security of 21.12.2010. URL: <https://www.eisa.org/pdf/ecowas2001protocol.pdf> (дата звернення: 30.03.2025).

56. Draft Articles on the Responsibility of International Organizations, with Commentaries of 2011. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_11_2011.pdf (дата звернення: 30.03.2025).

57. Kolb R. Article 53 de la Charte des Nations Unies. *La Charte des Nations Unies : Commentaire Article par Article* / J.-P. Cot, A. Pellet, M. Forteau eds. 3rd edition. Paris : Economica, 2005. P. 1403–1437.

58. Moret E. Unilateral and Extraterritorial Sanctions in Crisis: Implications of Their Rising Use and Misuse in Contemporary World Politics. *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 19–36.

59. Gutnyk V., Bratsuk I., Burak S., Zubareva A. The Concept of Constitutional Pluralism as the Fundamental Basis for the Development of the European Union Legal Order. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2021. Vol. 12(34). P. 361–378.

60. Міжнародні організації: навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, З. Кутайні. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 483 с.

61. Beaucillon C. An Introduction to Unilateral and Extraterritorial Sanctions: Definitions, State of Practice and Contemporary Challenges. *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 1–17.

62. Salmon J. Dictionnaire de Droit International Public. Bruxelles : Bruylant, 2001. 1200 p.

63. Alexander K. Economic Sanctions: Law and Public Policy. 1st edition. New York : Palgrave Macmillan, 2009. 359 p.

64. Карлюга Є. К. Щодо визначення поняття «санкції» в міжнародному праві. 80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І.

Мечникова. Секція економічних і правових наук : зб. тез доп. студентів, аспірантів та здобувачів (м. Одеса, 23–25 квітня 2024 р.). Одеса, 2024. С. 26–29.

65. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Дата оновлення: 21.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 30.03.2025).

66. Congressional Research Service : Sanctions Primer: How the United States Uses Restrictive Mechanisms to Advance Foreign Policy or National Security Objectives, 6 November 2023. 16 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47829> (дата звернення: 30.03.2025).

67. Consolidated Version of the Treaty on the European Union of 26.10.2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 30.03.2025).

68. Beaucillon C. The European Union's Position and Practice with Regard to Unilateral and Extraterritorial Sanctions. *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 110–129.

69. European Commission : Frequently Asked Questions: Restrictive Measures (Sanctions). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_1401 (дата звернення: 30.03.2025).

70. Hofer A. Unilateral Sanctions as a Challenge to the Law of State Responsibility. *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 186–203.

71. O'Connell M. E. The Power and Purpose of International Law. Oxford : Oxford University Press, 2008. 408 p.

72. Biersteker T., Portela C. EU Sanctions in Context: Three Types. Paris : European Union Institute for Security Studies, 2015. 5 p.

73. Kessler E. Working Paper: How Economic Sanctions are Used in U.S. Foreign Policy. Chicago : Chicago Council on Global Affairs, 2022. 32 p.

74. Biersteker T. J., Eckert S. E., Tourinho M., Hudáková Z. The Effectiveness of United Nations Targeted Sanctions: Findings from the Targeted Sanctions Consortium. Geneva : Geneva Graduate Institute, 2013. 51 p.
75. Ruys T., Ryngaert C. Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions. *British Yearbook of International Law*. 2020. Vol. 0. № 0. P. 1–116.
76. Bogdanova I. Targeted Economic Sanctions and WTO Law: Examining the Adequacy of the National Security Exception. *Legal Issues of Economic Integration*. 2021. № 48(2). C. 171–200.
77. Doxey M. International Sanctions in Contemporary Perspective. 2nd edition. London : Palgrave Macmillan, 1996. 159 p.
78. United Nations Digital Library : The Adverse Consequences of Economic Sanctions on the Enjoyment of Human Rights : Working Paper / Prepared by Marc Bossuyt, 2002. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/419880/usage?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 30.03.2025).
79. Galtung J. On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia. *World Politics*. 1967. Vol. 19. №. 3. P. 378–416.
80. Bothe M. Compatibility and Legitimacy of Sanctions Regimes. *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* / N. Ronzitti ed. Leiden : Brill | Nijhoff, 2016. P. 33–42.
81. Giumelli F., Hoffmann F., Książczaková A. The When, What, Where and Why of European Union Sanctions. *European Security*. 2021. № 30(1). P. 1–23.
82. Immenkamp B. EU Sanctions: A Key Foreign and Security Policy Instrument. Brussels : European Union, 2024. 12 p.
83. International Alliance for Peace and Development : A Report on the Notion, Characteristics, Legal Status and Targets of Unilateral Sanctions; Tackling the Syrian Case. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/UCM/ReportHRC48/NGOs/submission-iapd.docx> (дата звернення: 30.03.2025).

84. Baldwin D. A. *Economic Statecraft*. Princeton : Princeton University Press, 1985. 409 p.
85. Громовенко К. В. Економічні санкції: міжнародно-правові аспекти ефективності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 4. С. 70–77.
86. Conlon P. *United Nations Sanctions Management: A Case Study of the Iraq Sanction Committee, 1990–1994*. New York : Transnational Publishers, 2000. 205 p.
87. Фліссак К. А. Економічні санкції та специфіка їх позиціонування в сучасних міжнародних відносинах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 72–80.
88. *Economic Sanctions Reconsidered: 3rd Edition* / G. C. Hufbauer et al. Washington : Peterson Institute for International Economics, 2007. 248 p.
89. Bolton I. K. *Deterrence and the Use of Sanctions*. London : Kings College, 2021. 20 p.
90. Eckert S. E. *The Evolution and Effectiveness of UN Targeted Sanctions. Research Handbook on UN Sanctions and International Law* / L. van den Herik ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2017. P. 52–69.
91. *Dispute Concerning the Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v the Russian Federation)*. PCA Case № 2017-06. Arbitral Tribunal. 21.02.2020. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/9272> (дата звернення: 30.03.2025).
92. *Certain Expenses of the United Nations : Advisory Opinion of the International Court of Justice* of 20.07.1962. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/49/049-19620720-ADV-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 30.03.2025).
93. *Prosecutor v. Dusko Tadic (Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction)*. Case № IT-94-1-AR72. Appeals Chamber. 02.10.1995. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1995/en/61438> (дата звернення: 30.03.2025).
94. Rowhani M. *Rights-Based Boundaries of the United Nations' Sanctions*. *University of Bologna Law Review*. 2023. Volume 8. Issue 1. P. 129–148.

95. Малишева Ю. В. Відмежування поняття «санкції» від суміжних понять «примусові заходи» та «контрзаходи» в міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 320–324.
96. White N. D., Abass A. Countermeasures and Sanctions. *International Law: Fourth Edition* / M. D. Evans ed. Oxford : Oxford University Press, 2014. P. 537–562.
97. Ведькал В. А., Агамалієв Е. А. Теоретичні та практичні аспекти санкцій у міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10/2021. С. 575–577.
98. Тітов Є. Б. Міжнародне право : текст лекцій. Харків : ХНУВС, 2016. 32 с.
99. Ржевська В. С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2003. 217 с.
100. Bowett W. Crimes of State and the 1996 Report of the International Law Commission on State Responsibility. *European Journal of International Law*. 1998. № 2. P. 163–174.
101. United Nations International Law Commission. Documents of the Thirty-Second Session (Excluding the Report of the Commission to the General Assembly). *Yearbook of the International Law Commission*. 1980. Volume 2. Part 1. 276 p.
102. Zoller E. Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures. New York : Transnational Publishers, 1984. 228 p.
103. Bogdanova I. Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights. Leiden : Brill, 2022. 378 p.
104. Subedi S. P. The Status of Unilateral Sanctions in International Law. *Unilateral Sanctions in International Law* / S. P. Subedi ed. Oxford : Hart Publishing, 2021. P. 19–59.
105. Dupont P.-E. Countermeasures and Collective Security. *Journal of Conflict & Security Law*. 2012. Volume 17. № 3. P. 301–336.
106. Oppenheim L. International Law. 7th edition. London : Longmans, Green and Co, 1952. 941 p.

107. Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia) : Judgment of the International Court of Justice of 25.09.1997. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 30.03.2025).
108. Elagab O. Y. The Legality of Non-Forcible Counter-Measures in International Law. Oxford : Clarendon Press, 1988. 255 p.
109. Martin C. Economic Sanctions under International Law: A Guide for Canadian Policy. Ottawa : HRREC, 2021. 59 p.
110. Nihreieva O. O. Sanctions as a Tool to Achieve Compliance with International Law: Some Issues of National Implementation and Enforcement. *Odesa National University Herald. Jurisprudence*. 2023. Volume 25. Issue 1 (36). P. 32–38.
111. Delbruck J. The Impact of the Allocation of International Law Enforcement Authority on the International Legal Order. *Allocation of Law Enforcement Authority in the International System* / J. Delbruck ed. Berlin : Duncker & Humblot, 1995. P. 135–158.
112. Nihreieva O. Legality of Economic Sanctions as a Means of International Obligations Enforcement. *DPCE Online*. 2024. Vol. 63 No. SP1 (2024). P. 403–414.
113. Hofer A. The “Curiouser and Curiouser” Legal Nature of Non-UN Sanctions: The Case of the US Sanctions against Russia. *Journal of Conflict and Security Law*. 2018. Vol. 23. Is. 1. P. 75–104.
114. Нігреєва О. О. Щодо сутнісних ознак зобов’язань erga omnes. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 25. С. 29–36.
115. Alland D. Countermeasures of General Interest. *European Journal of International Law*. 2002. Vol. 13. № 5. P. 1221–1239.
116. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) від 30.10.1947. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text (дата звернення: 30.03.2025).
117. Генеральна угода про торгівлю послугами від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017#Text (дата звернення: 30.03.2025).

118. Extraterritorial Sanctions on Trade and Investments and European Responses : Study Requested by INTA Committee / T. Stoll et al. Brussels : European Union, 2020. 102 p.

119. Gestri M. Sanctions Imposed by the European Union: Legal and Institutional Aspects. *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* / N. Ronzitti ed. Leiden : Brill | Nijhoff, 2016. P. 70–102.

120. Gutmann J., Neuenkirch M., Neumeier F. The Impact of Economic Sanctions on Target Countries: A Review of the Empirical Evidence. *EconPol Forum*. 2023. Vol. 24. P. 5–9.

121. Syropoulos C., Yotov Y. V. Reflections on the Impact of Economic Sanctions. *EconPol Forum*. 2023. Vol. 24. P. 10–14.

122. Hufbauer G., Oegg B. A Short Survey of Economic Sanctions. Washington : Peterson Institute for International Economics, 2001. 28 p.

123. Drezner D. The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 364 p.

124. Hufbauer G., Jung E. Economic Sanctions in the Twenty-First Century. *Research Handbook on Economic Sanctions* / P. A. G. van Bergeijk ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2021. P. 26–43.

125. Research-Based Progress Report of the Human Rights Council Advisory Committee Containing Recommendations on Mechanisms to Assess the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights and to Promote Accountability: Human Rights Council, UN Doc. A/HRC/28/74, 10 February 2015. 19 p. URL: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/28/74 (дата звернення: 30.03.2025).

126. Early B. R. Making Sanctions Work: Promoting Compliance, Punishing Violations, and Discouraging Sanctions Busting. *Research Handbook on Economic Sanctions* / P. A. G. van Bergeijk ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2021. P. 167–186.

127. Giumelli F. The Purposes of Targeted Sanctions. *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* / T. J. Biersteker, S. E. Eckert, M. Tourinho eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 38–59.

128. Portela C. The EU's Use of 'Targeted' Sanctions: Evaluating Effectiveness. Brussels : CEPS, 2014. 50 p.

129. Biersteker T. J., Eckert S. E., Tourinho M., Hudáková Z. The Effectiveness of United Nations Targeted Sanctions: Findings from the Targeted Sanctions Consortium. Geneva : Geneva Graduate Institute, 2013. 51 p.

130. Brzoska M. Reviewing the UN Sanctions Decade: Reforms' Effect on Interfaces and Remaining Challenges. *International Sanctions: Improving Implementation through Better Interface Management* / S. Lohmann, J. Vorrath eds. Berlin : German Institute for International and Security Affairs, 2021. P. 14–23.

131. Suzuki K. Iran: The Role and Effectiveness of UN Sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice* / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 177–199.

132. Watson Institute for International Studies : Targeted Financial Sanctions: A Manual for Design and Implementation, 1 January 2001. 128 p. URL: <https://reliefweb.int/report/world/targeted-financial-sanctions-manual-design-and-implementation> URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017#Text (дата звернення: 30.03.2025).

133. Eckert S. E., Biersteker T. J., Tourinho M. Introduction. *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* / T. J. Biersteker, S. E. Eckert, M. Tourinho eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 1–10.

134. Meissner K., Graziani C. The Transformation and Design of EU Restrictive Measures against Russia. *Journal of European Integration*. 2023. Vol. 45. P. 377–394.

135. Nwador A., Sanubi F., Clark E. Sanctions as Tool for Strategic Deterrence: An Assessment of Targeted Sanctions in Russia. *Journal of Public Administration, Finance and Law*. 2023. Issue 27/2023. P. 544–565.

136. Al-Qaida Sanctions Committee : Assets Freeze: Explanation of Terms № 15-01221 of 24.02.2015. URL:

https://main.un.org/securitycouncil/sites/default/files/eot_assets_freeze_-_english.pdf
(дата звернення: 30.03.2025).

137. United Nations Security Council : Travel Ban. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/content/2231/travel-ban> (дата звернення: 30.03.2025).

138. Biersteker T. J., Eckert S. E., Halegua A., Romaniuk P. Consensus from the Bottom up? Assessing the Influence of the Sanctions Reform Processes. *International Sanctions : Between Wars and Words* / P. Wallensteen, C. Staibano eds. 1st edition. Abingdon : Frank Cass, 2005. P. 15–30.

139. Portela C. Horizontal Sanctions Regimes: Targeted Sanctions Reconfigured? *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 441–457.

140. Prezas I. From Targeted States to Affected Populations: Exploring Accountability for the Negative Impact of Comprehensive Unilateral Sanctions on Human Rights. *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions* / C. Beaucillon ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 385–404.

141. Biersteker T. J., Tourinho M., Eckert S. E. Thinking about United Nations Targeted Sanctions. *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* / T. J. Biersteker, S. E. Eckert, M. Tourinho eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 11–37.

142. European Union External Action : European Union Sanctions. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en (дата звернення: 30.03.2025).

143. Biersteker T. J., Hudáková Z. UN Targeted Sanctions: Historical Development and Current Challenges. *Research Handbook on Economic Sanctions* / P. A. G. van Bergeijk ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2021. P. 107–124.

144. Lanceiro R. The EU Use of Restrictive Measures as a Response to the War on Ukraine – A Brief Overview. *E-Publica*. 2023. Vol. 10. Is. 1. P. 94–117.

145. Mohamad R. Unilateral Sanctions in International Law: A Quest for Legality. *Economic Sanctions under International Law* / A. Z. Marossi, M. R. Bassett eds. The Hague : Asser Press, 2015. P. 71–82.
146. Nam C. W. Introduction to the Issue on How Sanctions Work - and Which Goals They Fail to Achieve. *EconPol Forum*. 2023. Vol. 24. P. 3–4.
147. Baldwin D. A. Success and Failure in Foreign Policy. *Annual Review of Political Science*. 2000. Vol. 3. P. 167–182.
148. Hanson P. Western Economic Statecraft in East-West Relations: Embargoes, Sanctions, Linkage, Economic Warfare, and Detente. London : Royal Institute of International Affairs, 1988. 85 p.
149. Portela C., Kluge J. Evaluating EU Sanctions against Russia after the Invasion of Ukraine. Luxembourg : European Union Institute for Security Studies, 2022. 8 p.
150. Morgan T. C., Syropoulos C., Yotov Y. V. Economic Sanctions: Evolution, Consequences, and Challenges. *Journal of Economic Perspectives*. 2023. Volume 37. Number 1. P. 3–30.
151. Van Bergeijk P. A. G., Biersteker T. How and When Do Sanctions Work? The Evidence. *On Target? EU Sanctions as Security Policy Tools* / I. Dreyer, J. Luengo-Cabrera eds. Paris : EU Institute for Security Studies, 2015. P. 17–28.
152. Keatinge T., Dall E., Tabrizi A. B., Lain S. Transatlantic (Mis)alignment Challenges to US-EU Sanctions Design and Implementation: RUSI Occasional Paper. London : Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2017. 50 p.
153. Климосюк А. Механізм реалізації санкційної політики Європейського Союзу. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 4(11). С. 42–46.
154. Barber J. Economic Sanctions as a Policy Instrument. *International Affairs*. 1979. Vol. 55. No. 3. P. 367–384.
155. Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions) of 07.06.2004. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10198-2004-REV-1/en/pdf> (дата звернення: 30.03.2025).

156. Giumelli F. New Analytical Categories for Assessing EU Sanctions. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*. 2010. Vol. 45(3). P. 131–144.
157. Biersteker T. J., Eckert S. E., Halegua A., Romaniuk P. Targeted Sanctions and State Capacity: Towards a Framework for National Level Implementation. *International Sanctions : Between Wars and Words* / P. Wallenstein, C. Staibano eds. 1st edition. Abingdon : Frank Cass, 2005. P. 57–64.
158. De Vries A. W., Hazelzet H. The EU as a New Actor on the Sanctions Scene. *International Sanctions : Between Wars and Words* / P. Wallenstein, C. Staibano eds. 1st edition. Abingdon : Frank Cass, 2005. P. 95–107.
159. Chen Q. State Responsibility: Statements by xue Hankin. *Chinese Journal of International Law*. 2002. Vol. 2. P. 377–391.
160. Lowenfeld A. F. *International Economic Law: Second Edition*. Oxford : Oxford University Press, 2008. 1016 p.
161. Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1(84). С. 29–38.
162. Van Bergeijk P. A. G. *Economic Diplomacy and the Geography of International Trade*. Brookfield : Edward Elgar Publishing, 2009. 223 p.
163. Carisch E., Rickard-Martin L. Implementation of United Nations Targeted Sanctions. *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* / T. J. Biersteker, S. E. Eckert, M. Tourinho eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 150–171.
164. United Nations : Secretariat. URL: <https://www.un.org/en/about-us/secretariat> (дата звернення: 30.03.2025).
165. Gutmann J., Neumeier M., Neumeier F., Steinbach A. Economic Sanctions and Human Rights: Quantifying the Legal Proportionality Principle. *ILE Working Paper Series*. 2018. № 12. P. 1–23.
166. Resolution Adopted by the United Nations General Assembly on 2 December 2004 : United Nations General Assembly, UN Doc. A/59/565, 2 December 2004. 99 p. URL: <https://docs.un.org/en/A/59/565> (дата звернення: 30.03.2025).

167. Van den Herik L. UN Sanctions, the Ombudsperson, and Continuing Legal Challenges. *Multilateral Sanctions Revisited: Lessons Learned from Margaret Doxey* / A. Charron, C. Portela eds. London : McGill-Queen's University Press, 2022. P. 224–238.

168. Гаран (Стукаленко) О. В. Гносеологічні моменти застосування економічних санкцій ООН. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. №3(13) 2025. С. 49–61.

169. United Nations Security Council : S/RES/1730 (2006). URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/s/res/1730-%282006%29-0> (дата звернення: 30.03.2025).

170. United Nations Security Council : Ombudsperson to the ISIL (Da'esh) and Al-Qaida Sanctions Committee. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/ombudsperson> (дата звернення: 30.03.2025).

171. Шпакович О. М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика : монографія. Київ : КНУ, 2011. 416 с.

172. Karliuha Ye. K. UN Economic Sanctions as a Means of Ensuring Compliance with International Law: Problems of Application. *Odesa National University Herald. Jurisprudence*. 2024. Vol. 26. Is. 2 (39). P. 21–30.

173. Gowlland-Debbas V. Implementing Sanctions Resolutions in Domestic Law. *National Implementation of United Nations Sanctions* / V. Gowlland-Debbas ed. Leiden : Koninklijke Brill NV, 2004. P. 33–78.

174. Карлюга Є. К. Проблемні аспекти реалізації економічних санкцій в Європейському Союзі. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024. № 85(4). С. 248–256.

175. European Council. Council of the European Union : Why the EU Adopts Sanctions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/why-sanctions/> (дата звернення: 30.03.2025).

176. Шамраєва В. М. Правові основи санкційної політики Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4(3). С. 205–211.

177. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу та міжнародний правопорядок. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 108 (Ч. 1). С. 219–224.
178. Happold M., Bogdanova I. Report on the Limitations of the Current EU Restrictive Measures (Sanctions) Regimes. Luxembourg : University of Luxembourg, 2024. 57 p.
179. European Commission : Overview of Sanctions and Related Resources. URL: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/overview-sanctions-and-related-resources_en (дата звернення: 30.03.2025).
180. Яковюк І. В. Європейський Союз крізь призму міжнародної організації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. № 15. С. 58–67.
181. Абдуллаєв Р. А. Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу : дис. ... д-ра філ. Одеса, 2022. 198 с.
182. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union of 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 30.03.2025).
183. Weber P. M., Schneider G. How Many Hands to Make Sanctions Work? Comparing EU and US Sanctioning Efforts. *European Economic Review*. 2020. № 130. P. 1–23.
184. Challet C., Grumaz D.-C. EU Restrictive Measures and Third Countries' Evidence. *European Foreign Affairs Review*. 2023. № 28(1). P. 9–29.
185. Giumelli F., Geelhoed W., de Vries M., Molesini A. United in Diversity? A Study on the Implementation of Sanctions in the European Union. *Politics and Governance*. 2022. № 10(1). P. 36–46.
186. Giumelli F. Implementation of Sanctions: European Union. *Economic Sanctions in International Law and Practice* / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 116–135.
187. Guidelines on Implementation and Evaluation of Restrictive Measures (Sanctions) in the Framework of the EU Common Foreign and Security Policy of

04.05.2018. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5664-2018-INIT/en/pdf> (дата звернення: 30.03.2025).

188. Malloy M. P. *United States Economic Sanctions: Theory and Practice*. London : Kluwer Law International, 2001. 738 p.

189. Nephew R. Implementation of Sanctions: United States. *Economic Sanctions in International Law and Practice* / M. Asada ed. Abingdon : Routledge, 2020. P. 93–115.

190. Карлюга Є. К. Правовий механізм застосування економічних санкцій відповідно до законодавства США. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 136–143.

191. The United States Constitution of 17.09.1787. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/articles/article-i#article-section-8> (дата звернення: 30.03.2025).

192. Congressional Research Service : U. S. Sanctions: Overview for the 118 Congress, 4 March 2024. 3 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12390> (дата звернення: 30.03.2025).

193. Princeton University : OFAC Sanctioned Countries, 10 October 2024. URL: <https://orpa.princeton.edu/export-controls/sanctioned-countries> (дата звернення: 30.03.2025).

194. Moret E. More Civilian Pain than Political Gain (Again?): The Demise of Targeted Sanctions and Associated Humanitarian Impacts. *Multilateral Sanctions Revisited: Lessons Learned from Margaret Doxey* / A. Charron, C. Portela eds. London : McGill-Queen's University Press, 2022. P. 177–192.

195. International Emergency Economic Powers Act of 1977, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 35 – International Emergency Economic Powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/chapter-35> (дата звернення: 30.03.2025).

196. National Emergencies Act of 1976, Title 50 of the U.S. Code, Chapter 34 – National Emergencies. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim> (дата звернення: 30.03.2025).

197. U. S. Department of the Treasury : Office of Foreign Assets Control. URL: <https://ofac.treasury.gov/> (дата звернення: 30.03.2025).

198. Запровадження санкцій у США та країнах Європи: інформаційна довідка. Київ : Інформаційно-дослідницький центр при Верховній Раді України, 2021. 9 с.

199. Gordon R., Cornell T., Smyth M. Sanctions Law. Oxford : Hart Publishing, 2019. 336 p.

200. Government of Canada : Canadian Sanctions - Frequently Asked Questions. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/faq.aspx?lang=eng#a1 (дата звернення: 30.03.2025).

201. McTaggart S. Sanctions: The Canadian and International Architecture. Ottawa : Library of Parliament, 2020. 18 p.

202. Government of Canada : United Nations Act (R.S.C., 1985, c. U-2) of 1985. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/S-14.5/index.html> (дата звернення: 30.03.2025).

203. FitzGerald A., Natrass S., Brown E. Sanctions Regime: Overview (Canada). Toronto : Thomson Reuters, 2023. 18 p.

204. Government of Canada : Current Sanctions Imposed by Canada : Justice for Victims of Corrupt Foreign Officials Act. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/victims_corrupt-victimes_corrompus.aspx?lang=eng (дата звернення: 30.03.2025).

205. Eversheds Sutherland : Canada. URL: <https://ezine.eversheds-sutherland.com/global-sanctions-guide/canada> (дата звернення: 30.03.2025).

206. Government of Canada : Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46) of 1985. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-1.html> (дата звернення: 30.03.2025).

207. Government of Canada : Current Sanctions Imposed by Canada : Freezing Assets of Corrupt Foreign Officials Act. URL: <https://www.international.gc.ca/world->

monde/international_relations-relations_internationales/sanctions/freeze-assets-foreign-blocage-bien-etrangers.aspx?lang=eng (дата звернення: 30.03.2025).

208. Government of Canada : Justice for Victims of Corrupt Foreign Officials Act (S.C. 2017, c. 21) of 18.10.2017. URL: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/j-2.3/page-1.html> (дата звернення: 30.03.2025).

209. HM Government : Deter, Disrupt and Demonstrate – UK Sanctions in a Contested World, 22 February 2024. 31 p. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65d720cd188d770011038890/Deter-disrupt-and-demonstrate-UK-sanctions-in-a-contested-world.pdf> (дата звернення: 30.03.2025).

210. The Official Home of UK Legislation : Sanctions and Anti-Money Laundering Act 2018 of 23.05.2018. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/13/introduction> (дата звернення: 30.03.2025).

211. Gov.uk : Current UK Sanctions Regimes, 24 March 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/uk-sanctions-regimes-under-the-sanctions-act> (дата звернення: 30.03.2025).

212. Global Investigations Review : A Comprehensive Overview of Sanctions in the United Kingdom, 18 September 2024. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fifth-edition/article/comprehensive-overview-of-sanctions-in-the-united-kingdom#footnote-099> (дата звернення: 30.03.2025).

213. Gov.uk : UK Sanctions, 18 March 2025. URL: <https://www.gov.uk/guidance/uk-sanctions> (дата звернення: 30.03.2025).

214. Office of Financial Sanctions Implementation : UK Financial Sanctions General Guidance, 18 March 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/financial-sanctions-general-guidance/uk-financial-sanctions-general-guidance> (дата звернення: 30.03.2025).

215. Foreign and Commonwealth Office : Sanctions and Anti-Money Laundering Act 2018. Chapter 13 : Explanatory Notes, 23 May 2018. 44 p. URL:

https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/13/pdfs/ukpgaen_20180013_en.pdf (дата звернення: 30.03.2025).

216. Смітюх А. В. Економічні санкції за *lex fori* у контексті міжнародного приватного права. *Правова держава*. 2025. № 57. С. 211–219.

217. Карлюга Є. К. Правова регламентація застосування економічних санкцій в Україні: проблемні аспекти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4 (86). С. 156–161.

218. Гриненко С. О. Проблеми застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) відповідно до Закону України «Про санкції». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6/2024. С. 188–191.

219. Карпова К. М., Андрейченко С. С. Діяльність Європейського суду з прав людини за умов російської агресії проти України. *Альманах міжнародного права*. 2022. Вип. 28. С. 12–23.

220. Council of Europe : Reservations and Declarations for Treaty No.005 - Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005), 30 March 2025. URL: <https://www.coe.int/en/web/Conventions/full-list/?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=10&codePays=U> (дата звернення: 30.03.2025).

221. Хоббі Ю. С. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4(77). С. 51–59.

222. Положення про Державний реєстр санкцій : затв. рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 29.01.2024 р. «Про затвердження Положення про Державний реєстр санкцій», введ. в дію Указом Президента України від 29.01.2024 р. № 36/2024. Дата оновлення: 01.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-24#top> (дата звернення: 30.03.2025).

223. Апарат РНБО України : Персональні санкції. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/actions/personal> (дата звернення: 30.03.2025).

224. Parliamentary Assembly : Resolution 1597 (2008) «United Nations Security Council and European Union Blacklists» of 23.01.2008. URL: <https://pace.coe.int/en/files/17618/html> (дата звернення: 30.03.2025).

225. Порядок підготовки пропозицій Кабінету Міністрів України щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 888. Дата оновлення: 22.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-2016-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.03.2025).

226. Захаров Є., Валендюк О., Гнатюк М. На загальних підставах. *Юридична практика*. 2021. № 45-46 (1246-1247). URL: https://pravo.ua/articles_category/iurydychna-praktyka-45-46-1246-1247/ (дата звернення: 30.03.2025).

227. Верховний Суд : Межі судового контролю при застосуванні санкцій, запроваджених РНБО України та введених у дію указом Президента України, обговорили під час засідання робочої групи НКР при ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1606879> (дата звернення: 30.03.2025).

228. Верховний Суд : Суддя Великої Палати Верховного Суду розповів про практику ВС у справах щодо оскарження санкцій, запроваджених РНБО України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1636273> (дата звернення: 30.03.2025).

229. Климосюк А. С. Суб'єкти реалізації державної політики України. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2023. № 11. С. 60–65.

230. Liga Zakon : Санкції РНБО: хто та як забезпечує їх виконання? URL: https://biz.ligazakon.net/news/228041_sankts-rnbo-khto-ta-yak-zabezpechu-kh-vikonannya (дата звернення: 30.03.2025).

231. Early B. R. Sanctions Imposed by the European Union: Legal and Institutional Aspects. *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law* / N. Ronzitti ed. Leiden : Brill | Nijhoff, 2016. P. 43–69.

232. Ishigaki T. Recent Challenges Regarding the Implementation of UN Security Council Sanctions. *United Nations Financial Sanctions* / S. Yoshimura ed. Abingdon : Routledge, 2021. P. 52–66.
233. Meyer J. A. Second Thoughts on Secondary Sanctions. *University of Pennsylvania Journal of International Law*. 2009. Vol. 30. Is. 3. P. 905–968.
234. Early B. R., Spice R. Economic Sanctions, International Institutions, and Sanctions Busters: When Does Institutionalized Cooperation Help Sanctioning Efforts? *Foreign Policy Analysis*. 2015. Vol. 11. No. 3. P. 339–360.
235. Aitken H. Policing the Police: Security Council Monitoring of States' Sanctions Implementation Obligations. *N.Y.U. J. Int'l L. & Pol.* 2019. Vol. 51. P. 707–771.
236. Лєгін Л. М. Оприлюднення закону: поняття, форми, значення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 2(5). С. 36–44.
237. Morgan T. C., Bapat N. Imposing Sanctions: States, Firms, and Economic Coercion. *International Studies Review*. 2003. Vol. 5(4). P. 65–79.
238. Council on Foreign Relations : What to Know about Sanctions on North Korea, 27 July 2022. URL: <https://www.cfr.org/background/north-korea-sanctions-un-nuclear-weapons> (дата звернення: 30.03.2025).
239. Dmitrenko A. Implementation and Enforcement of UN Sanctions—the Private Sector's Key Role and Evolving Standards. *United Nations Financial Sanctions* / S. Yoshimura ed. Abingdon : Routledge, 2021. P. 111–119.
240. Takeuchi M. Smart Language: How to Address an Inherent Weakness Undermining the Implementation of U. N. Sanctions on North Korea. *US Naval War College International Law Studies*. 2020. Vol. 96. P. 59–78.
241. Brzoska M., Lopez G. A. Security Council Dynamics and Sanctions Design. *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* / T. J. Biersteker, S. E. Eckert, M. Tourinho eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 60–78.

242. Yoshimura S. UN Economic Sanctions and Financial Measures—Evolution and Challenges. *United Nations Financial Sanctions* / S. Yoshimura ed. Abingdon : Routledge, 2021. P. 1–17.

243. Farrall J. Should the United Nations Security Council Leave It to the Experts? The Governance and Accountability of UN Sanctions Monitoring. *Sanctions, Accountability and Governance in a Globalised World* / J. Farrall, K. Rubenstein eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 191–213.

244. Boucher A., Clement C. Coordination of United Nations Sanctions with Other Actors and Instruments. *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* / T. J. Biersteker, S. E. Eckert, M. Tourinho eds. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. P. 119–149.

245. Lowe V., Roberts A., Welsh J., Zaum D. The United Nations Security Council and War. Oxford : Oxford University Press, 2008. 816 p.

246. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation : Expert Report – Prosecution of Sanctions (Restrictive Measures) Violations in National Jurisdictions: A Comparative Analysis, 30 November 2021. 74 p. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/publication/expert-report-prosecution-sanctions-restrictive-measures-violations-national-jurisdictions> (дата звернення: 30.03.2025).

247. Global Investigations Review : A Closer Look at EU Sanctions Enforcement, 17 September 2024. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fifth-edition/article/closer-look-eu-sanctions-enforcement> (дата звернення: 30.03.2025).

248. Stewarts : GIR Guide to Sanctions – Second Edition: EU Sanctions Enforcement – Part 1, EU Framework, 20 July 2021. URL: <https://www.stewartslaw.com/news/gir-guide-to-sanctions-eu-sanctions-enforcement-eu-framework/> (дата звернення: 30.03.2025).

249. Карлюга Є. К. Забезпечення дотримання економічних санкцій з перспективи національного права. *Наукова думка заради майбутнього України. Незламні. Сильні. Єдині : матеріали 79-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. прац.*

екоп.-правов. факул. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2024 р.). Одеса, 2024. С. 15–19.

250. Freshfields : Sanctions Evasion Enforcement Takes Center Stage, 3 July 2023. URL: <https://riskandcompliance.freshfields.com/post/102iigq/sanctions-evasion-enforcement-takes-center-stage> (дата звернення: 30.03.2025).

251. EU NeighboursEast : EU Sanctions Whistleblower Tool Looks for Information on Violations of EU Sanctions on Russia or Belarus, 11 May 2022. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/instrument-informatora-yes-vykryvaye-porushnykiv-sankcij-shhodo-rosiyi-j-bilorusi/> (дата звернення: 30.03.2025).

252. European Commission : European Commission Sets up Central Contact Point on EU Sanctions for Foreign Authorities and Operators, 27 April 2023. URL: https://finance.ec.europa.eu/news/european-commission-sets-central-contact-point-eu-sanctions-foreign-authorities-and-operators-2023-04-27_en (дата звернення: 30.03.2025).

253. European Commission : EU Appoints David O’Sullivan as International Special Envoy for the Implementation of EU Sanctions, 13 December 2022. URL: https://ireland.representation.ec.europa.eu/news-and-events/news/eu-appoints-david-osullivan-international-special-envoy-implementation-eu-sanctions-2022-12-13_en (дата звернення: 30.03.2025).

254. Geopolitical Intelligence Services : Risky EU Approach to Tightening Russia Sanctions, 12 August 2024. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/eu-extraterritorial-sanctions-russia/> (дата звернення: 30.03.2025).

255. Карлюга Є. К. Правомірність вторинних санкцій з точки зору інституту юрисдикції в міжнародному праві. *Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, Торунь, 4 лют. 2025 р.* Львів, Торунь, 2025. С. 110–113.

256. Early B., Preble K. Enforcing Economic Sanctions: Analyzing How OFAC Punishes Violators of U. S. Sanctions. New York : University at Albany, 2018. 50 p.

257. Early B. R., Peterson T. M. Does Punishing Sanctions Busters Work? Sanctions Enforcement and U.S. Trade with Sanctioned States. *Political Research Quarterly*. 2021. Volume 75. Issue 3. P. 782–796.

258. Хутор Т., Карнаух Б., Рябченко Т., Климосюк А. Як забезпечується дотримання санкцій у США: багаторівневий механізм відповідальності. Київ : Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2024. 24 с.

259. Congressional Research Service : Enforcement of Economic Sanctions: An Overview, 18 March 2022. 3 p. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/IF12063> (дата звернення: 30.03.2025).

260. Early B. R., Cilizoglu M. Economic Sanctions in Flux: Enduring Challenges, New Policies, and Defining the Future Research Agenda. *International Studies Perspectives*. 2020. Volume 21. Issue 4. P. 438–477.

261. Terry P. C. Enforcing U.S. Foreign Policy by Imposing Unilateral Secondary Sanctions: Is Might Right in Public International Law? *International Organisations Research Journal*. 2022. Volume 17(1). P. 25–55.

262. Norton Rose Fulbright : Overview of US Sanctions Laws and Regulations, 6 February 2024. 24 p. URL: <https://www.nortonrosefulbright.com/en-be/knowledge/publications/5522bd68/overview-of-us-sanctions-laws-and-regulations> (дата звернення: 30.03.2025).

263. Karliuha Y. K. Secondary Sanctions as an Effective Means to Enforce Primary Sanctions Programs: The Case of the US. *Наукова думка заради майбутнього України. Незламні. Сильні. Єдині : матеріали 78-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. прац. екон.-правов. факул. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 22–24 лист. 2023 р.)*. Одеса, 2023. С. 44–49.

264. Meagher D. Caught in the Economic Crosshairs: Secondary Sanctions and the American Sanctions Regime. *Fordham Law Review*. 2020. Vol. 89. № 5. P. 999–1030.

265. Global Investigations Review : The Guide to Sanctions - Second Edition US Sanctions Enforcement by OFAC and the DOJ, 8 February 2024. 18 p. URL:

<https://www.carter-ruck.com/news/global-investigation-review-the-guide-to-sanctions-second-edition-featuring-carter-ruck/> (дата звернення: 30.03.2025).

266. United States Government Accountability Office : Economic Sanctions: Agencies Assess Impacts on Targets, and Studies Suggest Several Factors Contribute to Sanctions' Effectiveness, 2 October 2019. 44 p. URL: <https://www.gao.gov/products/gao-20-145> (дата звернення: 30.03.2025).

267. Early B. R., Peterson, T. M. The Enforcement of U.S. Economic Sanctions and Global De-risking Behavior. *Journal of Conflict Resolution*. 2023. Vol. 68. Is. 10. P. 2048–2075.

268. Karliuha Y. K. The Impact of Unilateral Sanctions on Sustainable Development: Human Rights Dimension. *Goals of Sustainable Development in the Aspect of Strengthening the National and International Legal Order : Abstracts of the International Scientific and Practical Conference (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhgorod-Kharkiv-Chernivtsi, 27 October 2023)*. Kharkiv, 2023. P. 443–446.

269. Bureau of Industry and Security : Department of Commerce, Department of the Treasury, and Department of Justice Tri-Seal Compliance Note: Obligations of Foreign-Based Persons to Comply with U.S. Sanctions and Export Control Laws, 6 March 2024. 10 p. URL: <https://www.bis.doc.gov/index.php/documents/enforcement/3461-tri-seal-compliance-note-foreign-persons-3-6-24-final/file> (дата звернення: 30.03.2025).

270. Baker McKenzie : Blog Series: Sanctions Enforcement Around the G7, The Canadian Perspective, 10 April 2023. URL: <https://sanctionsnews.bakermckenzie.com/sanctions-enforcement-around-the-g7-the-canadian-perspective/> (дата звернення: 30.03.2025).

271. House of Commons : Report of the Standing Committee on Foreign Affairs and International Development «Canada's Sanctions Regime: Transparency, Accountability and Effectiveness», January 2024. 80 p. URL: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/441/FAAE/Reports/RP12803021/faaer23/faaer23-e.pdf> (дата звернення: 30.03.2025).

272. Hammadi S., Haggith M., McNaught K. Canada's Sanctions Regime: Curving the Edges of a Blunt Tool. Waterloo : Balsillie School of International Affairs, 2024. 8 p.

273. International Comparative Legal Guides : Sanctions USA 2025, 20 September 2024. URL: <https://iclg.com/practice-areas/sanctions/usa> (дата звернення: 30.03.2025).

274. Eversheds Sutherland : New UK Sanctions Designation Criteria – A Move towards “Secondary Sanctions”?, 28 August 2024. URL: <https://www.eversheds-sutherland.com/en/global/insights/new-uk-sanctions-designation-criteria> (дата звернення: 30.03.2025).

275. Global Investigations Review : Sanctions: The UK Perspective, 13 November 2024. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2025/article/sanctions-the-uk-perspective#footnote-043> (дата звернення: 30.03.2025).

276. Gov.uk : Guidance : Financial Sanctions Targets: List of All Asset Freeze Targets, 30 March 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/financial-sanctions-consolidated-list-of-targets/consolidated-list-of-targets> (дата звернення: 30.03.2025).

277. Новіков Д. О. Генезис та еволюція санкційної політики України. *Наукові записки. Серія Право*. 2024. Випуск 16. С. 352–356.

278. Хара О., Клименко А. Шляхи та напрями підвищення ефективності української та міжнародної політики санкцій. Київ : Центр оборонних стратегій, 2021. 21 с.

279. Положення про Міністерство закордонних справ України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 281. Дата оновлення: 24.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.03.2025).

280. Українська призма: Зовнішня політика 2022. Аналітичне дослідження / за ред. Н. Бурейко, Г. Максак, Г. Шелест. Київ : ТОВ «Вістка», 2023. 308 с.

281. Дослідницька служба Верховної Ради України : Парламентське дослідження щодо правового регулювання відповідальності за порушення санкцій в Україні, 14 жовтня 2024. 15 с. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/nscur_defense/parliam_rs-nb/75427.html (дата звернення: 30.03.2025).

282. Хутор Т., Климосюк А., Рябченко Т., Карнаух Б. Огляд стану притягнення до відповідальності за обхід санкцій: сучасний стан та перспективи. Київ : Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2023. 28 с.

283. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the Definition of Criminal Offences and Penalties for the Violation of Union Restrictive Measures and Amending Directive (EU) 2018/1673, 24 April 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj/eng> (дата звернення: 30.03.2025).

284. Водянніков О. Ю. Конституція і злочин: теорія криміналізації в світлі конституційної концепції *ultima ratio*. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 96. С. 14–35.

285. Бахуринська О. О. Принцип економії кримінально-правової репресії: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 204–210.

286. Павлова Т. О. До питання про криміналізацію суспільно небезпечного діяння, пов'язаного з порушенням та обходом економічних санкцій. *Наукові перспективи*. 2025. Вип. 1(55). С. 1427–1440.

287. Інститут законодавчих ідей : Цивільна конфіскація та конфіскація активів за порушення санкцій. Необхідні кроки України, 27 листопада 2024. URL: <https://izi.institute/analysts/15/> (дата звернення: 30.03.2025).

288. Online Law School : Інститут визнання активів необґрунтованими або цивільна конфіскація. URL: <https://onlinelawschool.pro/civilconfiscation> (дата звернення: 30.03.2025).

289. Радик В. В. Етапи та завдання санкційного контролю. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. № 16. С. 1–7.

290. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо удосконалення державної санкційної політики : Постанова Кабінету

Міністрів України від 07.07.2022 р. № 772. Дата оновлення: 05.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2022-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.03.2025).

291. Порядок реалізації видів санкцій та моніторингу їх ефективності в системі Міністерства оборони України : затв. наказом Міністерства оборони України від 11.05.2023 р. № 275. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0871-23#top> (дата звернення: 30.03.2025).

292. Порядок реалізації санкцій, моніторингу їх ефективності та підготовки пропозицій щодо застосування, скасування і внесення змін до санкцій в Міністерстві з питань стратегічних галузей промисловості України : затв. наказом Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України від 03.05.2023 р. № 84. Дата оновлення: 19.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0830-23#top> (дата звернення: 30.03.2025).

293. Порядок реалізації видів санкцій та моніторингу їх ефективності Міністерством розвитку громад та територій України : затв. наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 16.11.2022 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-22#Text> (дата звернення: 30.03.2025).

294. Порядок реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики Міністерством юстиції України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 30.09.2022 р. № 4201/5. Дата оновлення: 27.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-22#n13> (дата звернення: 30.03.2025).

295. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу : Постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 р. № 346. Дата оновлення: 04.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12#top> (дата звернення: 30.03.2025).

296. Положення про порядок організації та здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду у сфері реалізації спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : Постанова Правління Національного банку України від 30.06.2020 р. № 90. Дата оновлення:

01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0090500-20#top> (дата звернення: 30.03.2025).

297. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації державної санкційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2022 р. № 967. Дата оновлення: 14.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2022-%D0%BF#n5> (дата звернення: 30.03.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові фахові видання України:

1. Карлюга Є. К. Поняття санкцій в доктрині міжнародного права. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 152–163. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304889>.
2. Karliuha Ye. K. UN Economic Sanctions as a Means of Ensuring Compliance with International Law: Problems of Application. *Odesa National University Herald. Jurisprudence*. 2024. Vol. 26. Is. 2 (39). P. 21–30. DOI: [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2\(39\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2(39)-4).
3. Карлюга Є. К. Проблемні аспекти реалізації економічних санкцій в Європейському Союзі. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024. № 85(4). С. 248–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.36>.
4. Карлюга Є. К. Правовий механізм застосування економічних санкцій відповідно до законодавства США. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.18>.
5. Карлюга Є. К. Правова регламентація застосування економічних санкцій в Україні: проблемні аспекти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4 (86). С. 156–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.24>.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Тези в збірниках матеріалів наукових конференцій:

1. Karliuha Y. K. The Impact of Unilateral Sanctions on Sustainable Development: Human Rights Dimension. *Goals of Sustainable Development in the*

Aspect of Strengthening the National and International Legal Order : Abstracts of the International Scientific and Practical Conference (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhgorod-Kharkiv-Chernivtsi, 27 October 2023). Kharkiv, 2023. P. 443–446.

2. Karliuha Y. K. Secondary Sanctions as an Effective Means to Enforce Primary Sanctions Programs: The Case of the US. *Наукова думка заради майбутнього України. Незламні. Сильні. Єдині : матеріали 78-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. прац. екон.-правов. факул. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 22–24 лист. 2023 р.).* Одеса, 2023. С. 44–49.

3. Карлюга Є. К. Щодо визначення поняття «санкції» в міжнародному праві. *80-а звітна конференція Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук : зб. тез доп. студентів, аспірантів та здобувачів (м. Одеса, 23–25 квітня 2024 р.).* Одеса, 2024. С. 26–29.

4. Карлюга Є. К. Забезпечення дотримання економічних санкцій з перспективи національного права. *Наукова думка заради майбутнього України. Незламні. Сильні. Єдині : матеріали 79-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. прац. екон.-правов. факул. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2024 р.).* Одеса, 2024. С. 15–19.

5. Карлюга Є. К. Правомірність вторинних санкцій з точки зору інституту юрисдикції в міжнародному праві. *Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, Торунь, 4 лют. 2025 р.* Львів, Торунь, 2025. С. 110–113.

ДОДАТОК 2

Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 р.

(в редакції від 21 листопада 2024 р.)

Зміст положення (норми) чинного редакції	Зміст відповідного положення (норми) запропонованої редакції
Стаття 3. Підстави та принципи застосування санкцій	Стаття 3. Підстави та принципи застосування санкцій
1. Підставами для застосування санкцій є: 1) дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод; ...	1. Підставами для застосування санкцій є: 1) дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або грубо та систематично порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод; ...
Стаття 4. Види санкцій	Стаття 4. Види санкцій
1. Видами санкцій згідно з цим Законом є: ... 1-1) стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб)	1. Видами санкцій згідно з цим Законом є: ... ВИКЛЮЧИТИ ...

вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними; ... 25) інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом. ...	ВИКЛЮЧИТИ ...
---	------------------------------------

ДОДАТОК 3 А**ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

Результати, основні положення та висновки дисертаційного дослідження були розглянуті на засіданні кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та пройшли апробацію під час участі у міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях:

Міжнародній науково-практичній конференції «Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку» (м. Запоріжжя, Львів, Одеса, Ужгород, Харків, Чернівці, 27 жовтня 2023 р.);

78-ій науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 22–24 листопада 2023 р.);

80-ій звітній конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (м. Одеса, 23–25 квітня 2024 р.);

79-ій науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 листопада 2024 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні» (м. Львів, Торунь, 4 лютого 2025 р.).

Також результати дослідження було впроваджено у процес підготовки працівників апарату Котовського міськрайонного суду Одеської області (Акт про апробацію і впровадження № 02.49/10/2024 від 27.12.2024) та працівників Управління стратегічних розслідувань в Одеській області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України (Акт про апробацію і впровадження від 19.02.2025).

від 24 лютого 2024 р. № 02.49/10/2024

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
**«Теорія та практика реалізації економічних санкцій
у міжнародному праві»**
здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»

Карлюги Єлизавети Кирилівни

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Карлюги Єлизавети Кирилівни «Теорія та практика реалізації економічних санкцій у міжнародному праві» у процес підготовки працівників апарату Котовського міськрайонного суду Одеської області.

Наукові висновки та запропоновані у дисертації положення щодо визначення поняття та правової природи санкцій в міжнародному праві та згідно з профільним Законом України «Про санкції» від 14.08.2014 року є дуже корисними, що пов'язується з тим, що у вітчизняній правовій доктрині та правозастосовній практиці деколи проводиться нечітке розмежування між концепцією санкцій як примусового заходу, спрямованого на виконання міжнародно-правових зобов'язань, та окремими видами юридичної відповідальності, передбаченими національним законодавством.

У контексті євроінтеграційних прагнень України важливими також вбачаються положення дисертації щодо досвіду Європейського Союзу у сфері запровадження та забезпечення виконання економічних санкцій. Ця проблематика викликає жвавий інтерес не тільки у вітчизняних та закордонних дослідників, але й у фахівців правозастосовних органів. Це стосується в тому числі питань дотримання принципу верховенства права при реалізації економічних санкцій, невід'ємною складовою якого є принцип законності, та принципу поваги до прав людини, серед яких на особливу увагу заслуговує право на ефективний засіб правового захисту. Так само, як і в практиці судів Європейського Союзу, окреслені питання

виникають під час розгляду національними судовими органами спорів в сфері скасування нормативно-правових актів, якими вводяться санкції.

Не менш важливими виявилися положення дисертації щодо необхідності внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства України в частині надання правової регламентації суспільним відносинам, що виникають у зв'язку з порушенням фізичними та юридичними особами приписів санкційних режимів, адже наразі ані Кримінальний кодекс України, ані Кодекс України про адміністративні правопорушення не передбачають правових підстав для притягнення осіб, винних у порушенні санкційних заборон, до юридичної відповідальності. У цьому зв'язку, ми погоджуємося з висновками дисертанта про те, що передбачення у національному законодавстві правових підстав для притягнення фізичних та юридичних осіб до відповідальності у випадку порушення ними санкційних заборон та обмежень сприятиме сумлінному дотриманню останніх та, зрештою, підвищить ефективність застосованих Україною економічних санкцій.

В цілому, впровадження результатів наукового пошуку здобувача у процес підготовки працівників апарату Котовського міськрайонного суду Одеської області допомагає поглибити їх знання з проблем реалізації економічних санкцій, що виникають на рівні міжнародного права, наднаціонального права Європейського Союзу та вітчизняного права. Матеріали дисертаційного дослідження реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників апарату Котовського міськрайонного суду Одеської області, а також при проведенні робочих нарад, міжнародних зустрічей, прес-конференцій та інших заходів.

Керівник апарату
Котовського міськрайонного суду
Одеської області

Л.А. Данилевич

вих. № 8/н від 19.02.2025

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Теорія та практика реалізації економічних санкцій у міжнародному праві»

здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»

Карлюги Єлизавети Кирилівни

Цей документ засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Карлюги Єлизавети Кирилівни «Теорія та практика реалізації економічних санкцій у міжнародному праві» у процес підготовки працівників Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України.

Наукові висновки та положення, запропоновані в дисертації щодо визначення поняття та правової природи санкцій у міжнародному праві та згідно з профільним Законом України «Про санкції» від 14.08.2014 року, виявилися корисними для підготовки працівників департаменту. Це зумовлено, з одного боку, виконанням департаментом такого завдання, як здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів поліції у сфері боротьби з тероризмом, що передбачено Положенням про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України, затвердженим Наказом Національної поліції України від 23.10.2018 року № 1077. З іншого боку – визначенням у Законі України «Про санкції» такої підстави для застосування санкцій, як дії суб'єктів, що сприяють терористичній діяльності, а також віднесення до кола осіб, щодо яких можуть застосовуватися санкції, суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність.

Враховуючи подекуди нечітке розмежування між концепціями санкцій як примусового заходу, спрямованого на виконання міжнародно-правових зобов'язань, та юридичної відповідальності, передбаченої національним законодавством, докладне розуміння правової природи відповідних примусових заходів є необхідною передумовою для формування коректного уявлення щодо ролі окремих суб'єктів у сфері забезпечення функціонування сектора безпеки та оборони України, зокрема, органів Національної поліції України, та для ефективної реалізації покладених на них завдань.

У цьому зв'язку, слушними є положення дисертації, у яких здобувач обґрунтовує недоцільність застосування економічних санкцій проти фізичних та юридичних осіб, що перебувають під юрисдикцією України та займаються терористичною діяльністю. Це пояснюється тим, що вітчизняне законодавство передбачає відповідні правові механізми для притягнення таких осіб, у тому числі до кримінальної відповідальності.

Доречними є також висновки дисертанта щодо потенційної незаконності примусових заходів, застосованих у порядку Закону України «Про санкції» щодо

цих осіб. Адже, введення санкцій за наявності ознак або підозр у вчиненні громадянином України терористичної чи антидержавної діяльності без дотримання процедур, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України, позбавляє таку особу передбачених кримінально-процесуальним законодавством гарантій.

В цілому, впровадження результатів наукового дослідження здобувача у процес підготовки працівників департаменту виявилось корисним для оптимізації роботи департаменту та посприяло поглибленню їхніх знань щодо кримінально-правового забезпечення реалізації економічних санкцій, що у перспективі може входити до кола завдань, покладених на Національну поліцію України та її органи.

**Начальник загального відділу
Управління стратегічних розслідувань
в Одеській області Департаменту
стратегічних розслідувань
Національної поліції України
полковник поліції**

Вадим БАНДУРА